
ALMA M. KARLIN: IDENTITETE, PISANJE, RECEPCIJA

Marijan Pušavec

**Alma M. Karlin: identitete,
pisanje, recepcija**

3

Amalija Maček

“Biti jaz v popolni svobodi”

5

Svetlana Slapšak

Alma Karlin: vprašanje identitete

26

Anna G. Bodrova

**“Sama sem hodila kot belka
skozi divjo deželo”**

35

Urška Perenič

**Alma Karlin – “dvopripadna”
avtorica?**

48

Katja Mihurko Poniž

**Feljtonski potopisni prispevki
Alme M. Karlin in Zofke Kveder**

60

Inge Pohl

**Kodiranje emocij v delu
Svetlikanje v mraku. Roman
iz Siama Alme M. Karlin**

74

Milena Mileva Blažič

**Pravljica Najmlajša vnukinja
častiljivega I Čaa**

93

Marijan Pušavec

**Alma M. Karlin
in Slovenci**

104

Bojan Cvelfar

**“Slika mesta se
naglo izpreminja”**

119

Matija Plevnik

**Alma M. Karlin –
snovna in nesnovna kulturna
dediščina Celja(nov)?**

133

Urednika teme: Marijan Pušavec in Matic Majcen

Alma M. Karlin: identitete, pisanje, recepcija

Marijan Pušavec

Naslednje leto bo minilo sto let, odkar se je tridesetletna Alma M. Karlin s kovčkom, pisalnim strojem Eriko, sto dolarji in nekaj sto nemškimi markami s celjske železniške postaje odpravila na potovanje, s katerega je pričakovala, da se bo vrnila v treh letih. Vrnila se je šele osem let kasneje, utrujena in izčrpana od vseh mogočih preizkušenj in bolezni, oprtana s sulicami s tihomorskih otokov in z zapiski s poti, ki jih je v letu in pol po vrnitvi objavila v potopisnem diptihu *Einsame Weltreise* in *Im Banne der Südsee*. Karlinova je takrat v nemškem govornem področju v hipu postala pisateljska zvezda, knjige, ki so sledile, pa so jo naredile za popularno modno pisateljico, ki so jo prebiral tudi na Slovenskem, še posebej žensko bralstvo. Vsi so bili prevzeti od njenega potovalskega podviga. Kljub temu, da je slovenska javnost pokazala zanimanje zanjo tudi po njeni smrti 1950. leta, smo njen prvi knjižni prevod dobili šele leta 1969.

Je Alma Karlin slovenska ali nemška pisateljica? To je bila najpogosteje tista dilema, ki je bržkone odvrčala starejšo literarno zgodovino, v njeni raziskovalni vnemi bolj zavzeto z nacionalno afirmativno književnostjo, da bi se dejansko ukvarjala s fenomenom Alme Karlin. Prav gotovo je pri tem svoje odigral tudi njen spol. Zato ni nenavadno, da se vse od devetdesetih let prejšnjega stoletja dalje z Almo M. Karlin ukvarjajo skoraj izključno ženske raziskovalke, ki nam podoba Karlinove vse jasneje razkrivajo v razsežnostih pisateljice, pesnice, popotnice, prijateljice ...

Rezultat povabila *Dialogov* desetim avtoricam in avtorjem, da skušajo v svojih razpravah odgovoriti na nekatera še odprta vprašanja v zvezi z Almo M. Karlin in da morebiti odprejo kakšen nov pogled na to enkratno žensko usodo, je ta sklop razprav – prvi te vrste, ki je posvečen življenju in delu Alme M. Karlin. Razpon tem in uvidov avtoric in avtorjev razprav razkriva Karlinovo na eni strani kot pisateljico, ki ji je literatura predstavljala sredstvo za doseganje nečesa drugega (Amalija Maček), na drugi kot pisateljico, katere mnoga dela so večnaslovniško odprta (v zvezi s tem Milena M. Blažič prva obravnava kakšno Almino delo za otroke oz. mladino). Inge Pohl v obsežni lingvistično-stilistični analizi romana *Svetlikanje v mraku* (za ta roman naj bi Almo celo predlagali za Nobelovo nagrado!) prepozna emotivno nabit ljubezenski roman, ki prinaša sporočilo o nemešanju ras. O Karlinovi kot potopisni feljtonistki razpravlja Katja Mihurko Poniž, ki njene feljtone vzporeja s feljtoni Zofke Kveder in pri obeh prepozna dobro poznavanje žanra in vnašanje leposlovnih prvin. Svetlana Slapšak, Anna Bodrova in Urška Perenič razpravljajo o Alminih identitetah. Pereničeva na dileme o Almini nemškosti in slovenskosti odgovarja s pomočjo sistemskoteoretskega koncepta literature in ugotavlja njeno dvopripadnost, Bodrova razpravlja o Alminem lastnem iskanju identitete v njeni avtobiografiji in potopisnem diptihu ter postavi pod vprašaj Almino kozmopolitstvo, Slapšakova pa ugotavlja, da je iskanje identitete pri Almi Karlin predvsem usmerjeno v življenjske in književne strategije, da bi se kolektivnim in skupinskim identitetam izognila. Kako so Almo sprejemali in spoznavali Slovenci od tridesetih do devetdesetih let prejšnjega stoletja razišče Marijan Pušavec, Bojan Cvelfar prispeva oris zgodovinskih in nacionalnih razmer v Celju od preloma 19. v 20. stoletje do konca druge svetovne vojne, Matija Plevnik pa se na koncu sprašuje, ali Alma Karlin danes v Celju predstavlja snovno ali nesnovno kulturno dediščino.

Želja uredništva je bila, da z zvezkom *Dialogov*, posvečenem Almi M. Karlin, njene osebe ne predstavljamo kot še eno lekcijo iz zgodovine, temveč kot primer subjekta, ki morda napoveduje bolj globalizirano umeščenost provincialnega mesta in skupnosti v širše nadnacionalne okvire. S svojim življenjskim zgledom je Alma M. Karlin zgled, da to ni nemogoče.

“Biti jaz v popolni svobodi”

Poskus orisa Alminega pojmovanja
književnost in ljubezni

Amalija Maček

Prispevek analizira beležke iz zapuščine svetovne popotnice in pisateljice Alme M. Karlin ter iz njih razbira informacije o Alminih literarnih vzorih. Ob upoštevanju dosedanjih zapisov o ustvarjanju Alme Karlin ter najnovejših germanističnih diplomskih nalog poskuša podati okvirno mnenje o literarni kakovosti njenih del po posameznih žanrih in v različnih obdobjih njenega ustvarjanja. Za bolj poglobljeno oceno bi bile potrebne podrobne študije posameznih del.

Prispevek se posveča literarnim vzorom, vzgibom za pisanje ter poskuša podati oceno kakovosti del Alme M. Karlin.¹ Metodološko temelji na pregledu njenih beležk, dnevnikov in zvezkov v zapuščini v Rokopisni zbirki NUK ter upošteva novejšo diplomsko nalogo o Almi Karlin z Oddelka za germanistiko Filozofske fakultete v Ljubljani. Zala Bojović je predstavila edino Almino dramsko delo (2014), Andreja Oblak se je posvetila njenim potopisnim delom (2013), Urška Vaupotič pa vprašanju njene spolne identitete (2016), o čemer se je v zadnjem času precej razpravljalo, zato je to vprašanje tudi del tega članka, čeprav ni neposredno povezano z Alminim literarnim ustvarjanjem.

Za življenje in delo Alme M. Karlin je ključen moment zamika. Rodila se je, ko je zaradi relativne starosti staršev nihče več ni pričakoval, predvsem pa je zamik značilen za njeno literarno ustvarjanje. Iz večjezičnih beležk v zapuščini, ki jo hrani Rokopisna zbirka NUK, lahko razberemo njene literarne vzore, ki so vsi starejšega datuma, ni pa spremljala sodobnih umetniških tokov. Na potovanje okrog sveta se je podala oborožena z znanjem tujih jezikov in enciklopedičnim poznavanjem tujih kultur, vendar njeno trpljenje in stalno razočaranje, predvsem v Peruju, izvira tudi iz usodnega časovnega zamika: Alma pričakuje, da bo obiskala kraljestvo Inkov, nikakor pa ni pripravljena na južnoameriško stvarnost v začetku 20. stoletja. O sebi rada govori kot o Kolumbovi hčerki in v prenesenem pomenu podobno kot on vedno znova naleti na dežele, ki jih ni pričakovala; predvsem pa Almino potovanje spominja na Don Kihota, je anahronistična odprava v romantični svet, o katerem je brala, ki pa ne obstaja (več). In prav to usklajevanje pričakovanj z resničnostjo jo je poleg fizičnega navora po mojem mnenju najbolj izčrpavalo. Lahko bi rekli, da je Japonska še najbolj ustrezala temu, kar je Alma M. Karlin predhodno o njej prebrala, in je zato ni razočarala.

Zamik se kaže tudi v recepciji Alminih del. Članki in knjižna dela, ki jih je pisala med potjo in s katerimi se je želela preživljati, so bili objavljeni ali honorirani pogosto šele po njeni vrnitvi. Ko se je posvetila pisanju t. i. "mističnih" del, kakor jih je imenovala, je pravzaprav sledila trendu teozofskega in ezoteričnega pisanja iz tridesetih let 20. stoletja, vendar jih je založbam lahko ponudila šele po II. svetovni vojni in tako je morala razočarana ugotoviti, da njene nekdanje, po vojni vzhodnonemške založbe tovrstna transcendentna literatura ni več zanimiva. Vseeno je še vedno obsesivno pisala in dela iz njene zapuščine šele sedaj odkrivamo z več kot polstoletnim zamikom, v Sloveniji že od devetdesetih let dalje, v Nemčiji z nizom prvih ali ponovnih izdaj (Karlin 1995; 2018). Alma je bila vedno prepričana, da bo prišel njen čas: "Dosegla sem, kar sem hotela, četudi bodo drugi želi, kar sem jaz posejala." (Karlin 1996, 384)

Poleg zamika je za Almo M. Karlin kljub njenemu izrednemu pogumu, premočrtnemu sledenju ciljem in kljubovalnosti značilen tudi impulz bega. Njeno pisanje je že v otroštvu način pobega iz dolgočasnega, osamljenega otroštva sredi malomeščanskih odraslih, ki je niso sprejemali. Podoben pobeg je branje pogrošne literature, ki jo je povedla v srhljive ali romantične svetove. Predvsem pa je beg njeno potovanje – beg iz ozkosti domačega okolja, od matere

¹ Večina dosedanjih slovenskih prispevkov govori predvsem o življenju in značaju Alme Karlin, manj o literarni kakovosti njenih del, kakor je z analizo 146 člankov ugotovila Andreja Oblak (Oblak 2013, 48). Izjema je prav gotovo Neva Šlibar.

in vsega provincialnega, beg od nepomembnosti ter spremenjenih zgodovinsko-političnih okoliščin, ki so ji bile tuje.

Kot beg bi lahko označili tudi vse elemente t. i. "norosti". Prav vtis, da ima določene mentalne težave, je Almo prav gotovo pogosto obvaroval. Sama pravi, da so jo za noro (in s tem neškodljivo) proglasili že prvi dan potovanja – med vožnjo z vlakom v Trst: "Toda čim so prebrali, da je cilj potovanja Japonska, so mi brez besed vrnil potni list, kajti verjetno so si takoj mislili: 'Za tega norca je bolje, da ostane izven meja' in imela sem mir." (Karlin 2006, 9) Le ugibamo lahko, da ji je bilo tudi med vojno in po njej marsikaj prihranjeno, dovoljeno ali tolerirano (ob vsesplošnem zgražanju za njenim hrbtom), deloma zaradi nekdanje pisateljske in popotniške slave, deloma ker je veljala za malo "zamaknjeno" v smislu današnjega "premaknjeno", kakor se je izrazila ena od pričevalk v projektu *Alma vox populi* (Roženbergar Šega 2009, 9). Kot "zamaknjenost" bi lahko označili tudi njene spiritual(istič)ne izkušnje. Sloves neobičajne osebnosti ji je dovoljeval določeno mero svobode, vendar je tudi preprečeval resnični stik: "Že od nekadaj sem veljala za čudaka.² Prihajali so me gledat kot moje zbirke: kot čudo, ki se ga spleča videti. Le redki pa so v tem čudu poskušali najti tudi srce, zato ga tudi skoraj nihče ni našel." (Karlin 1996, 383)

INSTRUMENTALNI ODNOS DO LITERATURE

Za sam odnos Alme M. Karlin do književnosti bi lahko rekli, da je v prvi vrsti instrumentalen – sredstvo za dosedanje nečesa drugega. Branje je bilo predvsem sredstvo za učenje tujih jezikov, pisanje pa ji je omogočalo lažjo komunikacijo z drugimi, saj je bila v družabnih stikih, predvsem z moškimi, nespretna.³ S pisanjem se je Alma že v otroških letih profilirala v družini, kjer pozornosti in odobravanja ni bila deležna zaradi svojih domnevnih telesnih hib in zadržanega, a tudi neuklonljivega značaja. Že pred potovanjem in med njim je upala, da bo mama nekoč po-

² Zanimivo je, da se Alma velikokrat primerja z moškim spolom. Tudi Neva Šlibar navaja podobne primere, ko se Alma primerja s trgovcem, vojskujočim se kraljem ali Kolumbom – z moškimi vzorci, domnevno zaradi pomanjkanja ženskih zgledov. (Šlibar 2006, 327)

³ Za vedno jo je usodno zaznamovalo dopisovanje z domnevnim občudovalcem plemiškega stanu, ki je trajalo od njenega 13. do 18. leta, ko je odkrila prevaro – dopisovala si je z družabnico in gospodinjsko pomočnico Mimi, ki je želela zaradi bolečih zdravstvenih posegov (ki niti niso bili nujni, ampak so izvirali iz materine želje, da bi imela "lepo" hčerko) pogosto osamljeno Almo razvedriti. Alma sama pravi, da je slutila, da ne gre za resničnega občudovalca – in na tem mestu bi se lahko kritično vprašali, zakaj si ni prenehala dopisovati ali zahtevala srečanja z njim že prej – spet gre za impulz bega pred resničnostjo. V tem se kaže Almina naivnost in neko otroško upanje, ki ga je ohranila do konca življenja, je pa ob tem, kot sama pravi, "umrla" njena sposobnost ljubiti, njena vera v ljubezen do nasprotnega spola: "Drevo ne umre, še vedno stoji ob poti, vendar ne cveti, ne nosi plodov in nikogar ne vabi počivat v svojo senco, saj nima nič dati. Ogolelo je. Vase zaprto cveti kvečjemu navznoter. Tudi to je usoda." (Karlin 2010, 77)

nosna nanjo, ko bo svetovno znana,⁴ kar se je uresničilo v zadnjem letu materinega življenja. Pisanje je od uvida na Norveškem, da je prav potovanje in pisanje njen življenjski cilj, pomagalo izoblikovati Almino identiteto in samozavest, na eksistencialni ravni pa je upala, da ji bo ta poklic omogočil finančno preživetje, kar se v času potovanja žal ni uresničilo, zaradi česar je bilo to polno odrekanja, spremenjenih načrtov in priložnostnega dela. V času druge svetovne vojne je bilo pisanje t. i. partizanskih zgodb in pesmi (paradoks: v nemškem jeziku) dobesedno sredstvo preživetja in sredstvo izražanja podpore odporu, pa čeprav ne pripadnosti komunizmu. Po vojni je pisanje "mistične" literature ponovno beg od realnosti in poskus orientacije v časih dezorientacije, sredstvo samotolažbe in zatekanja v ezoterično, potem ko ji je bilo vse materialno odvzeto.⁵ Alma poudarja, da je njen namen predvsem razsvetljevanje drugih, v svoji avtobiografiji pa pravi, da je bilo pisanje (in potovanje) odraz stremljenja po "globljen doživljanju, po izginotju moje osamljenosti" (Karlin 2010, 162).

Zapisana beseda je vselej nekakšen garant nesmrtnosti, zato Alma ob koncu svojega življenja npr. v pismu založniku Möhringu o svojih knjigah in neobjavljenih rokopisih govori kot o otrocih, ki jo bodo preživeli. Preživetje (ne samo materialno, temveč predvsem mentalno) je vzgib za pisanje mnogih avtorjev svetovne književnosti. Verjamem, da dobra književnost lahko na nek način rešuje posameznika in svet, vendar posredno, ne deklarativno z izjavo, da želi rešiti svet. Tudi ljubezenska lirika običajno ne deluje prepričljivo, če v njej prevečkrat uporabimo besedo ljubezen. Dobra književnost deluje prek izpustov in zamolčanega. Prav ta uvid je Almi M. Karlin manjkal.

4 "Sem si na najrazličnejše načine predstavljala, kako me bo sprejelo občinstvo, medtem ko bo mama sedela v eni izmed najboljših lož in se bo počutila silno ponosna in srečna /.../ Gledališki lakaji so prinašali šopke in lovorove vence, in zgoraj, v loži poleg cesarjeve, je sedela moja mama s ščipalnikom na nosu in se tako veselo muzala kot nikoli prej v svojem življenju, vsekakor je bila srečnejša kot kdajkoli, odkar sem jo imela čast spoznati." (Karlin 2010, 277)

5 Zanimivo je, kako različni pisci o Almi glede na svoje politično prepričanje bodisi poudarjajo ali zamolčijo dejstvo o zaplembi premoženja po II. svetovni vojni. Žalostna pa je tudi navedba pričevalcev iz njene bližine, kako je pod pretvezo odpovedi vsemu materialnemu tik pred Almino smrtjo od nje in Thee vso zlatino izmamil tudi frančiškanski Tretji red. (Roženbergar Šega 2009, 21)

ALMINI LITERARNI VZORI

Na kratko si pogledjmo Almine literarne vzore. Iz njene avtobiografije izvemo, da je v Celju, Parizu in Londonu med drugim brala klasična dela francoske književnosti. V mapi 39 (Ms 1872) njene zapuščine v NUK-u najdemo več modrih črtanih zvezkov z naslovom *Thèmes littéraires de Alma Karlin*. Glede na to, da je podoben zvezek, v katerem je vadila slovnico in oblikovanje stavkov, datiran v leto 1902/3 in lociran v Celje, lahko sklepamo, da so tudi literarni zapiski nastali v tem času. Gre za povzetke klasičnih del francoske književnosti, ki jih je verjetno napisala Alma sama, učiteljica francoščine pa korigirala. Branje klasikov je za Almo bistveni sestavni del učenja in poučevanja tujih jezikov, prav kakor prepisovanje.⁶ Med drugim navaja dela avtorjev, kot so Voltaire, Beaumarchais, Chateaubriand, Hugo, Lamartine, Suribe, Corneile, Racine in Molière. Podobne zapiske v francoščini najdemo tudi v črnem zvezku v mapi 35 (Ms 1872).

V večjem zvezku v isti mapi najdemo naslov *Aus der Studienzeit in England – Outline of the literary works* – tu Alma zapiše ali glede na slog povzetkov verjetneje prepíše povzetke mnogih del Walterja Scotta, Lorda Byrona, Thomasa Moora, Stevensona itd. Prav Stevenson je Almin veliki vzor, kakor bomo videli v nadaljevanju. V mapi 35 najdemo še rjavo-vijolično marmoriran zvezek z življenjepisi in povzetki angleških in škotskih avtorjev, med drugim Defoeja. Alma povzema tudi opise likov in jih ne relativira, podobne predsodke pa najdemo pozneje tudi v njenih delih. Pri opisu dela *The Veiled Prophet of Khorassan* Thomasa Moora tako (pre)piše: “The veiled prophet of Khorassan is a terrible night-piece describing the horrible aberrations of blind superstition” (mapi 39, večji zvezek). In na drugem mestu pri istem avtorju: “The Light of the Harem is a charming picture of oriental magnificence.” Morda lahko domnevamo, da so prav angleški avtorji izrazito vplivali na njeno pisanje in njen (imperialistični) pogled na svet. Alma sama namigne, da je njen občasn rasizem verjetno posledica bivanja v Angliji oz. z Angleži v kolonijah:

“... a predolgo sem živela med Angleži, da ne bi razmišljala tako kot oni – da je bela barva pač bela barva. Druge barve so sicer dobre, a to niso moje barve. Pri čistokrvnih nisem nikoli delala razlik (razen glede porok), a pri mešancih, ki so bili v vsakem smislu manj vredni od obeh ras, a so se vedno prsili s svojo polnovrednostjo in poskušali z zaupnostmi, na katere ne bi noben Evropejec nikoli pomislil; ki so kar naprej koga napadali in katerih vprašanja so nehote globoko vrtala v najbolj osebne stvari – zaradi vsega tega sem potegnila mejo tako določno, da je gospod H. izjavil, da imam močan rasni predsodek.” (Karlin 1996, 191)

V mapi 35 pod naslovom *Le Caractère de la littérature* Alma prepíše tipične lastnosti različnih svetovnih književnosti: za italijansko književnost naj bi bilo značilno, da je “littérature artiste,” za špansko, da je “chevaleresque,” za angleško “individualiste,” nemško “philosophi-

⁶ Alma Karlin tudi v primeru svojih slovarčkov večinoma prepisuje besede iz drugih slovarjev, na področju botanike pa prepisuje opise rastlin iz enciklopedij. Pisana beseda je zanjo sveta, prepisovanje pa njeno pojmovanje raziskovanja in znanstvenega dela. Prepisovanje je tudi v nekdanji didaktiki zavzemalo pomembno mesto – iz Almine zapuščine dobimo vtis, da je večkrat prepisovala svoje zvezke, tako povzetke literarnih del (prepis FR povzetkov v zelo lepi pisavi najdemo tudi v mapi 35) in dvo- in večjezične slovarčke.

que," več kot očitno pa gre za prepis iz francoskega vira, saj naj bi bila francoska književnost "difficile a déterminer, plus abondante ou la plus volumineuse, por ne pa dire la plus féconde de toutes le littératures modernes". Alma takšne pavšalne sodbe skrbno prepíše in jih verjetno tudi ponotranji. Verjetno se je z oznako, da je nemška književnost filozofsko obarvana, tudi globoko strinjala in v njej prepoznala kot avtorica, ki je želela s svojim pisanjem predvsem "razsvetljevati duše". (Pušavec 2010, 3)

Še najbolj se sodobni književnosti svojega časa približa z drobno zabeležko v majhnem črnem blokcju v mapi 37, kjer si sredi podrobnih napotkov in skic za branje z dlani zabeleži še nekaj imen španske književnosti: med drugim José Zorilla, Rubén Darío, Valle Inclán, Blasco Ibañez, Pardo Bazán, Pío Baroja in Ramón Pérez de Ayala. Marsikdo od njih je bil v njeni mladosti še živ, tako rekoč njen sodobnik. Glede na to, da ni nobenih zaznamkov v nobenem izmed notesov, da bi ta dela tudi dejansko brala, je šlo verjetno za bralni seznam knjig, ki bi jih še rada prebrala. Lahko si mislimo, da je bila sodobna književnost v tujih jezikih v Alminih časih na območju Slovenije še težje dostopna kot danes, tako da teh del, ki bi ji izredno koristila za lastno pisanje, žal verjetno nikdar ni brala.

Lahko sklenemo, da se je Alma Karlin zanašala na uveljavljene vire – enciklopedije, zbirke klasikov in slovarje, ki pa seveda vedno izidejo z določenim zamikom. Njeno pojmovanje književnosti je bilo nekoliko zastarelo in nereflektirano. Ne spremeni se niti na potovanju, saj tam ne obiskuje literarnih večerov, ne kupuje sodobne književnosti ter razen v primeru Peruja niti ne srečuje pomembnejših sodobnih avtorjev, temveč "raziskuje" predvsem botaniko, običaje in praznoverje staroselcev. Tudi po II. svetovni vojni zaradi prepovedi korespondence z Nemčijo ne spremlja sodobne nemške književnosti, še toliko manj slovensko, saj je bilo njeno znanje slovenščine pomanjkljivo, zaradi pisanja v nemščini in odklonilnega odnosa do komunizma pa je bila tudi povsem izključena iz tedanjih slovenskih literarnih krogov (v nasprotju z Lili Novy, ki se je prilagodila).

ORIS ALMINEGA USTVARJANJA

V nadaljevanju želim na kratko predstaviti posamezne sklope Alminega pisanja in bolj kot podatki lastno mnenje⁷ na enem mestu zbrati nekaj pomembnejših in sodobnejših virov, ki so podrobno analizirali njena dela.

Poezija

Alma M. Karlin je že kot deklica začela pisati poezijo, pri čemer se je zgledovala verjetno po nemških pesmicah, ki ji jih je prebirala mama. In prav s prvimi lastnimi, časopisno objavljenimi pesmimi je začasno dosegla enega od svojih ciljev: navdušiti mamo in jo navdati s ponosom.

V zapuščini Alme Karlin v več zvezkih najdemo prepise tujih pesmi, velikokrat ljudskih (npr. slovenska pesem *Mornar* v bloku iz mape 34), večinoma z ljubezensko tematiko ali s tematiko objokovanja usode in osamljenosti, npr. pesem *A Wish* neimenovanega avtorja in pesem *Hope and Rest* avtorja Herberta G. Bellaha, ki ga je izrezala iz časnika *Australian Home Journal* z dne 1. februarja 1922 (oboje mapa 36). Pesmi, ki si jih je prepisovala ali izrezovala, ne kažejo nikakršne slogovne inovativnosti.

Almine lastne pesmi (npr. mapa 37, dva oranžna zvezka A5 formata, drugi datiran v leto 1945–1946) so večinoma dolgih verzov, pri katerih je le tu in tam kakšen samoglasnik nadomestila z apostrofom in obrnila vrstni red, kar je še dandanes priljubljen “prijem” amaterskih pesnikov. Verzi se končujejo s preprostimi rimami (abab ali abba), tudi simbolika je tradicionalna. Njene metafore so predvidljive in deloma obrabljene, njen jezik poln patosa, poudarjeno arhaičen in poetičen, teme pa vzvišene (prim. Šlibar 2006, 320, 322). Ob koncu precej dolgih pesmi običajno sledi nekakšen poziv bralcu ali spodbuden nauk (Šlibar 2007, 116). V poeziji Alma še bolj kot v prozi toži o svoji usodi in se zateka v ezoterične svetove, veliko je govora o duši, usodi, nosilcih luči in smrti kot prehodu iz trpljenja v svetlobo. V skladu s teozofskim naukom je življenje le prehodni stadij, vojna pa nekakšno učno obdobje (prim. Šlibar 2007, 110).

Lahko rečemo, da je poezija tisto področje, na katerem je Alma najmanj napredovala. Kljub branju klasične poezije njeno dožemanje poetičnega ostaja izredno “romantično,” njeni verzi pa na ravni vpisov v spominske knjige ali jubilejnih priložnostnih pesmic. Kot primer

⁷ Leta 1996 mi je prof. dr. Neva Šlibar predlagala, da za magistrsko nalogo pregledam zapuščino Alme M. Karlin v Rokopisni zbirki NUK ter jo ovrednotim z literarnoteoretskega stališča. Zapuščino sem res pregledala, vendar sem od načrtovane magistrske teme odstopila zaradi razdvojenosti med občudovanjem Alminega življenja ter zelo kritičnim pogledom na dela in njeni zapuščini, od katerih me je navdušila samo avtobiografija *Ein Mensch wird*. Vesela sem, da se dela iz zapuščine prevajajo in objavljajo in bodo tako omogočila vpogled in objektivno strokovno presojo.

lahko navedemo rimano posvetilo: ko se Alma 24. novembra 1919 ob 18.35 odpravi iz Celja na pot z vlakom v Trst, v vijolični (zdaj poškodovan) notes (mapa 34, Ms 1872) na notranjo stran platnic zapiše naslednje verze, skovane v skladu z zgoraj opisanimi postopki:

“So will ich über(n) Erdball zieh'n.
Genießen froh und schauen
Und was mir Schönes ward verlieh'n
Den Blättern hier vertrauen.”

Osupljivo je, da nekdo, ki se zanima za književnost in tako zelo trpi v vse bolj fragmentirani realnosti, ne opazi, da tovrstne metode ubesedovanja ne ustrezajo več novi realnosti 20. stoletja niti lastnim občutjem popolne deziluzije – kakor so to zaznali pesniki moderne, avantgarde itd. Tudi nepremostljivi občutek osamljenosti, ki je Almo spremljal od otroštva do smrti, je značilen za obdobje preloma stoletja, eksistencializma in človeško bivanje nasploh, vendar ga Alma ni znala ubesediti z občutju primernim jezikom, temveč le z jadikovanjem in naivnim prepričanjem, da bi nekdo drug (mama, moški, Anglija) lahko to osamljenost pregnal. Ironično je, če pomislimo, da je bila Alma v Parizu v istem času kot Picasso, Breton in Apollinaire. Obiskala je Voltairov grob, za sodobne literarne tokove se nianimala. V njen zagovor je treba povedati, da je vsakršna avantgarda v svojem času morda manj vidna in prepoznavna kot čez vrsto let. Prav tako je svoje literarno znanje črpala predvsem iz javnih knjižnic in ni imela finančnih sredstev za nakup najnovejših publikacij oz. literarnih revij, kjer se običajno napovedujejo novi tokovi. Dejstvo pa ostaja, da so že nemški založniki in verjetno tudi partizanski kulturni delavci (Klopčič) opazili, da njena poezija močno zaostaja za njeno prozno spretnostjo pripovedovanja, saj doslej ni bila ne za časa njenega življenja ne posmrtno izdana še nobena zbirka njene lirike (nekaj pesmi je objavljenih na koncu biografije Jerneje Jezernik (Jezernik 2009, 185 sl.).

Dramatika

V besedilih, ki obravnavajo opus Alme M. Karlin, se pogosto pozablja na njeno prvo sploh objavljeno delo: trodejanko *Die Kringshäusler / Kringshausenčani* (lahko bi prevedli tudi kot: *Malomeščani*, predlog M. Pušavec), ki je izšla leta 1918 pri založbi Bruno Vogler Verlagsbuchhandlung v Leipzigu. Če upoštevamo, da se je Alma šele na Norveškem zares zavedela svoje poklicanosti, da bo pisateljica ter popotnica, je treba priznati, da je zelo hitro in še zelo mlada prišla do prve objave, ki jo je utrdila v prepričanju, da se bo tudi na poti lahko preživljala s svojim talentom.

Drama je močno avtobiografska, Alma se prelevi v osrednji moški lik, ki se spopada z omejitvami malomeščanskega okolja. Gre za družbenokritično delo, ki razgalja zlaganost in predsodke avtoričinega okolja, ki se je v delu tudi prepoznalo, zaradi česar so se nekateri znanci in sorodniki (z mamo na čelu) distancirali od Alme. Redke recenzije so delo pohvalile zaradi mojstrskega opisa okolja, vendar drama, kolikor je znano, nikdar ni bila uprizorjena. Alma se je pozneje tega dela sramovala, saj je priznala, da je bil to mladostni poskus, v katerem se je premalo distancirala od svojih problemov in konkretnih likov. Dramo je proglasila za "neuprizorljivo", vsaj v Celju. Leta 2014 se je analizi te drame v diplomski nalogi na Filozofski fakulteti v Ljubljani posvetila Zala Bojović ter jo literarnoteoretsko opredelila kot tradicionalno, a solidno napisano meščansko žaloigro. (Bojović 2014, 46)

V povezavi z Almo M. Karlin pogosto govorimo o malomeščanstvu, ki je bilo zagotovo prisotno v njenem okolju, pa vendar je treba upoštevati, da je pripadala pravzaprav sloju, ki bi mu v nemščini rekli "Bildungsbürgertum" (izobraženo meščanstvo, pogosto revnejše od meščanskih industrijalcev na drugi strani, vendar ponosno na svojo izobrazbo). Kljub temu, da se mati in hči emocionalno nikdar nista povsem zblížali, ju je družila ljubezen do znanja. Lahko rečemo, da je mama vendarle do neke mere razumela Almino željo po znanju tujih jezikov, saj je po svojih zmožnostih finančno podprla Almino potovanje po Evropi in študijsko bivanje v Londonu. Ni pa razumela, zakaj hčerka želi na pot okrog sveta, česar ji ta tudi ni znala racionalno pojasniti, saj je šlo za notranji vzgib, ki se mu po svojih besedah ni mogla upreti.

Potopisi in avtobiografski spisi

Potovanje

Ta prispevek se osredotoča na Almino pisanje, povsem na kratko pa bi želela izpostaviti, zakaj je njena osemletna pot okrog sveta tako edinstvena v njenem času in prostoru, pa tudi v svetovnem merilu vse do danes. Podobno kot pri pisanju, je tudi pri potovanju šlo za beg iz nove, njej tuje države, ter za željo po slavi in priznanju (javnosti in matere). Za razliko od Kolumba ter popotnikov v njenem času ter predvsem za razliko od večine ženskih popotnic 19. in začenjajočega se 20. stoletja, se je Alma Karlin na pot odpravila povsem sama – brez moža, ki bi jo preživiljal ali varoval, brez države ali institucije, ki bi finančno podprla njen projekt. Preživljala se je s svojim izrednim znanjem jezikov, ki jih je poučevala ali uporabljala kot prevajalka in prva ženska tolmačka ob Panamskem prekopu, želela pa se je preživljati predvsem z objavami prispevkov v različnih časopisih, kar pa se ni uresničilo v pričakovani meri. Na pot je odšla celo brez natančnega geografskega in časovnega načrta (česar večina izmed nas še po Evropi ne stori) ter precej zgrešenimi predstavami o svetu in predvsem o ljudeh. V primerjavi z drugimi popotniki in marsikaterim domačinom je bila trojno deprivilegirana: kot ženska, kot tujka in kot oseba brez denarja (povzeto po Šlibar 2006, 325). S tem se je tako na poti (podpa-

lubje) kot v posameznih deželah mnogo bolj približala najnižjim slojem prebivalstva, medtem ko so druge popotnice (pogosto plemiškega rodu) v tujini navezovalе stike in opisovale predvsem tamkajšnje plemstvo in s tem pripomogle k izoblikovanju evropskega orientalizma.⁸ Ženske so imele na potovanjih namreč možnost vstopa v moškimi raziskovalcem prepovedane prostore, npr. v harem. Tudi Alma se zaveda, da lahko kot ženska posreduje drugačen pogled na svet:

"Postopno sem prišla do prevzetnega prepričanja, da bom tam zunaj v širnem svetu odkrila nekaj, kar so drugi spregledali: da bom kot ženska gledala drugače, drugače občutila, drugače opazovala in nato ljudem, ki so ostali doma, svoje vtise tudi drugače posredovala. /.../ Sanjala sem o tem, da bom za svoj narod postala to, kar sta za Angleže postala Kipling ali Stevenson ..." (iz *Alminega osnutka za radijsko oddajo*, povzeto po Šlibar 2006, 324, prevod A.M.).

Posebnost Alme M. Karlin je dejstvo, da njeno potovanje ni klasično, ciklično, z vrnitvijo domov, temveč je potovala tako rekoč brez trdne oporne točke, saj so se tudi "doma" zamikale in spreminjale meje in celo uradni jezik. Alma Karlin že po prvi svetovni vojni napiše, da je postala državljanka neke njej tuje države, v delu *Moji zgubljeni topoli* pa, da je človek brez naroda oz. državljanka sveta (Karlin 2007, 280). Alma potuje brez finančne opore in brez domovine (morda je njena edina domovina nemški jezik). Svetlana Slapšak zato upravičeno meni, da je Alma "tisto, čemur bi danes rekli nomadski subjekt, kot ga je definirala Rosi Braidotti v knjigi z istim imenom". (Slapšak 2010, 313)

Podobno kot druge ženske popotnice, tudi Alma vedno znova poudarja, da ne potuje iz lastnega užitka ali v lastno zadovoljstvo, temveč "upravičuje" svoje potovanje z nekim višjim smotrom, ki ga predstavlja kot izredno naporno in požrtvovalno botanično, zoološko, etnografsko in geografsko raziskovanje ter podlago za pisanje in s tem izobraževanje svojega bralstva. Gnala jo je občudovanja vredna volja, ki jo je šibko in bolno telo vse težje dohajalo. Nenazadnje pa je bil njen nikdar doseženi cilj izrazito lep in verjetno še dandanes predstavlja najgloblji vzgib vsakovrstnih (tudi turističnih) potovanj: "Biti jaz v popolni svobodi." (Karlin 2010, 135)

Potopisi in avtobiografska dela Alme M. Karlin

Ker je življenje in delo Alme M. Karlin tako tesno prepleteno, bomo ti dve zvrsti obravnavali skupaj. Alma Karlin, kot smo že povedali uvodoma, skoraj ničesar ne počne zase oz. zaradi stvari same, temveč vedno z mislijo na druge. "Njena inteligenca je bila usmerjena v komuniciranje," pravi Svetlana Slapšak (2010, 316). Kljub vseživljenjski osamljenosti je bila Alma izredno komunikativna – z učenci, someščani (če so se zanimali za njene zgodbe) ter izobraženimi sogovorniki na poti. Komunikacijsko in celo tržno spretna (njena dela so doživljala velike naklade, številne ponatise in celo prevode) pa je bila tudi pri pisanju svojih osrednjih del.

⁸ Omenimo lahko Nemko Ido Hahn-Hahn (1805–1880), medtem ko Avstrijka Ida Pfeiffer (1797–1858) izkazuje številne vzporednice z Almo: zgodnja očetova smrt, materino nerazumevanje, finančni problemi.

Prvo objavljeno prozno delo Alme M. Karlin je bil roman *Mein kleiner Chinese*, ki je izšel leta 1921, ko je bila Alma že na poti, s svojo tematiko pa že nakazuje eksotizem, ki so ga tedanji bralci s tolikšnim veseljem prebirali, blizu pa je bil tudi Alminemu osebnemu okusu. Glede njenih najbolj uspešnih del se zastavlja vprašanje, ali je bila tako uspešna, ker se je spretno prilagajala okusu svojega časa, ali je imela le srečo, da je bil njen okus, izoblikovan predvsem pod vplivom trivialnega čtiva (ljubezenska, pustolovska tematika ter grozljivke), ki ga je hlastno brala z družabnico Mimi, uglašen z okusom povprečnega bralca v tedanjem času (po II. svetovni vojni ni več zadela okusa bralstva in založnikov). Eksotika pa se ji je na najmanj obljudenih koncih sveta tudi dejansko kar sama ponujala. Alma Karlin kot oseba včasih deluje nebolgljeno in naivno, vendar se je kot avtorica še kako dobro zavedala, da bralcev ne zanima še en opis New Yorka, temveč da je zelo pomembno, da opisuješ nekaj edinstvenega, izvirnega in doslej neznanega (prim. Šlibar 2006, 323).

Drugi moment njenih najbolj uspešnih del je avtobiografski. Alma vselej izhaja iz sebe. Kljub temu, da je vsakršni prvoosebni pripovedovalec prav tako konstrukt, pa avtorica razgala veliko svojih nazorov, ki so v protislovju s samimi seboj. Nekateri pri njej govorijo o egocentrični perspektivi, Neva Šlibar celo o "narcizmu" in "faličnem" vpisovanju v patriarhalno kulturo (Šlibar 2006, 327). Alma M. Karlin se je vse življenje prednostno ukvarjala sama s seboj, predvsem pa so bila njena občutja tako močna, da so zasenčila vse drugo: v predgovoru k *Samotnemu potovanju* zapiše, da bo opisala

"težave, s katerimi sem se morala – predvsem kot ženska, ki potuje sama – spoprijemati; način, kako sem si vedno znova zaslužila denar za potovanje in si ga nisem priberačila kot drugi tako imenovani 'svetovni popotniki'; svoje najpomembnejše izkušnje in pustolovščine in nenazadnje vpliv vsake posamezne dežele na moje najgloblje čutenje." (Karlin 2006, 5)

V svojih potopisih je tako zelo prisotna s svojo osebnostjo in doživljanjem, da Neva Šlibar njene potopise imenuje kar geobiografska dela ("geobiographisch", Šlibar 2006, 319). Alma Karlin tako v popotnih zapisih kot v avtobiografiji *Ein Mensch wird* (Karlin 2010; 2018) nagozarja in vključuje bralca (bralec je vključen že celo v njene popotne dnevnik, ki so bili brez dvoma pisani za objavo ter skrbno shranjeni, kar priča o zavesti, da njeno delo predstavlja nekaj izjemnega, kar jo bo preživelo),⁹ upošteva vse značilnosti potopisnega žanra.

Še preden se je izoblikoval žanr popotne literature v sodobnem smislu, je krožna pot, potovanje v neznanu in premagovanje ovir na poti predstavljalo pomemben topos v klasični, npr. staroarabski književnosti ali srednjeveških epih. V obeh primerih gre za posameznika, ki se ne zna ali noče podrediti uveljavljenim družbenim normam svojega okolja ter je zato iz njega izločen (npr. Parsifal). Sledi ciklično popotovanje po puščavi oz. po deloma realnih, deloma fiktivnih pokrajinah (Parsifal obišče tudi Ptuj), osrednji lik se srečuje z najrazličnejšimi izzivi in preizkušnjami, pomagajo mu vodniki in učitelji. Popotovanje poteka vzporedno z osebno rastjo

⁹ Bralec je navzoč že v sami popotni beležki. Med vožnjo v Trst Alma nagovori bralca, ki bi v sebi čutil podobno slo, da bi postal drugi Kolumb, dne 8. 1. 1921 pa mu daje napotke, naj si pridobi raznovrstno znanje, preden se poda v svet (mapa 34, Ms 1872).

in razvojem. Na koncu pesnitve je osrednji lik pripravljen, da se v slavi in z vso častjo (gral itd.) povrne v izhodiščno družbo ter pozanje njeno priznanje.

V srednjem veku se je v povezavi s križarskimi pohodi razvil poseben žanr romarskih ali križarskih potopisov in poročil iz Svete dežele. Bralci so skorajda pričakovali, da so poročila vsebovala tudi kakšno mitsko bitje, npr. samoroga v puščavi itd. Sčasoma se je razvil sodobni potopisni žanr, ki je bil informativne narave ter je predvsem ženski populaciji v 19. stoletju služil kot vir izobrazbe in nekakšno kompenzacijo za lastno ujetost med štirimi stenami. Naloga potopisov je bilo vselej tudi razvedrilo, ki je bralcu predstavljalo nepoznane, eksotične dežele, v katerih so se dogajale številne pustolovščine, zaradi katerih je bilo branje zanimivo. Značilno je, da so v ospredju ljudje in njihovo življenje, ne gre za dolgočasne geografske ali botanične opise. Avtor potopisa običajno piše v prvi osebi in razkriva številne osebne pripetljaje in razmišljanja. S svojo fizično prisotnostjo v daljnjih krajih je porok za avtentičnost pripovedi (pa če je ta še tako fiktivna ali celo fantastična), seveda pa namiguje tudi na to, da ne more razkriti vsega in da obstajajo še neizrečene skrivnosti.

Vse te metode izredno spretno, skorajda naravno uporablja tudi Alma M. Karlin. Posebnost njenih zapisov je, da so nekateri kot novinarska ali polliterarna besedila izšli že v času potovanja, ki je trajalo od novembra 1919 do zadnjih dni decembra 1927, pozneje pa jih je izdala v tematskih zbirkah. Pri krajši prozi se Alma običajno umakne v ozadje in je le še diskretna pripovedovalka, ne pa osrednji lik.

Almi je takoj po vrnitvi uspelo doseči, da je njen "pravi", knjižni potopis *Einsame Weltreise* (slov. *Samotno potovanje*, Karlin 2006) izšel že leta 1929. Leta 1930 je sledil drugi del *Im Banne der Südsee* (slov. *Urok južnega morja*, Karlin 1996a) ter zbirka krajših zgodb *Drachen und Geister* (slov. *Zmaji in duhovi*, Karlin 1996b). Leta 1931 je izšel roman *Der Götze* (slov. *Malik*, prevod v nastajanju) in delo *Mystik der Südsee (Mistika Južnega morja)*. Leta 1933 so izšle še kratke zgodbe *Der Todesdorn* (slov. *Smrtonosni trn*, Karlin 2011) ter delo *Windlichter des Todes (Svetlikanje v temi)*. Alma je v tem času dejansko zaslovela in bila med najbolj braniimi, če ne najbolj brana avtorica potopisne literature v nemškem jeziku. Predavala je po vsej Evropi, njena dela pa so med drugim prevedli v angleški (*Samotno potovanje* in *Smrtonosni trn*), finski (*Samotno potovanje*) ter francoski jezik (*Štiri dekleta v vrtincu usode*). Za obiskovalce je odprla vrata svojega doma v središču Celja ter zbirke hroščev podarila šolam. Kljub temu njenih del takrat niso prevajali v slovenski jezik niti niso Alme počastili kako drugače (častna meščanka ali podobno), je pa izpričano, da so jih njeni someščani kupovali in brali v nemščini. Do leta 1938 je izšlo 14 Alminih del, med njim *Isolanthis* leta 1936, ki ni več popotni roman, temveč se posveča mitu o Atlantidi. Po II. svetovni vojni sta izšli še dve deli leta 1948 in 1953, v šestdesetih letih še eno, potem pa je tako v Nemčiji kot v Sloveniji utonila v pozabo do devetdesetih let, ko so jo začeli odkrivati v Sloveniji.

Že recenzenti njenega prevoda v angleščino so v *New York Timesu* (ta kritika vendarle priča o pomembnosti in odmevnosti njenih del) zapisali, da je moteče avtoričino samopomilovanje (prim. Trnovec 2011, 55). Tu gre za dvojnost: po eni strani je Alma po naravi takšna, da "rada trpi" oz. objokuje svoje trpljenje, po drugi strani pa gre še za en topos popotne literature, saj napetost pripovedi izvira prav iz ovir, ki jih mora prvoosebni pripovedovalec premagati. V

tem smislu razumem znamenito sceno, kako naj bi s poprom pregnala ljudožerce, ki se mi absolutno ne zdi prepričljiva. Po drugi strani pa bi lahko domnevali, da Alma niti ni razkrila vsega, kar je na poti dejansko pretrpela.

Če si natančno pogledamo Almine beležke, lahko opazimo, da ni bila zagrenjena že sama po sebi, temveč je njen popotni dnevnik na začetku poln navdušenja in veselja, ki se skali šele z grenkimi izkušnjami v Peruju. Kljub vsemu hudemu pa Alma še po vrnitvi v Celje v proznih avtobiografskih delih ohrani zanjo tako značilno in simpatično vedro ironijo in samoironijo, ki je bistveno pripomogla k berljivosti njenih del. Te ironije v Almini poeziji in t. i. "mističnih delih" ni, je pa zato vseprisotna v avtobiografskem zapisu *Ein Mensch wird* (Karlin 2018) oz. v slovenščini *Sama* (Karlin 2010). Tipkopis je desetletja sameval v Rokopisni zbirki NUK, dokler ni leta 2010 na pobudo urednika Marijana Pušavca ter v prevodu Mateje Ajdnik Korošec delo izšlo najprej v slovenskem jeziku, leta 2018 pa šele prvič v izvorniku pri nemški založbi AvivA, za kar sta poskrbeli Jerneja Jezernik in Britta Jürgs. Alma je avtobiografijo napisala leta 1931 na pobudo svojih bralcev, ki so jo spraševali, kako je postala tako izreden človek. Prav gotovo gre za eno izmed najboljših Alminih del. Poleg samoironično opisanega mučnega otroštva je Almi uspelo pretanjeno ujeti duha časa v nacionalno in jezikovno razdvojenem Celju do njenega odhoda. Svetlana Slapšak pravi, da Alma "v skladu s tedaj veljavnimi (in še danes pomembnimi) predpostavkami psihoanalize in razvojne psihologije v svoji zgodnji mladosti in v odnosu s starši išče vzroke svojega obnašanja in svojih življenjskih odločitev, med katerimi sta potovanja in pisanje najpomembnejša" (Slapšak 2010, 308). Avtobiografija vsekakor predstavlja enega od kulturnozgodovinskih ter slogovnih vrhuncev Alminega pisanja.

Umestitev Alminega proznega opusa

Kljub občutnemu vplivu trivialne literature na Almino ustvarjanje, je Andreja Oblak v diplomski nalogi prišla do sklepa, da gre pri Alminih potopisih vsekakor za razvedrilno in ne za trivialno literaturo (*Unterhaltungsliteratur*, Oblak 2013, 56), saj naj bi trivialna literatura po razmahu pismenosti in dostopnosti tiskanih medijev omogočala branje le kot zabavo, pri kateri bralec knjigo brez težav preleti in nato zavrže ali podari nekomu drugemu, služi pa mu kot ne-naporni beg in kontrast vsakdanjiku, seveda pa pričakuje tudi srečen konec. Kot pojasni Andreja Oblak, Alma ne predstavlja lahkotnega branja, temveč zahteva določen bralni napor. Pri njej konci niso vedno srečni, njena dela pa imajo tudi globlja sporočila, predvsem glede opuščanja tradicionalnih ženskih vlog. (Oblak 2013, 47) Alma že v otroštvu, ujeta med različna vzgojna pristopa očete in matere, spozna, da so prav ženske tiste, ki pogosto prenašajo in ohranjajo patriarhalne vzorce (kakor da ne bi hčerkam ali drugim ženskam privoščile več svobode, kot so je bile deležne same): "Prav čudi me, da ravno ženske veliko težje oprostijo svojstven način mišljenja kot moški." (Karlin 2006, 418) Glavna tematska linija avtobiografije je z današnjega vidika morda prav "ženski vpis v kulturo" (Slapšak 2010, 317), vendar Alma ni neka proklamirana feministka, temveč je po besedah Svetlane Slapšak njen feminizem spontan.

Tako na področju potopisnega kot spominskega pisanja se Alma M. Karlin zgleduje po moških avtorjih starejšega datuma (Stevenson, Defoe), vendar je s svojim živahnim, ravno

prav informativnim (navaja geografsko širino, opisuje rastline in živalstvo, običaje) in ravno prav pustolovskim pripovednim slogom vsekakor na ravni svojih sodobnikov oz. gotovo ena izmed najboljših ženskih predstavnic tega žanra v svojem času in nemškem govornem prostoru. Njena posebnost je nekakšen pogled "od spodaj," povezan s prej omenjeno trojno prikrajšanostjo na poti. Upošteva prav vse značilnosti žanra, tako po vsebini, motivih in slogu, seveda pa ostaja otrok svojega časa (in svoje rase). Predvsem glede slednjega bi bila zanimiva primerjava s sorodnimi deli tedanje književne produkcije v angleškem jeziku, ki gotovo niso manj rasiistično obarvana, prej nasprotno.

Ni pa Alma niti v svojih najboljših delih avtorica, ki bi prišla v poštev za Nobelovo nagrado, ki naj bi si jo po Theinem mnenju (in prizadevanju v dopisovanju s Selmo Lagerloef) zaslužila.

Partizanske zgodbe

Eksistencialna negotovost in izpostavljenost volji drugih je Almo spremljala že iz otroštva, med potovanjem, z vzponom nacizma, med II. svetovno vojno in po njej pa se je le še zaostрила. Alma M. Karlin se je vse življenje, od najzgodnejših dni, borila, da bi se izvila iz primeža volje drugih, in to je brezkompromisno počela tudi v času vojne.

Almine partizanske zgodbe in pesmi je podrobno preučevala Neva Šlibar, ki je o tem objavila več prispevkov. Edinstveno je, da so sredi partizanskega tabora napisane v nemškem jeziku, jeziku sovražnika. Paul Celan je imel eksistencialne probleme z uporabo jezika okupatorja, Alma takšnih pomislekov nima in se niti ne zaveda, da je njeno pisanje z več vidikov ideološko kontaminirano. V zapisih, ki le redko konkretno tematizirajo partizanski boj, dogajajo pa se v kmečkem okolju Bele Krajine v zadnjem letu vojne, se kaže Almina odtujenost od kmečkega in proletarskega življa tedanje Slovenije ter romantična predstava o odporniškem gibanju, kar je ponovno vodilo v razočaranje. (Šlibar 2007, 124) Vsekakor gre za zanimiv unikum književnosti NOB in še enega od dokazov, da je bilo to gibanje vsaj na začetku zelo pluralistično in odprto.

Alma M. Karlin je kot deklariran anglofil ("*My heart is in England*", Karlin 2007, 280) s pomočjo partizanov želela priti v Italijo, do Angležev, ki jih je vse do smrti idealizirala. Kot nemško govoreča in v Evropi znana pisateljica ter odkrita občudovalka Angležev je bila seveda za partizane sumljiva kot pogojna vohunka ali izdajalka. S tem, da je pisala tudi v času bivanja med njimi, je utrjevala svoj sloves in identiteto pisateljice. S tematiko svojih medvojnih besedil pa si je dobesedno reševala življenje, ko je izkazovala pripadnost protinacističnemu odporu (ne pa tudi naklonjenosti komunizmu, kaj ji je pozneje zelo škodovalo). Kot že večkrat, se tudi tu pokaže njen nomadski subjekt: "Takšen subjekt je politično uspešen v manipuliranju z različnimi lojalnostmi in v izogibanju pripadanju, ki omejuje refleksijo." (Slapšak 2010, 313) Na grozo marsikoga Alma namreč "kot monarhistka in anglofil tako rekoč ne vidi večjih razlik med nacizmom in komunizmom". (Kregar 2007, 23) Povojni režim ji dejansko ni priznal nikakršnih medvojnih zaslug ter ji je zaplenil hišo na obrobju Celja, prav tako pa ji ni nudił nikakršne finančne podpore, tako da je živela v neizmernem pomanjkanju in bedi. Umetnikov ni

treba zapirati, samo odtegneš jim publiko in že to jih bo zlomilo (tako nekako pravi pripadnik tajne službe STASI v nemškem filmu *Das Leben der Anderen*). Ker so bili pisni stiki z Nemčijo nekaj časa prepovedani, potem pa omejeni, ker so se tudi nemški založniki šele ponovno postavljali na noge in na novo vzpostavljali svoje založniške programe (denimo v Vzhodni Nemčiji, kjer je bila večina Alminih nekdanjih založnikov) ter zaradi jezikovne izolacije v Sloveniji Alma nikdar več do svoje smrti leta 1950 ni dosegla nekdanjega ugleda, kar pa je ni odvrnilo od skoraj maničnega pisanja v smislu notranje emigracije. O maju 1941 zapiše naslednje: "Moje mistične naloge so se znova začele. Zdaj sem se morala ukvarjati z glasbo, da bi zmogla razložiti čarobne tonske vrednosti. Poleg tega sem tiste jeseni pisala *Ikamiheis*. Ta potopitev v čas, ki je bil od mene oddaljen skoraj štirinajst tisočletij, me je po svoje iztrgala iz grozljive vsakdanjosti in mi omogočila, da sem prestala zimo." (Karlin 2007, 83)

Mistični spisi

Gornji citat lepo prikazuje temeljne vzgibe za pisanje t. i. "mističnih" ali ezoteričnih del, ki prevladujejo v zadnjih letih Alminega ustvarjanja ter njeni zapuščini. Po eni strani je imela Alma občutek dolžnosti in poslanstva, po drugi strani sama priznava, da gre za časovni in mentalni odmik od grozljive sedanjosti. Duhovnost je vse, kar ji je še ostalo:

"Kaj vse bom na poti odkrila, kaj prinesla s seboj, kaj vse dala človeštvu! Zibale so me ponosne sanje osvajalca, širni svet je bil moje torišče, skrivnosti Vzhoda so zame odgrinjale svoj pajčolan. Sanje divjih neomejenosti.

Danes lahko rečem, da je bila najbolj nedvoumna in morda celo Edina pridobitev te dolge in trpke vožnje odkritje same sebe.

In to je nenazadnje tudi namen tega zemeljskega življenja." (Karlin 2010, 306)

Tovrstnemu pisanju se posveti predvsem od prihoda Thee Schreiber Gamelin v Celje (spoznali sta se leta 1930, tja se je preselila leta 1934) ter izida romana *Isolanthis* leta 1936. Mitološka tematika zatona Atlandide se meša s tragično ljubezensko zgodbo med princeso Pozejdonije z imenom Isolanthis in egiptovskim faraonom. Isolanthis je predstavljena kot svečenica posebne modrosti in je vsekakor lik, s katerim se je Alma močno poistovetila. V času vzpona nacizma, ki ga je kmalu prepoznala kot grožnjo svetovnemu miru in duhovnemu razvoju človeštva, je želela s svojimi ezoteričnimi spisi razsvetljevati človeštvo. Lahko bi tudi predpostavljali, da je bilo pisanje ezoteričnih tekstov morda varna izbira v času nacizma, ki je bil do določene mere naklonjen prav vzhodnjaškimi verstvom. Za ta dela je še bolj kot za potopisna značilno, da je Alma ogromno pisala (v pismu svojemu založniku Möhringu leta 1948 omeni, da ima na zalogi že 49 rokopisov) in le malo korigirala – podobno kot pri poeziji je morda tudi tu izhajala iz prepričanja, da piše po navdihu, skorajda nareku nekih višjih sil.

Alma Karlin poudarja, da "mistično" pisanje ni nekaj, kar bi odkrila šele po potovanju, temveč da je to njeno osnovno poslanstvo. V pismu Thei z dne 7. 1. 1934 zapiše:

"Teга neumnega potovanja okrog sveta se hočem že enkrat otresti. Že od nekdaj sem hotela pisati zgolj mistične stvari, deli Malik in Zmaji in duhovi to dokazujeta. Nisem svetovna popotnica, temveč pisateljica na svojem področju." (zapuščina NUK, povzeto po Jezernik 2009, 146)

In res se je za transcedentalno zanimala že v času svojega študijskega bivanja v Londonu ter Skandinaviji. Za vedno jo je zaznamovala teozofija – v Ameriki je bila tudi uradno članica teozofskega društva, na več lokacijah med svojo potjo je navezovala stike s teozofi, stike s tovrstnim društvom pa je ohranjala tudi v Celju. Teozofija je navdušila tudi nekatere slovenske intelektualce v Alminem času (Župančič, Gradnik). Njeni zgledi so tu predvsem spisi Helene Petrovne Blavatsky (1831–1891), Zmago Šmitek pa navaja še številne druge, Almi sorodne, pustolovsko-ezoterične pisce, kot so Ferdinand Osendowski, Robert Dickhoff, Lewis, T. C. Spencer, Edgar E. Cayce in James Hilton, ki so pisali skorajda v istem času kot Alma (Šmitek 2009, 65, 69). Ponovno ne gre za vrhunsko svetovno književnost, temveč za specifičen žanr, kjer je Alma ponovno v koraku s časom (morda z nekoliko časovnega in geografskega zamika). Njena posebnost je, da se lahko sklicuje na osebno izkušnjo v domovinah nekdanjih kultur (npr. v Južni Ameriki ali Indiji) ter se tudi predstavlja kot neke vrste svečenica, ki ji je bila osebno zaupana modrost davnih ljudstev.

Na kratko bi o tem žanru pri Almi lahko rekli, da gre za poskus vnašanja smisla v svoje in splošno življenje v času, ki se je zdel nesmiseln (Šlibar 2006, 327), da gre za preseganje trpljenja z duhovnimi vrednotami. Podobno kot pri poeziji, gre tudi tukaj za romantično predstavo o nalogi literature, za vzvišen, resen in nekoliko arhaičen jezik brez tako simpatične ironije, ki jo poznamo iz njenih potopisnih del. Sama sem prepričana, da so ta dela zanimiva z vidika etnologije, ko opisujejo stara ljudstva in domnevne lastne izkušnje z magičnimi rituali, tudi z vidika psihoanalize bi se jih verjetno dalo analizirati, prav gotovo pa nimajo neke literarne vrednosti in jih je – po mojem mnenju – tudi neprimerno prevajati in tiskati brez ustreznega študijskega aparata, ki bi osvetlil čas in razmere, v katerih so nastala.

Sklenemo lahko, da so romantični pogrošni romani, ki jih je Alma prebiral v otroštvu, neopopravljivo vplivali na njeno predstavo tako o ljubezni med moškim in žensko kot na njeno predstavo o književnosti.

ALMIN ODNOS S THEO SCHREIBER GAMELIN

Ker je Almino ustvarjanje tako neločljivo povezano z njeno življenjsko zgodbo in se zadnja germanistična diplomatska naloga, posvečena Almi M. Karlin, posveča prav temu vprašanju (Vaupotič 2016), vendar nanj ne podaja enoznačnega odgovora, bi za konec podala samo nekaj misli o odnosu med Almo M. Karlin in Theo Schreiber Gamelin. Šestnajstletno sobivanje v popolni predanosti in obojestranski naklonjenosti resnično še najbolj spominja na (dobro) zakonsko zvezo, kakor je dejala Svetlana Slapšak v intervjuju za nalogo Urške Vaupotič (2016, priloga brez označenih strani). Svetlana Slapšak izpostavi tudi Almino izredno senzibilnost za vsakovrstno poniževanje (nje same in druge), absolutno odklanjanje avtoritete ter posluš za deprivirane, saj naj bi imela "vgrajen občutek enakosti". Slapšakovi se zdi nekako logično, da je Alma zadnja leta svojega življenja preživela z žensko, s katero ju je družilo veliko podobnih izkušenj in zanimanj, poleg tega sta si tudi eksistencialno pomagati preživeti. Barbara Trnovec zelo nazorno prikaže Almin protislovni odnos do žensk – zanima jo položaj žensk v različnih kulturah, govori o sestrstvu, prezira pa koketne in lepe ženske, ki ji odtegujejo pozornost inteligentnih moških. Še bolj protisloven je njen odnos do moških, pri katerih jo očara lepa zunanost in znanje itd., prezira pa njihovo potrebo po telesni bližini (Trnovec 2011, 52). Vsekakor je šlo pri Almi in Thei za globoko in predano ljubezen dveh bitij ženskega spola, vsekakor bi lahko govorili o lezbični naklonjenosti, vendar se strinjam z Barbaro Trnovec, da je vsakršno namigovanje o seksualni naravi te ljubezni nepotrjeno oz. konstrukt, ki najverjetneje razkriva globoko nerazumevanje Alme kot osebe. Njeno telesno nelagodje ob vsakršnih (tudi ženskih) dotikih se najverjetneje ni poglelo prav v zadnjem stadiju raka na prsih. Almin odpor do povsem običajne nežnosti, še bolj pa do fizičnega erotičnega stika izvira iz otroštva – kot posledica vsiljivih sorodnikov, prigovarjanja matere, da je grda in pohabljena, pa tudi trpinčenja z zastarelimi metodami zdravljenja in ortopedije. Njen globok odpor do moškega poželenja pa izvira iz dejstva, da je bila Alma na svoji poti povsem izpostavljena brutalnemu nadlegovanju moških vseh ras in družbenih razredov. Po drugi strani se Alma, protislovna kot je, vedno znova zaljubi – v moške. Od njih si želi predvsem nečesa: besed. Za Almo je ljubezen odziv na besede drugega. In prav to ji je nudila Thea. V konkretnem in prenesenem pomenu je govorila njen jezik. Bila je njena (po vojni skorajda edina) bralka in dokler je bila Thea bralka, je Alma ostajala pisateljica, pa čeprav knjig ni smela/mogla objavljati.

Sama odnos med Almo in Theo vidim v dvojni luči. Alma v svoji oporoki leta 1948 zapiše, da je Thea šestnajst let brezplačno delala zanjo. Thea kot lektorica in osebna sekretarka pomembne pisateljice, Thea kot menedžerka, družabnica, negovalka in gospodinja. Thea kot nova Mimi – predana in uslužna zaupnica in družabnica. Tudi njuni sosedje v svojih pričevanjih večkrat omenjajo, da je bila Alma izredno stroga do Thee. S Theo kot novo Mimi je imela Alma možnost, da sicer v največji materialni skromnosti, pa vendarle, pobegne v svoj svet pisanja, ki tik pred smrtjo ni imelo več mladostnega namena, da ji pomaga do svetovne slave, temveč namen, ki je presegal smrt – rešiti svet, prosvetliti ljudi s skrivnostnim znanjem iz davnih ali daljnih dežel. In tu nastopi Thea v svoji drugi, še mnogo pomembnejši vlogi. Thea je predvsem ver-

nica (kar izkazuje tudi njen vpis na ljubljansko teološko fakulteto pri skoraj šestdesetih letih). Thea veruje v Almo, verjame vsem njenim besedam o pridobljenem skrivnem znanju, o obisku Tibeta, ki dejansko glede na časovne in geografske koordinate ni verjeten. (Šmitek 2009, 66) Alma v svojem pismu Thei, ko ta predlaga, da bi živela pri njej, govori o poskusnem enoletnem noviciatu. Gre za odnos med svečenico in pripravnico, gurujko in sledilko. Po nekaterih pričevanjih sosedov sta Thea in Alma doma nosili svilene kimone. Ustvarili sta si svoj svet, ki je bil predvsem duhovne narave. Vendar odnos ni bil enostranski. Tudi Alma je Thei omogočala samouresničitev,¹⁰ med drugim kot slikarke. Če si pogledamo Theine izdelke v zapuščini Alme Karlin v NUK, lahko rečemo, da so bile njene risbe šolske ali študijske kakovosti, njeni akvareli pa obrtno izredno okorni. Ni treba biti umetnostni zgodovinar, da lahko z vso gotovostjo rečemo, da so Almini akvareli rastlin na veliko višji stopnji. Pa vendarle Alma ne ilustrira svojih del, temveč dovoli Thei, da ima občutek, da je slikarka, ter njen akvarel izbere celo za naslovnico romana *Isolanthis*. Alma je kot anglofilka Thei verjela ali vsaj dopuščala tudi povsem iracionalno teorijo o tem, da je bila (Thea) ob rojstvu zamenjana in je dejansko pripravnica družine Windsor (ob tem se ne gre čuditi, da so ju sosedje imeli za "zamaknjeni").

Ljubezen ni drugega kot sprejemanje in potrjevanje narative drugega. Vsakršna erotika pri Almi je predvsem "besedna," komunikacijska erotika in v tem smislu je Milan Dekleva z naslovom svojega romana zadel bistvo – vse, kar je bilo pri Almi telesnega, je bilo "telo iz črk". (Dekleva 2016) V svojem poskusu, da bi prikazal Almo kot samozavestno moderno žensko, kakor je povedal ob neki priliki, pa je šel morda nekoliko predaleč. Njegovo delo bi v knjižnicah vsekakor moralo stati na policah fiktivnih del in ne na polici biografij, kjer je sedaj. Predvsem pa ilustracije njegovega romana zbujaajo napačno, koketno podobo Alme, ki ji nikakor ne ustreza. Alma M. Karlin je dovolj zanimiva sama po sebi in ne potrebuje senzacionalističnih tržnih prijemov, ki jih vidimo tudi pri nekaterih drugih objavah o njej.

Zdi pa se mi vendarle upravičeno govoriti o Almi Karlin kot nekakšnem zgledu lezbičnega gibanja v našem širšem kulturnem prostoru v tem smislu, da so someščani Almo in Theo obravnavali, kakor da zagotovo imata tudi seksualni telesni stik, in ju v tem smislu tudi potiskali vse bolj na obrobje – tudi povsem geografsko, najprej iz središča na rob mesta, nato na osamljene obronke hribovja izven mesta. Alma je na lastni koži izkusila vse predsodke, ki so jih deležni istospolni dandanes, pokazala pa je tudi izredno pokončnost in povsem odkrito živela in se pojavljala v javnosti z žensko, kar je še danes razmeroma redko.

Prav s svojo edistveno življenjsko potjo in pokončno držo Alma presega ozke literarne okvirje in nagovarja različne znanstvenike in ustvarjalce. Njena dela se prevajajo, na novo odkrivajo v Nemčiji, bila je navdih za monodramo Uršule Cetinski *Alma* (1995) z odlično Polono Vetrih, plesno predstavo Goge Stefanovič Erjavca *Alma ali angel na zemlji* (2001) in dokumentarni film Marte Frelih *Alma M. Karlin – Samotno potovanje* (2009). Mislim, da bi po njeni zgodbi zlahka posneli daljšo nadaljevanko. Posebno mesto znotraj recepcije Alme M. Karlin pa

10 Abraham H. Maslow je samouresničitev uvrstil v sam vrh na hierarhični lestvici potreb. Zmotno je predpostavljati, da so posamezne potrebe lahko kdaj dokončno potešene, zmotno pa je tudi misliti, da bi morale biti najprej potešene osnovne potrebe, da bi lahko izpolnili potrebe, ki so višje na njegovi hierarhični lestvici – Alma in Thea sta dokaz, da samouresničitev do neke mere lahko dosežeš tudi reven in lačen.

zavzema izjemni roman v stripu z naslovom *Alma M. Karlin – Svetovljanka iz province* avtorjev Marijana Pušavca in Jakoba Klemenčiča (2015), ki temelji na harmoničnem prepletu podrobnega poznavanja Alminih besedil ter natančnega študija njenih risb in fotografij. S črno-belo risbo pred bralčevimi očmi obudi tropsko bujno vegetacijo, pa tudi Almino neizmerno osamljenost. Objektivno in z veliko senzibilnostjo prikaže njeno življenje od rojstva do smrti.

Z vsakim branjem, prevodom, vsako magistrsko nalogo, razstavo in raziskavo se odstira vedno več plasti kompleksne, pogosto protislovne osebnosti Alme M. Karlin. Mislim, da je Alma tako edinstvena in tako zanimiva, da ji ne škodimo, če smo do nje v nekaterih pogledih tudi kritični.

Viri

Bojović, Zala: *Alma M. Karlins dramatisches Werk/Dramsko delo Alme M. Karlin*. Magistrsko delo, Ljubljana: Filozofska fakulteta UL, 2014.

Dekleva, Milan: *Telo iz črk: roman o Almi*. Cankarjeva založba. Ljubljana, 2015.

Hudelja, Niko, Osolnik Kunc, Viktorija, Šetinc Salzmann, Madita (ur.): *Tanskulturell/Transkulturelno, Jubilejni zbornik za Kaethe Graha ob 70. rojstnem dnevu*. Ljubljana: Oddelek za germanistiko Filozofske fakultete, 2006.

Jezernik, Jerneja: *Alma M. Karlin – državljanka sveta*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009.

Karlin, Alma M.: *Einsame Weltreise*. Freiburg in B.: Kore Verlag, 1995.

Karlin, Alma M.: *Urok Južnega morja*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 1996, prevedla Majda Šijanec Novak

Karlin, Alma M.: *Samotno potovanje v daljne dežele – Tragedija ženske*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2006, prevedla Mateja Ajdnik Korošec, spremna beseda Marijan Pušavec.

Karlin, Alma M.: *Moji zgubljeni topoli*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Celje: Muzej novejše zgodovine, 2007.

Karlin, Alma M.: *Sama*. Celje: In lingua, 2010, prevedla Mateja Ajdnik Korošec; uvodnik Marijan Pušavec, spremna beseda Svetlana Slapšak

Karlin, Alma M.: *Ein Mensch wird*. Berlin: Aviva Verlag, 2018.

Kondrič, Vesna (ur.): *Nekoč se bodo vendar morale sesuti okostenele pregrade med ljudstvi: spominski zbornik ob sedemdesetletnici Draga Graha*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2007.

Kregar, Tone: *Almino potovanje med Nemci in Slovenci, od nacizma do komunizma*, v: Karlin, Alma M.: *Moji zgubljeni topoli*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Celje: Muzej novejše zgodovine, 2007. 9–25.

Oblak, Andreja: *Alma Karlin als Reiseautorin: eine germanistische Perspektive / Alma Karlin kot pisateljica potopisov: germanistična perspektiva*, diplomsko delo, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2013.

Počivavšek, Marija (ur.): *Almine meje in margine*. Celje: Muzej novejše zgodovine, 2009.

Pušavec, Marijan: uvod urednika v: Karlin, Alma M.: *Sama*, prevedla Mateja Ajdnik Korošec, Celje: In lingua, 2010. 3.

Pušavec, Marijan, Klemenčič, Jakob: *Alma M. Karlin, svetovljanka iz province*, Ljubljana: Forum, 2015.

Rožnbergar Šega, Tanja: *Projekt Alma vox populi v Muzeju novejše zgodovine Celje*, v: Počivavšek, Marija (ur.): *Almine meje in margine*, Celje: Muzej novejše zgodovine Celje, 2009. 8–40.

Šlibar, Neva: *Alma Kolumbus auf Weltreise. Problematik und Potenzial der geobiographischen Bücher und exotischen Erzählungen der "Staatsbürgerin eines fremden Staates"*, v: Hudelja, Niko, Osolnik Kunc, Viktorija, Šetinc Salzmann, Madita (ur.): *Tanskulturell/Transkulturelno, Jubilejni zbornik za Kaethe Graha ob 70. rojstnem dnevu*. Ljubljana: Oddelek za germanistiko Filozofske fakultete, 2006. 319–338.

Šlibar, Neva: *Alma M. Karlins Erzählen als Überlebensstrategie und Identitätskonstruktion, dargestellt anhand von Texten über die Mühen des Überlebens im Dritten Reich und im Zweiten Weltkrieg*, in: Vesna Kondrič (ur.): *Nekoč se bodo vendar morale sesuti okostenele pregrade med ljudstvi: spominski zbornik ob sedemdesetletnici Draga Graha*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2007. 100–127.

Šmitek, Zmago: *Duhovni svetovi Alme Karlin*, v: Počivavšek, Marija (ur.): *Almine meje in margine*, Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2009. 62–71.

Trnovec, Barbara: *Kolumbova hči, Življenje in delo Alme M. Karlin*, Celje: Pokrajinski muzej Celje, 2011.

Trnovec, Barbara: *Kolumbova hči*, katalog. Ljubljana: Cankarjev dom, Celje: Pokrajinski muzej, 2017.

Vaupotič, Urška: *Spolna identiteta Alme Karlin / Geschlechtsidentität bei Alma Karlin*, diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta UL 2016

Zapuščina Alme M. Karlin v Rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, Mape 34, 35, 36, 37, 39 (Ms 1872)

Povzetek

Za življenje, delo in recepcijo Alme M. Karlin sta značilna moment zamika in impulz bega, njen odnos do literature pa je bil predvsem instrumentalen – kot sredstvo za učenje jezikov, za preživljanje, za dosego materinega priznanja in lastne slave, predvsem pa prosvetljevanja svojih bralcev. Večjezične beležke razkrivajo, da so na Almino pisanje in (imperialistično) razmišljanje vplivali predvsem angleški in škotski avtorji starejšega datuma (Stevenson, Defoe), nekoliko zastarelo in nereflektirano je bilo tudi njeno pojmovanje književnosti, predvsem v zadnjih letih življenja, ko je pisala t. i. "mistično" literaturo. Kljub branju klasične poezije njeni verzi ostajajo "romantični," na ravni vpisov v spominske knjige, opazen je globok razkorak med občutki, podobnimi avantgardnim avtorjem, ter ubeseditvenimi strategijami. Edino dramsko delo Alme M. Karlin je solidno napisana meščanska žaloigra. Daleč najbolj kakovostna pa so njena popotna in avtobiografska dela. Alma je v tridesetih letih dejansko zaslovela in bila med najbolj branih avtoricami nemške popotne literature. Upošteva prav vse značilnosti tega žanra, odlikuje pa jo poseben "pogled od spodaj," komunikativen slog in (samo)ironija. S tematiko medvojnih besedil si je dobesedno reševala življenje, ko je izkazovala pripadnost protinacističnemu odporu (ne pa tudi naklonjenosti komunizmu). Sklenemo lahko, da je Alma M. Karlin odlična avtorica žanrske, razvedrilne, vendar ne vrhunske književnosti, prav tako pa ne trivialne literature. Žal so pogrošni romani, ki jih je Alma prebirala v otroštvu, nepopravljivo vplivali na njeno predstavo tako o ljubezni med moškim in žensko kot tudi na njeno predstavo o književnosti. Niso pa se dotaknili prostora ljubezni med dvema ženskama, ki pa v Alminem primeru gotovo ni bila seksualne, temveč zgolj besedno-erotične narave. Alma M. Karlin ostaja samosvoja in kompleksna.

Summary

Characteristic of the life, work, and reception of Alma M. Karlin are the moment of shift and the impulse to escape, whereas her relationship to literature was primarily instrumental – as a means of learning languages, earning a living, achieving her mother’s recognition and her own fame, and above all enlightening her readers. Alma’s multilingual diaries reveal that her writing and (imperialistic) thinking were influenced mainly by English and Scottish authors from earlier ages (Robert Louis Stevenson, Daniel Defoe), and her notion of literature was also somewhat old-fashioned and unreflected, particularly in the last years of her life, when she was writing “mystical” literature. Despite her reading of classical poetry, her verses remain “romantic” and at the level of entries in memorial books, and a deep gap can be observed between feelings similar to the avant-garde authors and verbal strategies. The sole dramatic work of Alma M. Karlin is a solidly written bourgeois tragedy. By far her best quality work are her travel and autobiographical writings. In the 1930s, Alma indeed gained fame and she was one of the most widely read authors of German travel writing. It takes into account all the features of this genre, and it is distinguished by a special “view from below”, a communicative style and (self-)irony. The theme of interwar texts literally saved her life when she displayed a sense of belonging to the anti-Nazi resistance (but not also sympathy for communism). We can conclude that Alma M. Karlin is an outstanding author of genre entertainment literature, but not of world-class literature but likewise not trivial literature. Unfortunately the cheap novels that Alma read in her childhood irreparably influenced her conception of love between a man and a woman as well as her conception of literature. However, they did not affect the space of love between two women, which in Alma’s case was certainly not sexual but only of a verbal-erotic nature. Alma M. Karlin remains a singular and complex figure.

Ključne besede

časovni zamik, eskapizem in eksotizem, tradicionalno pojmovanje literature, žanr, vprašanje lezbičnega odnosa

Keywords

time lag, escapism and exoticism, traditional notion of literature, genre, a possible lesbian relationship

Alma Karlin: vprašanje identitete

Svetlana Slapšak

V določenem smislu je zoperstavljanje potopisa in avtobiografije nujno, če se hoče pojasniti opazovanje in distantnost na eni, in radovednost oz. žejo za poglobljenim znanjem na drugi strani. Alma Karlin ju v svojem opusu loči, ne da bi kadar koli opustila svojo jasno obrazložitev potopisa kot ustavljene temporalnosti (prostor na račun časa) in vsiljene temporalnosti življenja v meščanski družini (čas na račun prostora). Gre za žanrske inovacije, feministični izvir prve vrste in izziv za komparativistiko.

Identiteta ni filozofski problem: ne more se konstituirati kot osnova debate, kot subjekt, ker ni druge strani, nasprotja, ne-identitete, ki se v vsakem poskusu definiranja pojavi v narativni obliki drugačne identitete. Identiteta je predmet psihologije, sicer težko ulovljiv in preveč kompleksen in fragmentarne strukture, da bi bil operativen tudi v tej "svoji" disciplini. Edino, kjer lahko govorimo o identiteti kot motivu, narativni enoti oz. delu imaginarija, ki se v različnih kulturnozgodovinskih kontekstih povezuje z nekim kolektivom oz. Skupino, je književnost, še posebej pa ustna književnost. Iz tega se ne more sestaviti "kolektivna identiteta" realnega kolektiva ali skupine. Zgodbe o kolektivni identiteti, del imaginarija, na osnovi katerega se hočejo oblikovati kolektivi in skupine, predvsem etnični kolektivi in skupine, so obupno monotone in medsebojno enake za različne kolektive in skupine. Te zgodbe, v katerih so vsi kolektivi in skupine najstarejši, najboljše, najpogumnejši, najstabilnejši na "lastnem" ozemlju, z najdaljšimi "sanjami" o suverenosti, nimajo funkcionalnosti niti prave prisotnosti v ustvarjalnosti določene kulture, ampak ostajajo na obrobju, v ustnem sporazumevanju, medijih, nižji tiskovni produkciji, v kavarniškem in klubskem govoru. Skratka, delujejo zunaj kulture. Michael Herzfeld je poskušal s konceptom "kulturne intimnosti" (Herzfeld 2014) v to prazno območje vnesti antropološke vsebine, človeško obnašanje, posebej pa prepoznavanje besed in gest, ki jih medsebojno delijo. Kulturna intimnost bi potemtakem bila področje – predvsem obnašanja dominantnih družbenih skupin – denimo patriarhalnih, ki jih lahko še razdelimo na meščanske (tudi alternativne) in ruralne, vsekakor pa ne izrazito izoliranih oz. privilegiranih. Kulturna intimnost kot novi antropološki instrument osvetljuje t. i. "preproste oblike" (*Einfache Formen*) (Jolles 1993) kot so šale, inuenda, kratka sporočila in podobno, in jim dodaja geste.

Razumevanje identitet kot tema raziskave, primerjanja ali kontekstualizacije v primeru Alme Karlin je v takšnem okvirju predvsem usmerjeno v njene strategije, življenjske in književne, da se kolektivnim in skupinskim identitetam izogne. V tej luči vidimo, da je njen opus zasnovan na negaciji identitet: najprej, pobeg od identitet v svet in potem avtobiografska racionalizacija pobega, ki bi ga lahko imenovali "veliki pobeg" s tem, da se opredeli tudi "mali pobeg" iz velikega sveta v lastno samost. Kolektivna in skupna identiteta je v Alminem delu negativno opredeljena, od začetne, iz katere avtorica odhaja, ne da bi ji posebej posvečala pozornosti, do oblike raznolikih drugih, ki jih opazuje v tistih oblikah, ki so nevarnost za njo, njeno preživljanje in njeno mobilnost. V kulturni intimnosti drugih, torej ne v njihovih imaginarijih in izmišljenih identitetah, Alma Karlin opazuje elemente, ki jih ne mara in se jim umika.

V določenem smislu je zoperstavljanje potopisa in avtobiografije nujno, da pojasni opazovanje in distantnost na eni strani, in radovednost in žejo za poglobljenim znanjem na drugi strani. Alma Karlin jih v svojem opusu loči, ne da bi kadarkoli zapustila svojo jasno obrazložitev potopisa kot vstavljene temporalnosti (prostor na račun časa) in vsiljene temporalnosti življenja v meščanski družini (čas na račun prostora). Gre za žanrske inovacije, feministični izvir prve vrste in izziv za komparativistiko. V svoji avtobiografiji Alma Karlin namreč pojasnjuje, zakaj potuje in zakaj piše; vzročna veriga med potovanjem in pisanjem demistificira "pisanje" in ga pokaže kot logično posledico branja, učenja in potovanja. Dosledni model povezave med potovanjem in pisanjem je redek v evropskih književnostih, kjer ima potovanje "ontološki" značaj, medtem ko ostaja pisanje v sferi metafizičnega. Jasna in pregledna motivacija v avtobiografiji Alme Karlin poseduje tudi tiste kvalitete, ki krasijo samo najboljše v tem

žanru: distanco, ironijo, humor. Pisanje Alme Karlin priključuje teorijo cirkularnosti ženske pisave, kakor so jo formulirale francoske teoretičarke v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Struktura takšne ženske pisave je v dialogu z obstoječimi žanri, vendar se izogiba trdnim konvencijam in meša diskurze, ter pri tem ustvarja kroge v stalnem ponavljanju in vračanju k osnovnim, včasih obsesivnim temam. V svoji avtobiografiji Alma Karlin išče svojo lastno pisavo, poreklo svojih življenjskih motivov in končno tudi samorazlago ali poetiko. V skladu s tedaj veljavnimi (in še danes pomembnimi) predpostavkami psihoanalize in razvojne psihologije v svoji zgodnji mladosti in v odnosu s starši išče vzroke svojega obnašanja in svojih življenjskih odločitev, med katerimi sta potovanje in pisanje najpomembnejša. Rezultat iskanja je v njeni avtobiografiji pogosto določen kot "usoda": iskanje postaja neke vrste preiskava, v kateri so ključni tisti trenutki, ki jih Alma vidi kot takšne, medtem ko udeleženci le-teh (najpogosteje njena mama) ostajajo v blaženi nevednosti, kaj so povzročili. Žanr avtobiografije tako za Almo predstavlja možnost večkratne obrambe oziroma apologije odločitev, ki se tičejo njene etike in izbire kulturnega vpisa ter poklica. Avtobiografija je nujna dopolnitev njenih potopisnih del, ker povezuje in pregiblje intelektualne in telesne zemljevide, gibanja in poti. Potovanje tako ostane fiksirano kot *moje* potovanje, pisanje se vzpostavlja kot jezik potovanja.

Odgovor na vprašanje "Kdo je...?", v tem primeru Alma, nikakor ne more biti v sferi identitete kolektiva ali skupin. V njenih potopisih predstavljanje drugim nikoli nima kolektivnih odlik. Nerodne situacije, v katerih jo prepoznajo kot državljanko države, ki je pravkar izzvala veliko vojno, posebej jasno izločajo vsako narativno obliko kolektivne identitete.

Prav zaradi tega lahko primerjamo Almo Karlin s popotnico z Balkana (Matešić in Slapšak 2017) Jeleno Dimitrijević. Njena naracija o kolektivni identiteti je zmeraj prisotna v njenem pisanju. V svojem prvem potopisu, ki meji na antropološko-etnografsko zapisovanje kulture, ki je nenadoma in brez možnosti prilagajanja postala manjšinska, se Jelena Dimitrijević sreča s turško kulturo krajev nove srbske države. Preden odpotuje v Niš, je še zmeraj obremenjena z naracijami kolektivne identitete in kraje, ki jih bo videla, že apropiira kot "staro Srbijo"; ko se spozna z muslimanskimi ženskami iz haremov v Nišu, njen jezik postaja vse bolj bogat s turcizmi, tako da mora na koncu knjige priložiti slovar turških besed. Veliko pozneje (prav tam) ugotovi, da je bilo najlepše v njenem življenju druženje z muslimankami. Med obiskom Indije med vojnama dobi priložnost, da obiše pesnika Tagoreja in je zelo ponosna, da jo je bolni pesnik sprejel, ker se spominja svojega obiska Beograda. (Dimitrijević 2017) Jelena Dimitrijević nikoli ne skriva svoje imaginarne identitete in sprememb, ki se jim dogajajo: od romantične nacionalne naracije o Srbiji, preko manjšinske identitete, h kateri pristopa z užitek odkrivanja, učenja in užitka, do lastne manjšinske identitete, ki jo priznava veliki pesnik. Že od njene prve knjige potopisov še ena kolektivna identiteta nikoli več ne izgine iz njenega pisanja – to je feministična identiteta. Elementi subverzije in kritike so prisotni predvsem v njenem opuščanju patriarhalnih nacionalnih naracij. Globoka prepričanost v feministično identiteto odklanja potrebo, da potovanju in zunanjemu svetu zoperstavi svojo avtobiografijo.

Avtobiografija Alme Karlin je emancipatorska in kot takšna nujno subverzivna. Od satirično-ironične obdelave rojstva in nefunkcionalne družine, do nostalgčnih opisov hrane, vonjev, narave in običajev – nič v njenem delu se ne more primerjati z ostalo sodobno slovensko književno produkcijo podobne tematske opredelitve. Almina avtobiografija je delo razlike in omogoča

analizo po vsakem od predloženih ključev. Vendar ne nameravam vaditi vsakega pristopa posebej, saj me zanimata predvsem dva aspekta avtobiografije: feminizem in književnost. V svoji avtobiografiji Alma ne vpisuje v kulturo sebe, temveč svoja dela, ki jih je že objavila. Pojasnjuje, kako in kdaj se je odločila za potovanje, kako je iz potovanja nastalo pisanje in kako je izvedla svojo emancipacijo, ki jo je pripeljala do pisanja o potovanjih in do vidnega mesta avtorice v nemškem jeziku. Brez vsakršne lažne skromnosti svoje življenje vidi kot besedilo, umetniško delo, vredno opisa, hkrati pa kot idejno uresničitev, ki je omogočilo takšno delo. Avtobiografija, ki je tako polna opisov neuspehov in padcev, je pravzaprav izraz samozavesti, saj so se iz vsega tega rodila besedila. Avtobiografija ima svoje središčno mesto, izgubljeno v vznemirljivem vrtincu sijajnih opisov in formulacij – to je trenutek na Norveškem, ko Alma dojame, da se njeno učenje, branje in potovanje stapljajo v enkraten ustvarjalni napor verbalizacije.

Njeno besedilo si gotovo zasluži vpis v književni kanon, če ne drugače, potem zagotovo kot eminentno feministično besedilo. Delo bi morali opraviti tudi različni drugi strokovnjaki, recimo psihoanalitiki, ki bi njeno delo analizirali s stališča lacanovske teorije in teorije objektivnih odnosov. Aspekt multikulturalnosti in postkolonializma terjata največ raziskave, saj se je o tem v primeru Alme Karlin najmanj pisalo.

Ali je bila Alma Karlin feministka? V njeni avtobiografiji je ogromno izjav, stališč in ocen, ki z največjo preciznostjo definirajo položaj žensk v vseh pogledih njihove družbene umeščenosti. Prav tako je veliko kritike patriarhata, v katerikoli kulturi že ga je srečala: iz avtobiografije Alme Karlin je jasno, da je patriarhat planetarni pojav. Zato izbiram samo skrajni sarkazem, kar zadeva položaj ženske in patriarhat:

“Ali ni bil moški pred menoj, ki me ni izpustil in me poljubljal, poročen, mož neke druge, nekdo, ki je kršil božjo zapoved, ki se je glasila, da si ne smeš želeti vola, osla in tako naprej svojega bližnjega?”

Težki cinizem, ki žensko postavlja v položaj objekta posedovanja, živali, izhaja iz enostavnega postopka pastiširanja osnovnega krščanskega teksta. Celo kadar se odloči spregovoriti o možni pozitivni viziji družine, se Alma Karlin ne more zadržati, da ne bi povedala svoje o družbeni ureditvi, ki bi spoštovala vsaj minimalne aspiracije žensk:

“Zakaj? Zato ker je ženska, ki opravlja poklic, svoje interese zasidrila zunaj doma; ker se – po izpolnitvi plačanih dolžnosti – vrača domov utrujena in naveličana in tu resnično potrebuje razvedrilo, saj ga sama pač ne zmore nuditi; ker utrujenega duha ne more več naprezati in ker ji, ker je bila čez dan od doma, manjka notranja povezava z osebami in stvarmi znotraj njega. V svojem lastnem domu je gostja.

In dokler bodo ženske gostje v lastnem domu, ne bodo imeli otroci pravih mater, soprogi resničnega udobja in država zagotovljene sreče in blaginje. Če bo morala povprečna ženska v bodoče vedno služiti denar, potem naj otroke vzgaja država v javnih zavodih. Če ne drugega, bodo tam našli mladost in vedrino.”

V avtobiografiji Alma Karlin opravi s tem, s čimer mora večina feministk najprej opraviti: poizveduje po svojih motivih in poravnava svoje račune z mamo. Almina mama se pojavlja kot usodna figura, glavni razlog in glavni ustvarjalec Alminega značaja. Njun odnos je ambivalenten, vendar se Alma zaveda, da je zaradi njenega obnašanja postala to, kar je želela: svobodna in

neodvisna. Almina mama, do popolnosti prilagojena malomeščanka, s šarmom in stilom, na žalost svoj vpliv na hčerko izvaja samo s tistim, česar hči noče in ne more biti. V odnosu agresivnega in mučnega prilagajanja telesa na standarde, ki bi (mogoče) zadovoljili celjsko višjo družbo, Alma razvršča svet, ki ga noče obiskovati. Vendar nič, celo uspešno izvedena samostojnost, torej tudi zmaga, ne more pokriti pomanjkanja ljubezni. Alma neprestano govori o raznih aspektih svoje nezmožnosti ljubiti in neprestano obtožuje, se ji posmehuje ali kritizira to svojo nesposobnost. Čeprav nikjer ne izreče neposredne povezave, je jasno, da je nezmožnost ljubezni posledica pomanjkanja materinske ljubezni. Oče je to vrsto občutljivosti za občutja drugega imel: mama, obsedena z idejo izboljšanja hčerinoga telesa, ni bila tako zelo daleč od pravega sadizma. Fizične muke male Alme tako postanejo glavni del otroške biografije. Šele kot odrasla lahko točno opredeli, kdaj in kako je prišlo do prekinitve še zadnjih mogočih vezi z mamo. Fizično mučenje, nasilno pošiljanje v sprejemljivo in neskončno banalno ima za žrtev lahko samo en izhod: beg v prostor, drugam. Vsako potovanje, tudi z mamo, predstavlja začasen beg od mučenja – vendar šele samostojen pobeg simbolično označuje izhod. Ton se menjuje od duhovitega predstavljanja rojstva v družini ostarelih staršev do mučnih opisov življenja v družini po očetovi smrti. Almin odnos do sebe doseže uničujoč sarkazem, a nikoli samopomilovanja: opisi poskusov samomora s kisom ali cvetjem se poigravajo tako z zapisanim sentimentalizmom malomeščanske kulture kakor tudi z visoko romantično literaturo:

“Smrt sem preložila na ‘kasneje’, saj je bila ena tistih stvari, ki se ji nisi mogel izmuzniti.”

Poetiko Alme Karlin razbiramo na različnih ravneh besedila: eden je gotovo njen odnos do trivialne literature, cenениh ljubezensko-pustolovskih romanov z veliko groze (gotski roman). Takšno literaturo v hiši berejo služkinje, berejo jo tudi mali Almi. Fantazma deklčinne idealne ljubezni ima svoje poreklo v podobah iz take književnosti – ob vtisih z obiska na Neuschwansteinu, najbolj nori evropski vladarski rezidenci. Terapevtski učinek takšne književnosti postane še posebej pomemben v časih velike osamljenosti – recimo v Londonu. Drugi pomemben element njene poetike je parodija oziroma dekonstrukcija: še preden je začela pisati, in to precej pozno, Alme ne zanima realističen opis, temveč mnogo bolj impresionističen: vsaka literarna aluzija, torej tudi realistična, učinkuje v besedilu samostojno, ločeno od antropoloških opisov obnašanja in običajev. Meje med diskurzi so vedno jasne, posebno med dvema osnovnima – retoričnim in dokumentarnim. Alma pripoveduje o svoji poeziji oziroma o pisanju poezije, vendar je jezik poezije striktno omejen: poezija je drugi jezik. Tretjič, pisanje demistificira s tem, kar je logična posledica potovanja, in s tem, da v zvezi s pisanjem popolnoma jasno določi profesionalno stran pisanja in objavljanja: ko gre v Stockholmu mimo Nobelovega inštituta, Alma logično pomisli o možnosti, da bi dobila nagrado, vendar to ni želja po priznanju izrednega talenta, temveč skrajno izhodišče neke samostojno izbrane kariere. Nobelova nagrada se ne zasluži, temveč pridela. Četrta in najmodernejši element njene poetike je identitetna nestabilnost: ženska in poliglotka se ne more zadovoljiti z enokulturnim modelom.

O svoji identiteti v povezavi s kolektivom Alma razpravlja večkrat, vendar se ta identiteta nikjer ne pojavlja kot element destabilizacije njene osebne identitete: nasprotno, to je samo nepotrebno narativno breme:

“A domovina je bila domovina; zapustila sem le tisto, česar nikakor nisem mogla obdržati, če nisem hotela, da me zmeljejo. Orodje drugih, stvar brez volje, živ mrlič.”

V oceni občutkov in povezanosti z domovino, Alma Karlin piše kot ... Ivan Cankar. Bila je, tako kot on, prva avtorica v slovenski kulturi, ki se je preživljala s pisanjem. Bila je kritična, cinična in sarkastična, ko je šlo za “svete” pojme malomeščanov, družino in domovino. Bila je opazovalka družbe, analitičarka družbenih odnosov, občutljiva za trpeče in potlačene, predvsem ženske. Pa še nisem našla primerjave Alme z Ivanom. Še ena slepa točka?

Alma se umešča v jezik, ki se ga trenutno uči ali ga poučuje. Kakor “leopardji” vzorec na plašču, ki jo grobo postavlja v položaj izključenosti, Alma do nobene od svojih kulturnih identitet (zasnovanih na jeziku) ne zavzame “identitetnega” položaja, ne kliče jih, ne prilašča si jih, na koncu koncev jih tudi ne priznava. Iz vsake identitete se bo izvlekla, kakor se je izvlekla iz kupa snega, kamor so jo postavili zaradi plašča z leopardjim vzorcem: kakor mačka bo izkopala rov in se znašla na svobodi. Zgodba o plašču je v Almini avtobiografiji ključna: dinamika izzivanja in prikrivanja identitete, ki ukinja vsak mir in gotovost kakor tudi družbeno (elitno) stabilnost avtorja, je zanjo stalni izziv, nikakor ne tragedija. Takšnemu kritičnem razumevanju naracij identitete se prilega prikaz političnih sprememb, ki jih je doživela, od rivalstva nemške in slovenske kulture v lastni družini, do prve svetovne vojne, položaja avstrijske državljanke v Evropi za časa vojne, pa vse do nastajanja Jugoslavije. Tudi v tem primeru se Alma opredeljuje in izbira tisto, čemur bi danes rekli nomadski subjekt. Takšen subjekt je politično uspešen v manipuliranju z različnimi lojalnostmi in v izogibanju pripadanju, ki omejuje refleksijo. Alma politične opredelitve svoje družine in okolja, v katerem je živela kot otrok, vidi predvsem kot mehanizem omejevanja, tako prostorskega in telesnega kakor tudi intelektualnega. Politični dogodki so v glavnem iracionalno nasilje, pred katerim se simbolično brani z zastiranjem zaves, zapiranjem polken, z odrekanjem podpore pogledu. Pogled na nasilje ljudi označuje in jih določa, zapira jih v družbene kapsule. Politika je serija nesreč, ki bi se jim lahko izognili. Takšnemu stališču logično sledi pričakovana feministična odločitev – pacifizem:

“Zlomljene matere, katerih luč je ugasnila, mlade vdove, ki ne vedo, kako naj vzgajajo in preživljajo svoje otroke, ženske, ki so izgubile svojo čast in se za škatlo cigaret vržejo okoli vratu kateremukoli oficirju, podhranjena, podivjana, s trpljenjem prežeta mladina, ropoželjni ubežniki, krvoločni mladeniči, ki bi bili lahko nekoč sposobni delavci, bolezn, kot so pegavica, griža, pljučna kuga, in predvsem drugo zlo, ki ga težko poimenuješ, kužijo cel narod in celo še nerojene otroke, devalvacija, propad, uničevanje nenadomestljivih dragocenosti, zlom mnogih držav in stiska, leta bede in stiske, tako za zmagovalce kot za poražence, to, in ne vzkliki veselja ter plapolanje zastav, je – VOJNA!”

Končno prihajam do vprašanja spola, ki je pri Almi Karlin mogoče najbolj zanimivo. Odprtost, s katero analizira svojo, po njenem mnenju pomanjkljivo čustveno razvitost, svojo erotično kulturo in svoje ljubezenske izkušnje, je v feministični avtobiografski literaturi zelo redka. Mešanica samoironije in neprikrite želje, lucidnosti neusmiljenega lovca na banalno in želje, da bi ljubila v standardnih okvirjih, ustvarja povsem izviren ljubezenski diskurz, ki bi moral zavzeti posebno mesto v slovenski in evropski zgodovini antropologije ljubezni. Njena dekonstrukcija spola je ne samo radikalna, temveč tudi vesela:

“Če bi bil mali rumenokožec otrok in deklica moje mame in jaz sin njegovega očeta, bi bila najinim staršem v veliko veselje, saj si je njegov oče goreče želel dediča, ki bi ljubil študij, in je bil pripravljen vsak opravljeni izpit plačati s svojo srčno krvjo, mali Sing pa je bil očarljiva deklica. Z navdušenjem je pogrlnjal mizo, bil je blažen, če sem mu dovolila pobrisati prah s pohišva, zlaganje oblačil pa mu je bil duševni užitek; pogovor o nepomembnih stvareh, prazno kramljanje, posmehljive opazke, sedenje, opazujoče razčlenjevanje so bile njegova najljubša zaposlitev. Takšen, kakršen je bil, bi bil pravnjina hči moje mame, jaz pravnjni sin njegovega očeta in obema bi v zamenjani vlogi šlo zelo dobro. Tako pa zanju, ki sta bila odgovorna za najini življenji, nisva bila drugega kot večni izvir razočaranj.”

Do drugih žensk in žensk na sploh nikakor ni bila polna sestrskega razumevanja in opravičevanja, nasprotno, še posebej sarkastična je bila do stereotipnega obnašanja žensk.

“Čudno plapolanje v njenih očeh je bila verjetno prikrita blaznost. Nestanovitno omahovanje jo je uničilo. Naj počiva v miru. Medtem pa je preobremenjeno človeštvo bogatejše za dve dedno obremenjeni bitji ...”

“Omedlevice so samo za ženske, ki imajo zanesljive moške prsi, na katere se lahko naslonijo.”

V Almini življenjski in poetski opredelitvi je najizrazitejše *prizadevanje*. V včasih skoraj paradoksalnem poudarjanju usode, ki jo v svojem iskanju znova najde in vzpostavlja, ji bo del privida sistema kasneje omogočil odkrivanje vzhodnjaških religij in filozofij. V avtobiografiji tega naknadnega vzpostavljanja sistema ni, ker Alma s svojo prakso in gibanjem poskuša priti do “koordinat” svoje usode: mora jo osvojiti, mora postati tisto, kar mora biti, mora postati to, kar hoče od sebe. Zato je v avtobiografiji tako pomembna askeza, ki meji na trpljenje in muke prisilnega zdravljenja v zgodnji mladosti. Almino življenje v Londonu in deloma tudi v skandinavskih državah je zastrašujoča askeza, pravo odzemanje. Vsakodnevna beda in stalno učenje pa odpira “prelom”, ki odkriva popolnoma novo Almino senzibilnost: Alma ne samo da opaža, ampak tudi globoko analizira socialno stvarnost kapitalizma, s katerim je soočena. Podobe londonskih ulic, socialnega dna in strašljive pojavnosti bede in družbenih razlik so nekaj, na kar v takratni sodobni evropski literaturi ne naletimo pogosto, pogosteje se o tem bere v eseju ali javnem diskurzu tistega časa. Minil je čas Dickensovega sočutja, Alma opisuje londonsko hladno meglo in zapuščene ljudi, ki jim nihče ne more in noče pomagati: avtomobili brez prestanka drviyo po ulicah v obe smeri, nič ne more spremeniti toka strahot. Hkrati pa ima ta pošastni kapitalizem svoje “mehko” središče, ki uporno proizvaja slike in besedila, nikoli ni dolgočasen in nikakor se ga ne da popolnoma kontrolirati: to je urbana kultura. Alma, ki je v Ljubljani čutila nostalgijo po Celju, v Londonu ne čuti nobene nostalgije, ker je zaljubljena v to mesto – ogromno, zastrašujoče, brezdušno in ves čas ustvarjalno. Učiti se slovnice na avtobusu, v katerem lahko slutiš umor, ki se pripravlja, brati v ledeno mrzli sobi ob kruhu in čaju, a tudi zahajati v najboljše muzeje in knjižnice na svetu, biti sama, izpostavljena in ranljiva in pri vsem tem najti način, da se posmehuješ moški nadutosti. Prednosti mesta, s katerim se ne more meriti nobeno drugo, v stalnem kontrastu ekstremnih družbenih razlik, ostajajo globoko nekje v Alminem pisanju skoraj kot odlika njene poetike.

Če bi morali poiskati paralelo med mnogimi literarnimi, kulturnimi in feminističnimi koncepti, potem bi bila Simone de Beauvoir mogoča primerjava, ki sicer ni kronološko utemeljena, kaže pa ves avantgardizem Alme Karlin. Ženska *se postane*, meni Simone de Beauvoir, ki gotovo ni izvajala askeze kakor Alma; lahko se primerja njun iskreno ironičen odnos do lastne seksualnosti; lahko se vzporeja analiza starševskega zapisa; in končno, lahko primerjamo neskončno mržnjo dveh feministk in književnic do vojne.

Danes velja, da je najprepričljivejši način prikazovanja zamolčane in cenzurirane vloge žensk v preteklosti prikazovanje ženske udeležnosti in sodelovanja v kulturi. Kulturni vpis je najpomembnejši element definiranja feministične avtobiografije. V tem smislu bi lahko bila avtobiografija Alme Karlin paradigmatična, saj je njena glavna atematska linija zares ženski vpis v kulturo.

V žanrovski kombinaciji potopis/avtobiografija, v feminizmu in spremenljivih seksualnih preferencah, v kritiki družbe, v manjkajoči primerjavi z drugimi avtoricami potopisov, v manjkajoči primerjavi znotraj slovenske kulture, v neraziskanem multilingvalnem področju najdemo vsebine in genialnost književnega pristopa Alme Karlin. Večina teh tem je danes nesprejemljiva za posameznike in institucije, ki se množično odpravljajo po poti etnične ekskluzivnosti, izločanja drugega in drugih: ali se cenzura ponovno loteva Alme Karlin? V tem primeru je reševanje Alme Karlin v bogati tradiciji svobodnega, kozmopolitskega, feminističnega in drugačnega v slovenski kulturi tudi danes revolucionarno dejanje.

Literatura

Baackmann, Susanne: *Transforming the Center, Eroding the Margins. Essays on Ethnic and Cultural Boundaries in German-Speaking Countries*. German Quarterly 72.4 (1999), 402.

Bodrova, Anna G.: "The Odyssey of a Lonely Woman" by Alma Karlin. *Hybridity of cultural context*. Russkaia germanistika. Ezhegodnik rossiiskogo soiuza germanistov [Russian German Studies. Yearbook of the Russian Union of Germanists]. Spetsvyypusk 6: 211–218.

Dimitrijević, Jelena: *Pisma iz Indije*. Beograd: Ana Stjelja, 2017.

Herzfeld, Michael: *Cultural Intimacy. Social Poetics of the Nation-State*. New York, London: Routledge, 2014.

Jolles, André: *Einfache Formen*. Berlin: De Gruyter, 1993.

Matešić, Marina in Slapšak, Svetlana: *Rod i Balkan*. Zagreb: Durieux, 2017.

Karlin, Alma M., Slapšak, Svetlana in Pušavec, Marijan: *Sama: iz otroštva in mladosti*. Celje: In lingua, 2010.

Schlieker, Kerstin: *Frauenreisen in den Orient zu Beginn des 20. Jahrhunderts: weibliche Strategien der Erfahrung und textuellen Vermittlung kultureller Fremde*. WiKu: Verlag für Wissenschaft und Kultur, 2003.

Sperber, Richard: *Slave and Sovereign: Alma M. Karlin and Senta Dingreiter in the Western Pacific*. Colloquia Germanica. L. 40. št. 2, 2007.

Šučur, Maja: *Alma M. Karlin – zasebno*. Časopis za Kritiko Znanosti 42.256/2014, 232–241.

Povzetek

Potopisi in avtobiografija Alme Karlin se soočajo na ravni osebne identitete, saj je Alma zavračala kakršno koli kolektivno identiteto. Iz domovine je bežala in ni povzdigovala tega meglene in lažnega pojma, kritizirala je družino in okove lokalne vključenosti, in to jo umešča v bližino Ivana Cankarja. Primerjava s srbsko avtorico potopisov Jeleno Dimitrijević, ki prestopa kolektivne identitete in jih spreminja po lastni volji, izpostavi ključno skupno temo – feminizem. V feminističnem kontekstu lahko v vsej polnosti razumemo Almino “politiko očesa” in njeno trpko kritiko mnogih – različnih, raznolikih, a vedno patriarhalnih družb. V luči trenutnega stanja v slovenski kulturi je Almino pisanje bolj politično kot kdaj koli in predstavlja dobro raziskovalno izhodišče za revolucionarno mišljenje.

Summary

The travelogues and the autobiography by Alma Karlin are related on the level of personal identity, since Alma has rejected any kind of collective identity. She fled the homeland and did not exaggerate this foggy and false concept, she criticized family and the confines of local belonging, and this places her close to Ivan Cankar. A comparison with the Serbian travel writer Jelena Dimitrijević, who transcends collective identities and changes them according to her will, highlights a crucial common theme – feminism. In the feminist context we can fully understand Alma’s “politics of the eye” and her bitter criticism of many different, diverse, but always patriarchal societies. Given the actual situation in Slovenian culture, Alma’s writing is much more political than before and a good research basis for revolutionary thinking.

Ključne besede

Alma Karlin, Jelena Dimitrijević, osebna identiteta, kolektivna identiteta, potopis, avtobiografija, žanrovske inovacije, komparativnost, feminizem

Keywords

Alma Karlin, Jelena Dimitrijević, personal identity, collective identity, travelogue, autobiography, genre innovation, comparativity, feminism

“Sama sem hodila kot belka skozi divjo deželo.”

Iskanje identitete v ustvarjanju in
biografiji Alme M. Karlin

Anna G. Bodrova

V delih Alme Karlin ne bomo zasledili besede *identiteta*, čeprav je v njih prisoten namen samoidentifikacije ali obratno – zavedanje o izgubi neke pripadnosti. V članku bomo pregledali le nekatere od njenih identitet, soodnos njene osebnosti z različnimi skupnostmi, med drugim z nadosebnimi kategorijami (na primer z nacijo, raso, rojstnim krajem), tj. s kolektivno identiteto. Osredotočili se bomo v glavnem na njene potopise, kjer se prav na poti, ob srečanju z *drugim/tujim* izoblikuje *jaz/svoje*, lastna identiteta, občasno pa se bomo ukvarjali tudi z drugimi avtobiografskimi deli Alme Karlin.

Zunaj raziskave bo ostal soodnos avtorice-pripovedovalke-literarne osebe, ki igra pomembno vlogo v avtobiografskih besedilih. Tudi se ne bomo posebej ukvarjali s strokovno identiteto Alme Karlin, ki se je v mladosti odločila posvetiti pisateljstvu in je tej identiteti ostala zvesta celo življenje.

Od konca 20. stoletja je konstrukt identitete v središču pozornosti humanistike (filozofije, psihologije, politologije, kulturologije, literarne vede itd.), nemška znanstvenica Aleida Assmann datira nastanek diskurza o identiteti v osemdeseta leta. (Assmann 2017, 176) Človek potrebuje identiteto, da bi se počutil lažje v hitro spreminjajočem se svetu. Fenomen identitete je povezan s psihičnimi in družbenimi potrebami. Nekateri raziskovalci menijo, da je identiteta imaginarna, odvisna od situacije in jo lahko konstruiramo. (Gapova 2016, 188) Lahko rečemo, da je identiteta arbitrarna, performativna. Benedikt Anderson razume npr. nacionalno identiteto kot plod kolektivne imaginacije, kot produkt diskurzivnih praks, nacijo imenuje "zamišljena skupnost". Tudi o spolni identiteti lahko govorimo kot o konstruktu in uporabljamo pojem Judith Butler "performativni družbeni spol". (Butler 1990, 139) Identiteto je Odo Marquard primerjal s plišastim medvedkom, ki ga odrasli ljudje povsod nosijo s seboj, da bi se počutili varno, da bi se lažje zoperstavili novemu. (1994, 91)

Hibridna nacionalna identiteta Alme M. Karlin

Problem nacionalne pripadnosti se pogosto pojavlja v besedilih Alme Karlin. Pisateljico so sprejemali kot Nemko, Avstrijko, Slovanko in celo kot piratko. Rodila se je v državi, ki je leta 1918 nehala obstajati, zato je celo življenje občutila svojo "brezdomnost". (O nacionalni pripadnosti A. Karlin glej tudi Bodrova 2014.)

V potopisu *Samotno potovanje* (1929) večkrat najdemo prizore, v katerih ima popotnica težave, ker nihče ne pozna Kraljevine SHS. Pisateljica opaža, da ta država nima svojih diplomatskih predstavništev v številnih državah. Kako se Almi Karlin ni bilo enostavno sprijazniti s spremembo državljanstva, imeti sebe za državljanko SHS, priča odlomek iz potopisa, ki pripoveduje o Novi Zelandiji. Karlin ne želi spoznati Jugoslovanov, ki tam živijo: "Nisem jih obiskala, ker nisem vedela, katerega od treh jezikov govorijo in če me bodo res sprejeli s tako velikim navdušenjem." (Karlin 2006, 407)

Zanimivo je, da se kljub svojemu "nenemškemu" potnemu listu zaposli na nemških veleposlaništvih v Tokiu in Singapurju – torej jo pogosto sprejemajo kot Nemko. Pa vendar je pomenljiv tudi prizor iz *Uroka Južnega morja*, ko sovražno nastrojeni nemški konzul noče priznati njene nemške identitete. A. Karlin piše, da je med pogovorom z njim začutila, da nima domovine: ".../ spoznala sem, da nimam domovine – razen politične glede na potni list." (Karlin 2007, 145–146) V besedilu občuti in fiksira tudi nadindividualno krizo nacionalne in državne identitete, ki je bila značilna za Evropo med obema vojnoma: "O tem, da imaš danes v Ev-

ropi domovino, ki ti jo določa potni list, in domovino, ki ti jo določa jezik, v tujini nimajo pojma, in te čudne okoliščine niti dobri Novozelandci niti marsikateri drug narod ne more razumeti.” (Karlin 2006, 407) Pomenljiv je prizor, v katerem carinik ne verjame, da je Jugoslovanka, ko mu kaže svoj potni list: “Niste Jugoslovanka.’ – ‘Pa sem,’ – zatrdim jaz.” (Karlin 2007, 243)

Hibridna nacionalna identiteta je povzročala Almi Karlin težave celo življenje. Včasih je naletela na nezaupanje. V *Uroku Južnega morja* pripoveduje o svojem bivanju na Novih Hebridih, skupni koloniji Anglije in Francije. Nekaj časa je preživela v misijonu pri maristkah: “Sestra predstojnica je bila zelo prijazna do mene, a medtem se je razvedelo, da nisem Slovanka, temveč da me je obvezno treba prištevati k Avstrijcem, in to jih je naredilo nezaupljive.” (Karlin 1996, 61)

Sebe pisateljica imenuje Avstrijka ali “nekdanja Avstrijka” (Karlin 1996, 105) tako v zgodnjih kot v poznejših delih. V *Spominih na Drugo svetovno vojno* na primer piše: “Kot stara Avstrijka sem v kotičku srca ohranila naklonjenost do tega pozdrava (poljubljam roko –A. B.)” (Karlin 2007a, 68)

Pisateljica je večkrat izjavila, da je delala za nemški narod in to razložila z vzgojo v nemščini, torej z jezikovno identiteto. Tako v avtobiografiji *Sama* bralcem razlaga: “Celo v hiši moje slovenske tete so z menoj govorili nemško, zato mi ne smete očitati pripadnosti nemškemu narodu. Človek je sad svoje vzgoje.” (Karlin 2010, 43)

V besedilih, ki so bila napisana pred 2. svetovno vojno, Karlin pogosto piše o Nemcih s simpatijo: “Nemci iz rajha ... spadajo med najbolj prijazne in pristrčne ljudi na svetu.” (Karlin, 2007a, 84) Med 2. svetovno vojno pa je bila njena ljubezen do nemškega naroda, Nemčije, “dežele mislecev in pesnikov” (Karlin 2007a, 49), na preizkušnji. V njenih spominih najdemo grenke besede, polne obupa in spet sledove identitetne krize: “Za to uničenje je kriv narod, za katerega sem delala četrto stoletja in ki sem ga imela – če ne zaradi jezika – za svojega. V zahvalo za to sem zdaj na poti v širni svet, ženska brez zaščite, pravic in domovine.” (Karlin 2007a, 129)

Pred 2. svetovno vojno se Alma Karlin zelo malo zanima za slovenski narod, njegov jezik in kulturo. Zanimivo je, da v njenih potopisih slovenski (ali kot ga imenuje “slovanski”) jezik pripada nižjemu razredu, kmetom. Tako po zgoraj že omenjenem srečanju s sovražno nastrojenim konzulom Alma, polna jeze, pomisli to, “kar si mislijo naši slovanski kmetje v treh zelo kratkih besedah, česar se ne spodobi napisati”. (Karlin 2007, 145) Tukaj pisateljica zavzema stališče imperialne Avstrijke, ki ne loči številnih Slovanov, ki so živeli v njeni državi. Besed “slovanski”, “Slovenci” v potopisih skoraj ne uporablja. Kot vemo, se je situacija spremenila med drugo svetovno vojno, v zaporu pri celjskih kapucinih leta 1941 je Alma Karlin prvič spoznala tako veliko Slovencev, v glavnem izobražencev, ki so na njo naredili zelo pozitiven vtis. V *Spominih na drugo svetovno vojno* veliko piše o Slovencih, s katerimi sočustvuje.

Očitno je, da se je Karlin trudila povezovati nacionalno identiteto z jezikom, kajti prav v Evropi je bila vloga jezika zelo pomembna pri formiranju nacije. Kot je znano, ideja povezave jezika in nacije pripada Herderju, ki ni upošteval neevropskih držav (v Ameriki so npr. ustvarili nacionalne države, ki so kot državne in nacionalne jezike sprejele jezike drugih držav). (Anderson 2001, 89–90) Biografska izkušnja Alme Karlin pa to Herderjevo tradicijo relativizira in problematizira.

Alme Karlin, Slovenke po krvi in Nemke po jeziku, ne moremo obravnavati ne kot Slovenko ne kot Nemko, predstavnico nemških Celjanov. Njena identiteta “utripa”, ne moremo je trdno opredeliti. V prvi polovici življenja (v mladosti, v času njenih potovanj) je očitna pisateljčina želja, da se izkorenini, odtrga od domače zemlje, o čemer pričajo njeno premikanje, zanimanje za tuje kulture in njena dela, posvečena eksotičnim deželam. Na vrhuncu slave, v tridesetih, se ima predvsem za nemško pisateljico, čeprav ne živi v Nemčiji. Na koncu njeni življenjski nazori doživijo evolucijo, ne da bi izgubili svojo dvojstvenost. Za svoj “idealni” kulturni prosor, kjer bi si želela živeti, izbere Anglijo. Proti koncu 2. sv. vojne, v partizanih, pisateljica na vprašanje, kje bi hotela živeti, odgovori v angleščini: “My heart is in England, my heart is not here,” in pri tem parafrazira pesem škotskega pesnika Roberta Burnsa “My heart’s in the Highlands, my heart is not here,” (Moje srce je na Višavju, moje srce ni tu). (Karlin 2007a, 280) Pa vendar nadalje komentira svoj odgovor: “In vendar mi je srce krvavelo, kajti gore, ki jih ljubim, so tu. Tu je svet, po katerem sem hodila kot otrok, tu so gozdovi, po katerih sem pohajala ...” (Karlin 2007a, 280) V tej trditvi lahko razberemo njeno navezanost na domačo pokrajino Štajersko. Tudi na drugih mestih se A. Karlin “zmoti” in spregovori o svoji ljubezni do domačih krajev – njeni spomini na 2. svetovno vojno so polni navdušenih opisov slovenske pokrajine. Pisateljica, ki je veliko časa preživela na potovanjih po morju, je, ko se je znašla s partizani v Dalmaciji, priznala, da nima simpatije do te vodne stihije: “Morje me ne osrečuje, kajti sem otrok gora.” (Karlin 2007a, 272)

Če je pri Almi Karlin nacionalna identiteta problematična, se lahko zdi regionalna bolj “zanesljiva”, njenega fenomena ne povezujemo z nacijo, pač pa z regijo in z mestom Celje.

Dve liniji samoidentifikacije

V pisateljčinih potopisih lahko najdemo dve liniji samoidentifikacije – t. i. “hipermoško” in “žensko”. Prva linija je povezana s tradicijo popotnikov in raziskovalcev. A. Karlin je glede svoje misije zelo resna, po njenem mnenju je primerljiva s Kolumbovim odkritjem Amerike. Tema Kolumba ima pomembno mesto v njenih potopisih. Ko opisuje bivanje v Genovi, piše: “Pred menoj se je dvigal veličasten spomenik Kolumbu ... Dolgo sem stala pred spomenikom in pustila modrosti pronicati vame.” (Karlin 2006, 16) Kolumba časti, kot bi bil božanstvo. Zanimiv je njen pogled od spodaj navzgor – pri sicer kritični pisateljici je redkokdo deležen takšne časti. Scena s spomenikom, pogosta razmišljanja o slavi, o pisateljski misiji nam omogočajo, da številna besedila ženske dvojnice Kolumba iz 20. stoletja preučujemo v okvirih tradicije postavljanja literarnih spomenikov. Spomnimo se Horacijeve ode *Exegi monumentum* ali Puškinove pesmi *Lep spomenik sem si zgradil, a ne z rokami* iz leta 1836, ali *Mojega spominika* (1840) Valentina Vodnika, v katerih pesniki razmišljajo o vlogi pesnika, o svoji umetnosti, o recepciji potomcev.

Za potopise Alme Karlin je značilen tipični kolonialni pogled na dežele, ki jih obiskuje. Tako kot drugi predstavniki kolonialnega diskurza (v besedilih večkrat omenja Kiplinga), tudi

ona preučuje tradicije lokalnega prebivalstva in zbira etnografski material. Ni naključje, da je pri kolonialnih avtorjih znanje tesno povezano z osvajanjem. Po mnenju A. Etkinda “je kolonialna osvajanja spremljalo živo zanimanje, literarno in znanstveno, za osvojene kolonije, njihove prebivalce in ... preko tega procesa se je oblikovalo “znanje” o podrejenih narodih, ki je služilo oblasti in določalo oblast.” (Etkind)

Karlin navdušuje nad znanji misijonarjev o deželah, običajih domorodcev, veliko izve od njih. Z misijonarji, ki jih sreča, deli navdušenje nad pridobivanjem znanja, ki je v svojem bistvu kolonialni boj za oblast. Tako npr. obžaluje, da misijonarji na otoku Bougainville, pri katerih se je ustavila za nekaj časa, niso uspeli od domorodcev izvedeti recepta za močan strup (poglavje *Umetnost zastrupljanja*).

Število dežel, ki jih je obiskala, vzbuja osuplost. Ideja osvajanja prostora prerašča v fiksno idejo – ne glede na okoliščine Alma Karlin ni zmogla prekiniti svojega potovanja. Želja po osvajanju in njene primerjave s Kolumbom so nedvomno povezane s hipermoško linijo samoidentifikacije.

V potopisih Alme Karlin pogosto čutimo samoironijo, saj je morala za svoje sanje o slavi marsikaj žrtvovati, trčila je ob številne prepreke (od lakote, vročine, pomanjkanja denarja do življenjske nevarnosti – tako je npr. le z veliko sreče ubežala ljudožercem na Novi Gvineji). Glavna prepreka pri doseganju njenih ciljev je, kar je zanimivo – njeno telo. Karlin prizna: “Na vsakem potovanju lahko čutiš, kako se duhovno obzorje širi, kako raste in mi z njim.” Vendar pa je ta rast povezana s fizičnim naporom in premagovanjem, ki je pogosto boleče: “V tako tujih krajih je rast skoraj boleča, kajti odvija se vse prehitro in predstavlja zaradi obilja vtisov, ki so povezani z novim okoljem, velik telesni napor.” (Karlin 2006, 45) Tukaj velja opozoriti na spopad med intelektualnimi idejami, ki jih črpa iz patriarhalne kulture, in realnostjo, ki pripovedovalko vrača nazaj k njeni telesnosti. Ravno ta kolizija je eden izmed osnovnih konfliktov njenega potopisa.

S telesnostjo je v potopisih A. Karlin povezana druga linija samoidentifikacije, “ženska” linija. Najbolj znani njeni deli imata podnaslov *Tragedija ženske (Die Tragödie einer Frau)*. Pisateljica na tak način poudari svojo pripadnost ženskemu spolu.

V besedilih najdemo razmišljanja o tem, kako težko je za žensko potovanje. Tako npr. izjavi, da je potovanje v tropih “za žensko še toliko težje kot za moškega”. (Karlin 2006, 127) Posebna težavnost potovanja za ženske je poudarjena v številnih potopisih od 18. do 20. stoletja (primerjaj Paul, Habinger idr.).

Včasih Alma Karlin preklinja usodo, da je prišla na svet kot ženska. Pisateljica se sreča ne le z vsakdanjimi neprijetnostmi, ki jih kot raziskovalka, dvojnica Kolumba, pogumno prenaša, pač pa tudi z več poskusi posilstva (čeprav ji vedno, po njenih besedah, uspe pobegniti pred nasilneži). Po enem izmed takšnih poskusov piše: “In drei Tagen war ich ‘auscolumbust’.” (Karlin 1930, 71) “Čez tri dni je kolumbovsko navdušenje zamrlo ... Od tod naprej sem poznala svoje meje, poleg tega pa sem se naučila, kaj je groza. Začetni pogum je izgubil. Odslej sem hodila skozi življenje kot ženska, ne kot neumno dekletce ...” (Karlin 2006, 85) V tem primeru A. Karlin uporabi neologizem “*auscolumbust*”, ki kaže, da se je morala odreči ideji, da bi postala drugi Kolumb, sanjam o brezmejnih možnostih. Pisateljica se zave, da je kot ženska omejena v svojem gibanju. V Peruju pogosto čuti na sebi poglede moških, ki jo gledajo kot objekt želje in piše o pohot-

nih pogledih, ki ji sledijo. (Karlin 2006, 176) Po opisanem poskusu posilstva se v potopisu vse pogosteje pojavlja samooznaka ženska, tudi pišoča ženska: "Vendar pišem kot ženska ..." (Karlin 2006, 93), "To je odiseja ženske, mlade in majhne". (Karlin 2006, 213)

V potopisih Alme Karlin je problematika spola pogosto povezana z rasno problematiko. Tako npr. postane pripadnost beli rasi za Almo Karlin tolažilna: "Če že moram biti ženska, hvala bogu, da sem belka. V življenju je najbrž treba biti hvaležen že za majhne milosti." (Karlin 2007, 111)

Rasizem pri A. Karlin je nedvomno povezan z dominantno moško linijo pripovedovanja. O rasizmu pri Almi Karlin so že pisali drugi preučevalci (Schlieker, Trnovec itd.). Tako raziskovalka Kerstin Schlieker omenja rasne teorije Josepha Arthura de Gobineauja in Houstona Stewarta Chamberlaina, sledove katerih lahko srečamo pri Karlin. (Schlieker 2003, 92–93) Ob predstavnikih nebelih ras pisateljica čuti svojo večvrednost. V monografiji, ki je posvečena ženskim potopisom od 19. do začetka 20. stoletja, Gabriele Habinger piše o "fiktivni moškosti" v kolonialističnem kontekstu in navaja primer Alme Karlin, ki svojo pripadnost ženskemu, nižjemu spolu kompenzira s svojo pripadnostjo beli višji rasi. (Habinger 2006, 100)

Morda ravno zaradi svoje nacionalne hibridnosti Alma Karlin sebe med potovanjem ne povezuje z nacijo, pač pa z belo raso in t. i. Zahodom. Nacionalni konstrukti in stereotipi, pa tudi večje kategorije, kot so rasne opozicije in dihotomija, imajo pomembno vlogo v njenih besedilih.

Opozicija Vzhod – Zahod, dihotomija jaz – drugi

Popotniki, ki se srečajo z drugimi civilizacijami in narodi, spoznavajo sebe, ob *drugem* skušajo najti svojo identiteto. Karlin je veliko pisala o drugih nacijah in državah, zato "srečanje z *drugim*" lahko razumemo kot eno od glavnih tem njenega ustvarjanja. Njena besedila so polna etnografskih in antropoloških opisov zunanosti, oblačil, običajev predstavnikov drugih narodov. Pogosto primerja narode, ki jih srečuje na poti. Japonce prišteva k "angelskim bitjem" (Karlin 2006, 244), Kitajci so po njenem nevljudni, "grobi neotesanci". (2006, 280)

Zanimanje pisateljice za Vzhod lahko razložimo z njenim navdušenjem nad teozofijo. Kot teozofinja se ukvarja s povezavami kultur, epoh, civilizacij. Zato se posebej zanima za religije, kulte, obrede, vraževerja.

Tudi splošne tendence časa so vzpodbudile take vrste zanimanje, njena besedila so polna klišejev in stereotipov, ki ustrezajo že obstoječim diskurzom o Vzhodu s konca 19. in začetka 20. stoletja. Preučevanje povezav njenih del z diskurzivnimi praksami njenega časa bi lahko preraslo v posebno raziskavo. Pogosto pisateljica v duhu orientalizma, kot ga je razumel Edward Said, obravnava Vzhod kot spoj, en sistem, v katerega po njenem sodijo številni narodi in pojavi, na katere je naletela v azijskih deželah.

Umazanijo, pomanjkanje udobja in tudi nepoštenost npr. povezuje in celo razloži s pripadnostjo Vzhodu. Tako je neka njena znanka povedala, da je bila priča temu, kako je zalotila služabnika, ki je pljunil v kozarec in ga je potem zdrgrnil s srajco svojega gospodarja, s katero je prej obrisal nočno posodo. "Tak je Vzhod!" – komentira pisateljica. (Karlin 2006, 108)

Če je nacionalna identiteta pri A. Karlin lahko sporna, pripadnost zahodni civilizaciji pri njej ne povzroči nobenih dvomov. Prav skozi prizmo zahodne kulture dojema vse, kar srečuje. V njenih potopisih npr. ne naletimo samo na Kiplingovo ime, ampak tudi na citate iz njegovih del. Tako na primer v opis ogleda velikega Bude iz Kamakure na Japonskem uvede Kiplingovo pesem *Buda Kamakura*. V indijskem delu potopisa ga omeni še večkrat. Njegova poezija, posebej nostalgična pesem *Na poti v Mandalay*, ki pripoveduje o britanskem vojaku, ki je preživel vojno v Burmi, jo navdihne, da bi obiskala kraje, znane po številnih templjih, ki jih je videl sam Kipling, pesnik britanskega imperializma. Podoba vojaka pisateljice, ki je drugje pisala o pacifizmu, tukaj ne zmoti. Potuje kot predstavnica Zahoda in se naslanja na izkušnje svojih zahodnih predhodnikov.

Ne glede na odklonilni odnos do različnih plati življenja v azijskih državah pisateljica goji do Vzhoda simpatijo zaradi, po njenem mnenju, poduhovljenosti in nagnjenosti do kontemplacije – prav te lastnosti pogreša na Zahodu: "Aktivni Zahod se kakor otrok navdušuje nad svojo telesno močjo; razmišljajoči, vase poglobljeni Vzhod pa išče moč duha; telo je zgolj njegov zunanji izraz in začasni pomočnik, ki mu služi za posodo." (Karlin 2006, 188)

Ob tem Alma Karlin pogosto razmišlja o nezdružljivosti ras, o vrzeli med civilizacijama. Meja med Vzhodom in Zahodom je po njenem mnenju nepremostljiva: "Izvedela sem zelo veliko in se približala japonski duši, kakor se ji more približati prebivalec Zahoda; meje nihče ne preskoči." (Karlin 2006, 244)

V besedilih Alme Karlin zasledimo dvojen odnos do Vzhoda – živo zanimanje in odklanjanje.

Potovanje Alme Kalin je povezano z njeno osebno izkušnjo, izkušnjami druženja s predstavniki tako imenovanega Vzhoda. Po eni strani išče stike z *drugim*, po drugi – se boji. Na Tajvanu se je zaljubila v Japonca, od katerega zbeži, in ta beg argumentira z nezdružljivostjo ras:

"Me, bele ženske, pa ne smemo pustiti na cedilu svoje rase. Ne gre! To je zločin zoper nas same in zoper druge. In nikoli, nikoli ne vodi k sreči." (Karlin 2006, 337) Kot vemo, je bila Karlin nasprotnica mešanih zakonov, več strani njenih besedil je posvečenih temu vprašanju.

Meni, da mešani zakoni ne povzročijo samo osebnih tragedij, ampak vodijo v družbeni in gospodarski propad: "Kaj je Peru danes drugega kot grozljivo obubožana dežela, tako rekoč sramota na zemljevidu novega sveta? Zakaj? Mešani zakoni ..." (Karlin 2006, 380) Ob tem pa se trudi najti na Vzhodu to, česar ni na Zahodu, če rečemo v jeziku psihoanalize – odkriti v *drugem* neznane plati sebe, svoje identitete. Boji se telesnosti, pritegnejo pa jo vzhodnjaške religije, mistika in obredi. Tako v poglavju *Smrtni primer* pripoveduje o očetu kitajskega znanca, ki je začutil približevanje smrti, čeprav se je dobro počutil, in prosil, da bi poklicali njegovega sina, da bi prišel iz drugega mesta. Sin je ubogal in se je utegnil posloviti od očeta. Ta zgodba je tako osupnila pisateljico, da je Vzhodu namenila hvalospev: "Vzhod je nenavaden. V našem jasnem, treznem, zelo materialističnem Zahodu določeni nazori ne ustrezajo, določeni pripetljaji pa ostanejo nepojasneni; Vzhod pa skozi svojo mistiko pove globljemu jazu nekaj, kar za moje pojme presega tisto, kar na tem področju priznava razsvetljeni Zahod (ali je zgolj nerazsvetljen?)." (Karlin 2006, 305)

Tako je dihotomija *Vzhod/Zahod* pri Karlinovi povezana z rasno opozicijo *bel/nebel* in izvira iz binarne opozicije kulture *jaz/drugi*. Po mnenju Julie Kristeve v drugem/tujem vidimo "skriti obraz naše identitete". (Kristeva 1990, 9) *Vzhod* predstavlja za Karlin *drugega*, ki jo privlači in istočasno straši. Prav v kontaktu z drugimi rasami in civilizacijami pisateljica doči sebe kot predstavnico *Zahoda*, ob tem pa *Vzhod* postane senčna plat njene identitete.

Spolna identifikacija

Rasistični pogledi pri Almi Karlin sobivajo s feminističnimi, številne strani njenih besedil so posvečene položaju žensk (tako z *Vzhoda* kot *Zahoda*). Tako npr. pisateljica-popotnica s sočutjem piše o zgaranih lokalnih ženskah in ostro obsoja lene moške, ali pa poziva k ženski solidarnosti: "Pomagala mi je, kot ženska pomaga ženski". (Karlin 2006, 204)

Pa vendar je odnos do žensk pri A. Karlin kompleksen, ambivalenten. Včasih izraža do ženskega spola prezir in sanja, da bi se družila izključno z moškimi. Ko so jo na Japonskem nekoč vprašali, ali je ženska ali moški, in je odgovorila, da je *miss*, je takole komentirala situacijo: "Bog, če bi bile spremembe tako preproste, bi hotela rade volje prebiti preostanek svojega življenja v družbi moških." (Karlin 2006, 226)

V besedilih Alme Karlin se ne problematizira samo dogovorjenost nacionalnih konstrukтов, pač pa tudi kategorija spola. "Izmuzljiva" ali hibridna ni le njena nacionalna identifikacija, pač pa tudi spolna. Sebe ne prišteva med običajne ženske – tako recimo zavrača uporabo kozmetike. V Ameriki ji celo očitajo, da ne nosi svilenih nogavic in se ne pudra in torej ne ustreza sprejetemu ženskemu idealu. Pogosto piše o svoji majhni postavi, o tem, da je suha in "ploska", zato jo je po njenem mnenju težko jasno opredeliti za moškega ali žensko: "... bila sem bela, a ne dovolj visoka in močna, da bi lahko bila moški, in ne dovolj okrogla, da bi bila ženska." (Karlin 1996, 185) Podobno poudarjanje svoje "ženske" nepopolnosti je v soglasju z recepcijo potujočih Evropejk v 19. st. (Habinger 2006, 91), saj so bile popotnice, posebej če so potovale brez spremstva, nenavaden pojav v tem času, ker so kršile pravila patriarhalne družbe.

V prispevku smo se osredotočili v glavnem na avtobiografska besedila Alme Karlin, v njih je očitna težnja po premagovanju mej. Na diskurzivni ravni imamo spolno identiteto pisateljice lahko za nedoločeno, saj besedila ne vsebujejo veliko podatkov o njenih intimnih razmerjih. Kot je znano, je bila zaročena s Kitajcem, ki ga je spoznala v Londonu, kasneje je bila zaroka razdrta, potem se je zaljubila v Japonca, ampak ta zveza je omenjena bežno in o njeni pomembnosti več povejo figure nedorečenosti, "praznine" v besedilu potopisa. Bogato gradivo za raziskovanje spolne identitete nam podarijo njene biografske prakse. Ni naključje, da še vedno traja debata o seksualni orientaciji pisateljice. 16 let je Alma Karlin živela s slikarko iz Nemčije Theo Schreiber Gamelin. Thea je slišala po radiu pisateljico pripovedovati o njenih potovanjih, potem jo je obiskala v Celju in se leta 1934 za vedno preselila v njeno hišo. Takšna vedenjska praksa lahko napeljuje na misel o njeni *queer*-identiteti, kar pa je tudi sporno in problema-

tično. Barbara Trnovec, ki je temeljito raziskala to temo, zbrala ogromno podatkov o “Alminih moških”, zanika, da je pisateljica bila lezbijka. (Trnovec¹ 2014, 63) Jerneja Jezernik, prevajalka in raziskovalka ustvarjanja Alme Karlin, je o njenih moških napisala knjigo. Vendar je vprašanje pisateljčine spolne identitete še vedno odprto. Dejstvo je ne samo skupno bivanje Alme in Thee, ampak tudi njuno dopisovanje (na žalost so ohranjena samo pisma Alme Thei), ki priča o nenavadnem razmerju. V zvezi s tem posebno pozornost zasluži dejavnost Marijana Pušavca, ki je med drugim pripravil izdajo romansirane avtobiografije *Dvoje življenj – en cilj*, ki jo je napisala Thea Gamelin. V spremni besedi Pušavec razmišlja o teh nekonvencionalnih odnosih, analizira njihov razvoj. Po njegovem mnenju je prav Thea “večkrat o istih stvareh povedala drugače, s čimer je pripravila primeren teren za vsakršne špekulacije o Alminem življenju, ki so postale izvor za mitologizacijo Alminega lika in dela.” (Pušavec 2016, 10) Obrnil je pozornost na korespondenco Alme Thei, kako Karlin v pismih imenuje svojo novo prijateljico: “*angel in Cerberus* (po troglavem psu iz grške mitologije).” “Po drugem Theinem obisku v Celju, jeseni 1932, se prijateljici tikata, Alma se pod pismo, v katerem Thei izjavi, da je “žarek moje ljubezni in brez tebe moje življenje nima nobenega sijaja, nobenega veselja več”, podpiše *Seele-kamerad.*” (Pušavec 2016, 15) V poznejšem pismu se Alma “podpiše kot *deine Seeleschwester Isolanthis.*”² (Pušavec 2016, 15)

Tako v pismih kot v drugih delih Alme Karlin je očitna težnja po begu v druge, izmišljene svetove, veliko je nedorečenega ali nedirektno povedanega. Praznine (*lacunae*) v besedilih Alme Karlin bi lahko postale posebna smer za raziskavo. Kot smo že prej omenili, je za pisateljico značilno, da ne imenuje nekaterih pojavov direktno. Recimo, ne napiše: “Na Tajvanu sem se zaljubila v Japonca”. V primeru Karlin je navzoča vrzel med pojavom in njegovim poimenovanjem oz. nepoimenovanjem, kar povzroči diskurzivno nedoločenoost. Ameriška raziskovalka Marjorie Garber, ki se ukvarja s problemi spolne identitete, piše, da je samoidentifikacija odvisna od politične situacije, kulturnega konteksta, življenjskih pogojev, osebnih značilnosti itd. (Garber 2000, 52–58) Navaja številne primere³ “neujemanja” samoidentifikacije in vedenjske prakse. Prištevanje osebe h katerikoli identiteti družba pogojuje z zgodovinsko, socialno, kulturno situacijo in s socialnim statusom posameznika. Almo in Theo so ljudje imeli za *umetnici* (Pušavec 2016, 14) in lahko predpostavimo, da so prav zaradi tega Celjani tolerirali sobivanje dveh žensk, ker je ukvarjanje z umetnostjo v tem času že dopuščalo “čudno” nekonvencionalno vedenje, ki je kršilo družbene norme.

1 Barbara Trnovec je posvetila pozornost tudi osebnosti Thee Gamelin in pripravila razstavo *Se spomnite Thee? Slikarka, pastorjeva hči, sestra po duši Alme M. Karlin* v Pokrajinskem muzeju Celja (otvoritev je bila oktobra 2016)

2 Isolanthis je ime atlantske princeze, protagonistke istoimenskega romana Alme Karlin.

3 Med drugim piše o ženskah, ki živijo z moškimi, sebe pa iz političnih razlogov imenujejo kot lezbijke. (Garber 2000, 53)

Nomadizem ali kozmopolitizem

Poliglotstvo, potovanja, hibridna nacionalna identiteta dovoljujejo raziskovalki S. Slapšak, da Almo Karlin označi za "nomadski subjekt". (Slapšak, 313) To je termin, ki ga je v študije spola uvedla Rosi Braidotti, ki je vzela za osnovo teorijo nomadizma Gilesa Deleuza, po mnenju katerega se intelektualni nomadizem začne s prestopanjem mej (po Braidotti, 145). Braidotti v svojem delu "dejavnega nomada" protipostavlja tako migrantu kot marginaliziranemu izgnancu (Braidotti, 155) in izpostavlja nekaj lastnosti nomada: "Nomadska zavest je v tem, da ne sprejme nobene identitete za stalno identiteto." (Braidotti, 157) To lastnost lahko najdemo tudi v biografiji in delu Alme Karlin z njeno hibridno identiteto. Ko predstavlja eksotične dežele, Alma Karlin seznanja bralca z novimi realijami; deliti, kar je videla, postaja intenca njenega ustvarjanja. Za nomadsko estetiko R. Braidotti je bistveno, da "pisava ni le proces nenehnega prevajanja, pač pa tudi posledičnih adaptacij različnim kulturnim realijam". (Braidotti, 138) Pri tem A. Karlin kot nomadka natančno določi teritorij – bralec vedno ve, v kateri državi, mestu je.

Toda nomadizem, hibridnost identitete, brezdомstvo ter dolga potovanja niso zadosti, da bi Almo Karlin imeli za državljanko sveta, za kozmopolitko, saj so njeni potopisi polni stereotipov in rasnih predsodkov. Karlin se ni mogla popolnoma sprijazniti s svojo kulturno hibridnostjo (slovensko poreklo, nemščina kot materni jezik, avstroogrsko, potem jugoslovansko državljanstvo), nacionalno identiteto pa je zamenjala z rasno in prištevala sebe k po njenem mnenju dominantni rasi. Da bi se počutila bolj sigurno v eksotičnih državah, je povsod, kamor je šla, vzela s seboj tudi svoje stereotipe, kot otrok nosi plišastega medvedka. Potrebovala je identiteto (vsaj rasno, pa tudi profesionalno), da se ne bi izgubila v neznanem svetu, sebe je povezovala tudi s kulturnimi arhetipi.

Kulturna heroina

Alma Karlin pogosto sebe primerja s Kolumbom, Odisejem, lahko rečemo, da pisateljica identificira sebe z junaki – odkritelji. V njenih potopisih naletimo na sledi mita o kulturnem junaku, raziskovalcu in ustanovitelju. Arhetip junaka-razsvetljevalca, raziskovalca-odkritelja ima številne variacije v kulturi (Prometej, Herkul, Orfej, Mojzes, Kolumb, Odisej). Naloga takšnega junaka je spreminjanje sveta, spravljanje kaosa v red, razsvetljevanje ljudi. Prav gotovo je ves tekst Alme Karlin prežet z junaškim kolumbovskim patosom, pa vendar, kot smo že omenili, s priokusom ironije. V besedilih obstaja implicitno vprašanje – je lahko ženska Kolumb?

Karlinova ustvarja "žensko verzijo" arhetipa junaka odkritelja, ki nasprotuje patriarhalni tradiciji. (Spomnimo se feministične debate o sestri W. Shakespearja itd.) Alma Karlin piše tekst o kulturni heroini, ki krši meje patriarhalnega ustroja sveta, po katerem bi morala ženska sedeti doma. Dosežki odkritelja so dvojni zaradi njenega spola – ne premaguje le mej držav

(kot Kolumb), pač pa, kot samostojno potujoča ženska, tudi družbene meje. Alma Karlin je preučevalka mitov, ritualov, hkrati pa tudi njihova ustvarjalka in njihova protagonistka, ki v mnogočem spominja na superheroino.

Še več, s časom Alma Karlin sama postaja priljubljena oseba sodobne slovenske kulture – o njej snemajo filme, delajo gledališke predstave, Marijan Pušavec recimo je ustvaril po motivih njene biografije strip, Milan Dekleva ji je posvetil roman. Podoba heroine raziskovalke-odkriteljice, ki jo je ustvarila v svojih potopisih, vpliva na recepcijo njenega ustvarjanja v Sloveniji.

Hibridnost recepcije

Omembe vredno je, da lahko govorimo o hibridni identiteti ne samo v odnosu do biografije in dela Alme Karlin, ampak tudi pri preučevanju recepcije njenega ustvarjanja. Zanimanje vzbuja spremenljivost preučevanja kontekstov njenih besedil. V urednikovem predgovoru k izdaji avtobiografije *Sama* Marijan Pušavec piše, da “okvir slovenske književnosti v primeru Karlinove pride v poštev le pogojno, ustrežnejše bi jo bilo obravnavati v precej širšem okviru književnosti v nemškem jeziku (ki se ne povezuje nujno s pripadnostjo nemški narodnosti), kamor bi celjska pisateljica zaradi jezika, v katerem je pisala, sodila po logiki stvari.” (Pušavec 2010, 3) Že malo drugače določa kontekst Karlin Svetlana Slapšak v spremni besedi k isti izdaji: “Prevod avtobiografije Alme Karlin je praznik za zgodovino slovenske književnosti, še posebej za zgodovino ženske književnosti in ‘ženske pisave’ na Slovenskem: gre za žanrsko inovacijo, feministični izvir prve vrste in izziv za komparativistiko.” (Slapšak 2010, 308)

Lahko rečemo, da so besedila A. Karlin “obvisela” med dvema svetovoma, se znašla na meji literatur. V katero nacionalno literaturo sodijo dela Alme Karlin? Ali lahko umestimo prevode njenih besedil v slovensko literaturo in s tem priznamo dvo/večjezičnost slovenske kulture? Na podobna vprašanja naletimo v diplomskem delu Metke Pajer *Čigava je Alma Karlin?*, ki je posvečena problemom nacionalne identitete, kozmopolitizma in kulturne dediščine na primeru fenomena A. Karlin. Avtorica na vprašanje, ali “nam Almino delo torej pripada”, odgovori trdilno. (Pajer 2015, 41)

Očitno je, da lahko fenomen Alme Karlin, ki problematizira pojem nacionalne literature, postane pravi izziv za raziskovalce. Njeno ustvarjanje lahko določimo kot transnacionalno, kot literaturo s premičnimi mejami, “literaturo brez stalnega prebivališča” (ohne festen Wohnsitz). (Ette 2005)

Primer A. Karlin pokaže na arbitrarnost različnih pojmov (od nacije, družbenega spola do nacionalne literature) in potrjuje perspektivnost preučevanja fenomena identitete kot produkta diskurzivnih praks, situacijskega konstrukta.

Literatura

- Anderson, Benedict: *Voobražene soobščestva. Razmislenja ob istokah i rasprostranenu nacionalizma*. Moskva: KANON-press-C, Kučkovo pole, 2001. (*Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism; Zamisljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*).
- Assman, Alejda (Aleida Assmann): *Raspalas' svjaz' vremen? Vzljot i padenie tempoal'nogo režima Moderna*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 2017. (Ist die Zeit aus den Fugen? Aufstieg und Fall des Zeitregimes des Moderne).
- Bodrova, Anna G.: *Meždu slavjanskim i germanskim: problema nacional'noj identičnosti v biografii i tvorčestve Al'my Karlin*. Segmenty identičnosti v tvorčestve zarubežnyh slavjanskih pisatelej. Ur. Kotova M. Ju. Sankt Peterburg: Izdatel'estvo SpbGU, 2014. 49–64.
- Braidotti, Rosi (Rosi Braidotti): *Putjom nomadizma*. Vvedenie v gendernye issledovanija. Hrestomatija. Ur. S. V. Žerebkina. Harkov; Sankt-Peterburg, 2001. 137–163.
- Butler, Judith P.: *Gender Trouble: feminism and the subversion of identity*. New York, London: Routledge, 1990.
- Etkind, Aleksandr: *Russkaja literatura, XIX vek: Roman vnutrennej kolonizacii*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 2003; <http://magazines.russ.ru/nlo/2003/59/etk.html> (29.06.2018).
- Ette, Ottmar: *ZwischenWeltenSchreiben. Literaturen ohne festen Wohnsitz*. Berlin: Kadmos, 2005.
- Gapova, Elena: *Klassy nacij: feministkaja kritika naciostroitel'stva*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 2016.
- Garber, Marjorie: *Die Vielfalt des Begehrens. Bisexualität von Sappho bis Madonna*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuchverlag, 2000 (*Bisexuality and the Eroticism of Everyday Life*).
- Habinger, Gabriele: *Frauen Reisen in die Fremde. Diskurse und Repräsentationen von reisenden Europäerinnen im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert*. Wien: Promedia, 2006.
- Ježernik, Jerneja: *Nisem le napol človek: Alma M. Karlin in njeni moški*. Ljubljana: Sanje, 2016.
- Karlin, Alma M.: *Doživetji svet. Usoda ženske*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2006.
- Karlin, Alma M.: *Einsame Weltreise*. Minden in Westfalen-Berlin-Leipzig: Druck und Verlag von Wilhelm Köhler, 1930.
- Karlin, Alma M.: *Moji zgubljeni topoli: spomini na drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Mladinska knjiga; Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2007a.
- Karlin, Alma M.: *Sama: iz otroštva in mladosti*. Celje: In lingua. 2010.
- Karlin, Alma M.: *Samotno potovanje v daljne dežele: tragedija ženske*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2006.
- Karlin, Alma M.: *Urok Južnega morja: tragedija neke žene*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 1996.
- Kristeva, Julia: *Fremde sind wir uns selbst*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1990.
- Marquard, Odo: *Innovationskultur als Kontinuitätskultur*. Skepsis in der Moderne. Philosophische Studien. Stuttgart: Reclam, 1994. 83–92.
- Pajer, Metka: *Čigava je Alma Karlin*. Diplomsko delo. Ljubljana, 2015. http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska_dela_1/pdfs/mb11_pajer-metka.pdf (29.06.2018)
- Pušavec, Marijan; Klemenčič, Jakob: *Alma M. Karlin. Svetovljanka iz province*. Življenjepis v stripu. Ljubljana: Forum, 2015.
- Pušavec, Marijan: *Kdo je bila Thea Schreiber Gamelin? (Brunshaupten, 1906 – Celje, 1988)*. Schreiber Gamelin, Thea: Dvoje življenj – en cilj. Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2016.
- Said, Edvard V. (Edward W. Said): *Orientalizm: zapadnye koncepcii Vostoka*. Sankt-Peterburg: Russkij mir, 2006. (Orientalism, 1978).
- Schlieker, Kerstin 2003: *Frauenreisen in den Orient zu Beginn des 20. Jahrhunderts: weibliche Strategien der Erfahrung und textuellen Vermittlung kultureller Fremde*. Berlin: Verlag für Wissenschaft und Kultur.
- Slapšak, Svetlana: *Potovanje pred pisanjem: avtobiografija Alme Karlin*. Karlin, Alma M. Sama: iz otroštva in mladosti. Celje: In lingua. 2010. 308–317.
- Trnovec, Barbara: *Alma M. Karlin in njeni moški. Skrivnost popotnice in pisateljice* Delo de facto. L. 3, št. 10 (jan. 2014). 62–69.
- Trnovec, Barbara: *Kolumbova hči: življenje in delo Alme M. Karlin*. Celje: Pokrajinski muzej. 2011.

Povzetek

Pisateljica Alma M. Karlin je, ko se je na svojih potovanjih srečala z drugimi narodi, spoznavala sebe, ob *drugem* je skušala najti *svoje*, svojo lastno identiteto. V avtobiografskih delih A. Karlin lahko najdemo sledove njene hibridne identitete: Kolumb, Odisej, kulturni junak-odkritelj, nomadka, belka, pisateljica-popotnica, raziskovalka (antropologinja in entografinja), prevajalka, Evropejka, Avstrijka, Slovenka, Jugoslovanka. Zaradi svoje nacionalne hibridnosti A. Karlin sebe med potovanjem ne povezuje z nacijo, pač pa z belo raso in t. i. Zahodom. V njenih potopisih se križata dve liniji samoidentifikacije: hipermoška (lik superjunaka) in ženska, lahko zasledimo tudi implicitno vprašanje, ali je lahko ženska Kolumb. A. Karlin ustvarja "žensko verzijo" arhetipa junaka odkritelja, ki nasprotuje patriarhalni tradiciji. Primer A. Karlin pokaže na arbitrarnost različnih kategorij (od nacije do družbenega spola) in potrjuje perspektivnost preučevanja identitet kot produkta diskurzivnih praks, konstrukta, ki je odvisen od situacije. Alma Karlin je uganka za bralca in izziv za preučevalce. Že vprašanje, v okvirih katere nacionalne literature naj bi se jo preučevalo, je lahko tema za posebno raziskavo.

Summary

In the course of her travels and encounters with other nations, the writer Alma M. Karlin was also discovering herself: alongside the *other* she was trying to find her *self*, her own identity. In A. Karlin's autobiographical works we can find traces of her hybrid identity: Columbus, Odysseus, cultural hero-discoverer, nomad, white woman, writer-traveler, researcher (anthropologist and ethnographer), translator, European, Austrian, Slovene, Yugoslav. Because of her national hybridity A. Karlin does not attach herself to a particular nation, but rather to the white race and the so-called West. In her travelogues, two lines of self-identification intersect: the hypermasculine (the role of a superhero) and the female, in which we also find the question – can a woman be Columbus? A. Karlin creates a "female version" of the archetype of the heroic discoverer that opposes the patriarchal tradition. The example of A. Karlin shows the arbitrariness of various categories (from nation to gender) and confirms the promising nature of the study of identity as a product of discursive practices, a construct which is situation-dependent. Alma Karlin is an enigma for the reader and a challenge for researchers. Just the question as to which frame of national literature she should be placed in and studied could be a separate topic of research.

Ključne besede

Alma Karlin, identiteta, nacija, rasa, družbeni spol, potovanje, potopis, orientalizem, Vzhod, Zahod, nomadizem

Keywords

Alma Karlin, identity, nation, race, gender, travel, travelogue, Orientalism, East, West, nomadism

Alma Karlin – “dvopripadna” avtorica?

Urška Perenič

Nekajkrat doslej sta slovenistična in slovenska germanistična literarna veda poskušali odgovoriti na vprašanje, čigava je Alma I. W. M. Karlin – slovenska ali nemška pisateljica? V slovenski spletni enciklopediji beremo, da je bila “slovenska popotnica, pisateljica, pesnica in zbirateljica”, nemško geslo pa nas pouči, da je bila to “nemško govoreča potopiska”.¹

¹ Za primerjavo: geslo v angleščini pravi, da je bila “slovensko-avstrijska popotnica, pisateljica, pesnica, zbirateljica, poliglotka”, tako tudi v španščini, nizozemščini in švedščini, medtem ko je v madžarskem geslu in v turščini prvenstveno označena kot slovenska popotnica.

Oboje drži, slovenska je bila gotovo zato, ker se je rodila slovenskima staršema v tedaj slovensko-nemškem Celju (Cilli), nemška zlasti zato, ker je pisala v nemščini. Čeprav bi obe trditvi lahko zagovarjali z več drugimi argumenti, pa verjetno ne bi prišli do nikakršnega dokončnega odgovora, čigava je. Ponuja se vsaj še ena, tretja možnost, ki gre v smeri njenega nepripadanja posamezni nacionalni literaturi oz. kozmopolitstva. Jerneja Jezernik uporabi posrečeno sintagmo “državljanica sveta”, ki je tudi v podnaslovu njene monografije *Alma M. Karlin* iz leta 2009. Ob upoštevanju več- in medkulturnosti življenja in (literarnega) opusa Alme Karlin bomo odgovor iskali v smeri njene “dvojne pripadnosti” (Perenič)² oz. “večpripadnosti” (Kovač),³ ki zahteva njeno umeščanje na stičišče med dvema nacionalnima literarnima sistemoma (slovenskim in nemškim). Ker so stičišča hkrati meje, Karlinova v obeh primerih najdeva mesto na mejah posameznega sistema, tj. v območju, ki je večjezično, večkulturno in bogato, a hkrati prepustno in fluidno: njen vstop v središče slovenskega literarnega sistema gotovo najbolj onemogoča njena udomitev v nemščini, njeno pomikanje proti centru nemškega literarnega sistema pa verjetno dejstvo, da je izhajala iz slovenskega etničnega prostora.

Mesto Alme Karlin v slovenski oz. nemški književnosti bomo v tem prispevku poskušali pojasniti s pomočjo sistemskoteoretskega koncepta literature. Po tem konceptu je literatura, povedano na kratko, pojmovana na način štirih delovalniških vlog, ki so literarno proizvajanje, literarno posredovanje, literarno sprejemanje in literarno obdelovanje. Naštete vloge so interaktivno usmerjene na literarna besedila, ki imajo svoje mesto v središču literarnega sistema. (Schmidt 1991)

Na ravnini **literarnega proizvajanja** (Schmidt 1991 v Perenič 2010, 101–106) se bomo osredotočili na nekatere temeljne vidike vloge literarnega proizvajalca, v našem primeru pisateljice, skozi katere bomo poskušali pojasniti vlogo in mesto Alme Karlin v sistemih nemške in slovenske književnosti. V teoriji literarnega proizvajanja (TLP) je pri opredeljevanju vloge literarnega proizvajalca velika pomembnost pripisana njegovi socializacijski poti oz. zgodovini. V tej zvezi so izpostavljene “norme, pričakovanja in kulturne vrednote, ki jih proizvajalec ponotranji v procesu socializacije”. Sem bi lahko uvrstili vprašanje odnosa do jezika oz. obeh jezikov (državni vs. deželni jezik, prvi vs. drugi deželni jezik), v katerih se izražajo kulturne vrednote, pogledi, nazoni, razmerje med dominantno in (ob)robn(ejš)o kulturo ipd. Siegfried J.

2 Pojem dvojne pripadnosti uporabljam za dvojezične, bodisi slovensko-nemške bodisi samo nemško piščoče avtorje oz. avtorice na Slovenskem, med katere sodi tudi Alma Karlin in pri katerih se pojavlja vprašanje, kateremu literarnemu sistemu “pripadajo”. Ko nanje gledamo s stališča slovenske nacionalne literarne zgodovine, zaradi njene prevladujoče lingvocentrične orientiranosti običajno povsem izpadejo iz fokusa obravnave nemški deli njihovih opusov oz. celotni nemški opusi. V duhu interkulture literarne zgodovine pa gre nasprotno za preseganje lingvocentrizma in poskus umeščanja nemških opusov v okviru slovenske književnosti, pojmovane v širšem smislu, kar pomeni, da k njej sodijo tudi tujejezična dela, ki so nastala v slovenskem etničnem prostoru. Med glavnimi argumenti za umeščanje nemških literarnih del v slovenski literarni sistem so: dvo-oz. večkulturnost in jezikovna heterogenost prostora (Kranjske, Štajerske), razmerja med državnim in nedržavnim/deželnim jezikom, značilnosti družinske komunikacije, vzgoje, šolanja, izobraževanja, publikacijske možnosti, dvojezičnost bralstva. (npr. Perenič 2006a; 2006b; 2007; 2008)

3 Pojem predlaga hrvaški slovenist Zvonko Kovač. Z njim misli na literarne avtorje, dela in zlasti procese v zgodovini književnosti, ki niso bili “nacionalno čisti”, vendar so bili lahko v korist kvalitete posameznega ustvarjalca. Na ta način tudi opozarja na spreglede nacionalnih literarnih zgodovin. Pojem večpripadnost omogoča in spodbuja umeščanje posameznih avtorjev in literarnih opusov v več literarnih sistemov hkrati. (Kovač 2001, Kovač v Perenič 2006b, 244)

Schmidt pa pri pogojih in dejavnikih, ki vplivajo na ravnanja proizvajalca, posebej podčrtuje t. i. splošne socialne standarde, kamor sodijo šolanje, izobrazba, družinske razmere.⁴

Alma Karlin je bila po obeh ob svojem rojstvu že priletnih starših slovenskega rodu: oče Jakob je izhajal iz slovenske kmečke družine iz okolice Rogaske Slatine, mati Vilibalda, rojena Miheljak, je bila iz celjske meščanske (notarske) družine. Oče je bil major avstro-ogrske vojske, mati po poklicu nemška učiteljica na nemški mestni dekliški ljudski šoli (Jezernik 2009, 7, 9; Lovrec Kvartič 2016, 439). Jezernikova piše, da je mati “svojo hčer vzgajala v nemškem, toda strpnem, poudarjeno kulturnem⁵ in v politični opredelitvi izrazito diplomatskem duhu” (2009, 12), medtem ko Barbara Trnovec omenja materino pronemško usmerjenost, ki naj bi bila še najbolj povezana s službo učiteljice v času stopnjevanih nacionalnih trenj v Celju (2011, 51),⁶ torej pragmatično in čisto družbenokontekstualno pogojena. Oče naj bi se po hčerinih besedah izogibal opredeljevanju bodisi za nemško bodisi slovensko stran in naj bi se imel [kot major] za Avstrijca (Karlin, *Moji zgubljeni topoli* v Jezernik 2009, 12).⁷

Kot jezik družinske komunikacije so uporabljali nemščino (Jezernik 2009, 13), podobno kot npr. pri starejši Luizi Pesjak, roj. Crobath, kar je bilo čisto običajno za meščansko-izobraženski sloj, v katerem so se pogovarjali še v francoščini (Perenič 2006a, 235; Hladnik 2005).⁸ Njeno (osnovno)⁹ šolanje je potekalo v nemščini, kakor se je Karlinova tudi sporazumevala¹⁰ (Jezernik 2009, 13). Nič neobičajnega, saj je imela nemščina močnejši status državnega jezika, slovenščina pa skupaj z njo omejen status nedržavnega in (drugega) deželnega jezika, zaradi česar je bilo (literarno) pisanje v nemščini “samoumevna, tedanjim razmeram in praksi ustrezajoča odločitev” (Perenič 2006a, 235–236), “v skladu z navadami tistega časa” (Hladnik 2005).

Ni docela jasno, kako je bilo z njeno slovenščino. Obstaja takó mnenje, da Karlinova slovensko ni znala, kakor nekatera pričevanja in bolj posredni dokazi, da jo je znala vsaj pogovorno. Po pričevanju fotografa¹¹ in someščana Viktorja Berka naj bi slovenščino bolje razumela kot govorila; bolj posredno o njeni slovenščini pričajo podatki, da jo je vključila v slovar desetih jezikov, ki ga je pripravljala v Londonu,¹² da je v prvem objavljenem romanu *Mein kleiner Chi-*

4 Med nezanemarljivimi dejavniki našteje tudi materialno stanje pišočega, način opravljanja literarne dejavnosti (profesionalno vs. ljubiteljsko), vrsto obstoječega družbenega reda (t. i. politično-ekonomski standardi). V skupino t. i. kulturnih standardov umesti estetske, znanstvene, filozofske, etično-moralne, politične idr. poglede, dostopnost zvrsti, vrst, žanrov, medijev v družbi itd.

5 Navaja še, da je hčeri prebiral nemške pesnike, Lessinga, jo poučevala o zgodovini dežele (Jezernik 2005, 9).

6 Tako razcepljeno je bilo tudi Almino sorodstvo po materi, ki se je deloma opredeljevalo za slovensko, deloma za nemšk(utarsk)o stran (Jezernik 2009: 13). O materinih nazorih marsikaj pove podatek, da je hčeri, ki se jo je očitno namenila vzgojiti v nemško Celjanko, dovolila samo druženje z otroki iz istega sloja (Trnovec 2011, 48).

7 “Avstrijski oficir nima narodnosti! Njegovo življenje pripada cesarju in domovini.” (Karlin 2010, 41)

8 Vendar s pomembno razliko, da so imeli pri Crobathu živi stik s slovensko kulturo, v katero je Pesjakova tudi (pre)stopila.

9 Marijan Pušavec v zvezi s tem pojasnjuje, da je Karlinova formalno zaključila samo sedem razredov osnovne šole, o čemer priča zadnje ohranjeno spričevalo, medtem ko srednje šole ni obiskovala.

10 V Londonu je na Royal Society of Arts opravila izpite iz osmih tujih jezikov, na katere se je pripravljala sama oz. v stiku z njihovi naravnimi govorniki. Te jezike je tudi poučevala, prevajala in na začetku velike vojne že izkazala poliglotske sposobnosti.

11 Jerneja Jezernik navaja, da je bil to pisateljčin fotograf, Marijan Pušavec pa pojasnjuje, da to ne drži povsem, ampak da je postal lastnik mnogih negativov, ki jih je z Almo posnel fotograf Perissich.

12 Marijan Pušavec dodaja, da je slovar začela sestavljati doma v Celju, v letu pred odhodom na potovanje.

nese/*Moj mali Kitajec* (1921) uporabila verze pesmarja J. Strela¹³ in da naj bi v partizanih z Ano Štrbenk v slovenščini napisala pesem *Lepa si, slovenska zemlja*.¹⁴ Tedaj naj bi sploh prvič resneje obžalovala, da kljub svojemu poliglotstvu ni znala zadosti slovensko, kar naj bi izhajalo iz spoznanja o uničujočih posledicah nacionalnosocialističnega nasilja, ki ga je občutila v mariborskih zaporih (Jezernik 2009, 14). Morda pa je vseeno pretirana trditev Trnovec (2011, 51) in Lovrec Kvartič (2016, 440), da gre za (samo)spraševanje o nacionalni oz. narodni identiteti.

Po rodu Slovenka, vzgojena,¹⁵ (osnovno) izšolana v nemščini, ki je tudi jezik, v katerem komunicira in piše, Alma Karlin ne dovoljuje preprostega umeščanja v samo en sistem nacionalne književnosti, ampak kliče po umestitvi v dvoje sistemov hkrati oz. tja, kjer oba prihajata v stik. Po poznanih dejstvih o njenem odnosu do nemške kulture in slovenskega jezika, ki se zlasti, ko gre za slovenščino, izkaže kot nekaj ne povsem stabilnega in nespremenljivega, Karlinova pravzaprav dovoljuje in spodbuja (dinamično) premeščanje po robovih obeh omenjenih sistemov. Pri tem sploh ne gre toliko za vprašanje njene pripadnosti dominantnejši celjski nemški skupini¹⁶ oz. "občut[ek] pripadnosti in zavesti o sebi", da pripada nemškemu narodu, kar večidel izhaja iz njene materinščine (prim. Trnovec 2011, 51) in jo nedvomno pomika bolj v nemški sistem književnosti, ampak za še dve ozko povezani vprašanji.

Eno je vprašanje njenega odnosa do slovenščine kot nematerinščine in jezika okolja, ki naj bi se preoblikoval v času druge svetovne vojne in ob osebni izkušnji s totalitarno ideologijo nacionalsocializma,¹⁷ kar bi mogla občutiti kot (nemško) narodno sramoto. Drugo je vprašanje razmerja med nemško in slovensko kulturo v domačem in večkulturnem, nemško-slovenskem Celju. Veljalo bi pritegniti ugotovitve Janeza Cvirna, ki se je ukvarjal s problemom nacionalne identitete pri celjskem nemštvu. Opozarja, kako za šestdeseta, sedemdeseta leta 19. stoletja v Celju vsaj "na nivoju vsakdanjega življenja¹⁸ ne najdemo jasnih razločevalnih elementov" med sosednjima nemško in slovensko kulturo, zaradi česar težko govorimo bodisi o samostojni slovenski bodisi nemški kulturi ali celo kakem hierarhičnem odnosu med njima. Od osemdesetih let 19. stoletja se celjsko nemštvo in slovenstvo sicer hitreje nacionalno polarizirata, kar se še bolj stopnjuje v prvem desetletju 20. stoletja in do 1. svetovne vojne (1992, 451–453), vendar kljub temu stežka govorimo o popolni kulturni ločenosti. Zato se zdi dovolj smiselno, da nemško identiteto Karlinove, ki je bila skoraj tri desetletja avstrijska državljanka, ne glede na dejstvo, da pri obeh sosednjih kulturah ni šlo v vseh obdobjih za enakopravno sodelovanje, poskušamo misliti skupaj z bližnjo slovensko kulturo, tj. v njuni kompleksni sprepletenosti in neločljivi povezanosti, kot dve plati istega kovanca.

13 Natančneje, gre za verze iz Popotne pesmi Janeza Strela.

14 Težko je sicer reči, kakšna je "povsem solidn(a) pogovorn(a) slovenščin[a]" (Karlin, *Moji zgubljeni topoli* v Jezernik 2009: 14), ki jo je govorila s slovensko govorečimi someščani oz. sodeželani. Vendar to očitno ni mogel biti jezik, v katerem bi se izražala in pisala besedila.

15 Trnovec (2011, 50) glavno vlogo pri oblikovanju avtoričine [nacionalne] identitete celjske Nemke in obenem Avstrijke pripisuje materi.

16 Ta v razmerju do slovenske skupine v Celju ohrani svojo dominantno vlogo vse do razpada Avstro-Ogrske (Cvirn 1992, 451).

17 Za več gl. poglavje Almina srečanja z nacizmom, s partizanstvom, komunizmom in z doseženo večnostjo v Jezernik (2009, 155–167).

18 Nekoliko drugače je na ideološkem nivoju, kjer sta jezik in kultura "dolgo časa najpomembnejša elementa nacionalne identitete celjskega nemštva" (Cvirn 1992, 452).

V takem pogledu se Alma Karlin izkaže za nacionalno “nečisto” avtorico z izrazito dvokulturno – če takoj pritegnemo njene potopise, pa tudi večkulturno in večjezično identiteto, ki ji je treba iskati mesto v območju med (vsaj) dvema literarnima sistemoma. Božena Orožen, ki ji je zanimal pisateljčin odnos do doma, domovine in jezika, v sorodnem kontekstu opozarja prav na kompleksnost in ambivalentnost pisateljske identitete. Po eni strani govori o t. i. “jezikovni domovini” Karlinove, kjer gre za očitno “(p)ripadnost nemškemu jezikovnemu območju”, po drugi strani opozarja na še tri pomene besede “domovina”, in sicer na pisateljčino avstroogrsko državljanstvo, pozneje pripadnost državi SHS, nazadnje omenja njeno evropsko “državljanstvo” (1990, 155–56). Vse to govori v prid stališča o možnosti umeščanja avtorice v vsaj dvoje literarnih sistemov in kultur.

Na ravni **literarnega posredovanja**, kamor spada obravnava različnih vidikov knjižnega trga (Schmidt v Perenič 2010, 106–108), nas bo zlasti zanimalo, kako avtorica vstopa na knjižni trg, kdo skrbi za organizirano posredovanje njenih del in kako to prispeva k oblikovanju njene pisateljske podobe.

V grobem se zdi smiselno vzpostaviti ločnico med časopisnim in knjižnim trgom. Na časopisnem trgu bi bilo mogoče ločevati med t. i. domačim in tujim trgom, kjer mislimo po eni strani na časopisne objave v nemškem časopisju na Slovenskem in po drugi strani na njene objave v periodiki v nemškem jezikovnem prostoru. Vendar je morda zanimivejša primerjava pisateljčine podobe, kakor se nam izrisuje, če primerjamo njene objave na domačem, sicer nemškem časopisnem trgu, in tiste, kakor se nam oblikuje, če vzamemo njene kapitalnejše knjižne objave.

Alma Karlin je med letoma 1920 in 1928 v nemškem časopisu *Cillier Zeitung* v podlistku objavljala potopisne članke. Vsega skupaj je pod krovnim naslovom *Reiseskizzen* objavila 136 podlistkov, ki se delijo na štiri serije; prva ni imela posebnega podnaslova, sledijo jim *Im Südseeinselreich*, *Im fernen Osten* in *Durch Australasien* (Šlibar 1988, 191–193).¹⁹ Vladimir Šlibar dodaja, da so someščani za Almine objave “kazali izredno zanimanje” (*ibid.*, 191), tako da je v začetku leta 1928 “ljube Celjane” povabila k ogledu svoje zbirke. Tedaj je zanje tudi pripravila cikel predavanj, ki so bila najavljena v časopisu. (*ibid.*, 192, 197) Iz pogostnosti objav v “domačem” časopisu lahko sklepamo na zanimanje za Karlinovo in branost njenih potopisnih prispevkov v domačem nemško-slovenskem Celju, k njeni (pre)pozna(v)nosti kot popotnice, svetovljanke – in vendar Celjanke – pa so gotovo prispevala tudi javna predavanja. Vendar z recepcijskega stališča morda ni odveč že na tem mestu pristaviti, da je mogel biti njen bralec bodisi enojezični nemški bodisi dvojezični in bolj izobraženi slovenski bralec.

Nekoliko drugače se pred nami oblikuje pisateljčina podoba, če opazujemo njeno vstopanje na knjižni trg in položaj, ki ga je na njem zavzela. Osem let po izidu že omenjenega romanskega prvenca *Mein kleiner Chinese*, ki je izšel v Dresdnu pri založbi Deutsche Buchwerkstatt, ²⁰ je luč sveta najprej ugledal prvi del potopisa z naslovom *Einsame Weltreise*.²¹ Izdala ga je

19 Vladimir Šlibar je pripravil tudi obsežno bibliografijo objav Alme Karlin v *Cillier Zeitung*.

20 Že leta 1918 je v Leipzigu izšla igra *Die Kringhäuser*, ki je po mnenju Špele Virant sicer “drobno začetniško delo”, vendar zanimivo zato, ker kot najvišja literarna zvrst stoji na začetku ustvarjalne poti, pa tudi vsebinsko, saj priča “o življenju v domačem malomeščanskem okolju o tem, kako ga je doživljala avtorica.” (2017, 84)

21 Iz let 1933 in 1934 sta angleški in finski prevod (Jezernik 2009, 137).

založba Wilhelm Köhler v Mindnu, pri kateri je 1930 izšlo še nadaljevanje, potopis *Im Banne der Südsee*. Oba potopisa sta postala "uspešnici, ki sta navduševali staro in mlado po Evropi ter tudi drugod po svetu", kar je botrovalo temu, da so se pri založbi odločili za njuni ljudski izdaji (Jezernik 2009, 135) in izdali nato še t. i. tretjo potopisno knjigo *Erlebte Welt* (Minden, Berlin, Leipzig: Wilhelm Köhler, 1933).²² Jerneja Jezernik še navaja, da se je Karlinova v tridesetih letih znašla na seznamu najbolj branih nemško pišočin avtoric. Njeno priljubljenost utemeljuje tudi z navedbo, da so v Avstriji, Švici, Nemčiji obstajali kljubi občudovalcev, ki so ji pisali v domače Celje. (2009, 137)

Njena prisotnost na tujem, večinsko nemškem knjižnem trgu (Avstrija po spremembi državnega okvirja predstavlja tujino) in priljubljenost v času izida del vsekakor govorita v prid njene nemškosti. Ko gre za (enojezičnega) slovenskega bralca, je bil namreč doseg trilogije v tridesetih letih 20. stoletja na Slovenskem gotovo precej omejen. Katalogi knjižnic na Slovenskem bi nas utegnili poučiti, ali so te v času izida razpolagale s katero od nemških izdaj, kar bi v najboljšem primeru pomenilo, da so poleg samo nemško beročega dosegle še dvojezičnega (izobraženega) slovenskega bralca.

Podobno, kakor je o svojih popotovanjih, zajetih v feljtonih celjskega časopisa, Karlinova govorila javno, tako je naokrog predavala o vsebini potopisnih knjig. Veliko je gostovala na Nemškem oz. v nemškem jezikovnem prostoru: Gradec, Celovec, Dunaj, Berlin, Rostock, Hamburg, Kassel, Hildesheim, Minden, Recklinghausen, Essen, Frankfurt, Heidelberg, Nagold, Stuttgart, München. Na tujem je predavala na Nizozemskem, v Veliki Britaniji, Franciji. Izmed krajev v slovenskem etničnem prostoru je treba izpostaviti Maribor (Jezernik 2009, 138), kar je svojevrsten dokaz njene pričujočnosti doma oz. v domovini, razumljeni kot deželi, v kateri se je rodila.

Za potopisno trilogijo se je od začetka tridesetih let zvrstilo več knjižnih izdaj dokumentarnega in literarnega značaja, ki glede na jezik izvirnika, kraje izida in založbe spadajo na nemški knjižni trg²³ ter imajo z vidika bralstva nadregionalni domet, ki sega čez okvire nemško beročega, domačega meščanskega bralstva v večjezičnem prostoru Celja in širše Štajerske (in tudi Kranjske). V Berlinu sta pri založbah Frundsberg-Verlag oz. pri H. Bermüllerju v letih 1930 in 1931 izšla roman *Drachen und Geister* in dokumentarno delo *Mystik der Südsee*. V Potsdamu je leto pozneje izšel roman *Der Götze* (Müller & Kiepenheuer G. m. b. H. Verlag). Leta 1933 so spet v Berlinu (Prismen-Verlag) pod naslovom *Der Todesdorn* izšle zgodbe s popisom "nenavadnih doživetij" v Peruju in Panami, kar je tudi podnaslov knjige, v Leipzigu pa so Karlinovi pri založbi Hesse & Becker izdali roman *Windlichter des Todes* (s popotovanja v Siamu). V sredini tridesetih let je pri P. Kupferju v Vroclavu izšla knjiga *Tränen des Mondes: Eine Geschichte aus Peru* (1935), v drugi polovici tridesetih let so sledile še izdaje romanov oz. zbirk *Erd-*

²² Ni odveč pojasnilo Marijana Pušavca, ki nekoliko korigira navedbo Jezernikove: potopis je dejansko dvo-, ne tridelen. Za tridelnega ga je naredil založnik, saj je *Erlebte Welt* le drugi del potopisa *Im Banne der Südsee* in se kot samostojna izdaja od besedila, objavljenega v *Uroku*, razlikuje v nekaj podrobnostih.

²³ Bibliografija izdanih del, ki so dosegljiva v slovenskih knjižnicah, je popisana na spletišču z naslovom *Alma Karlin (1889–1950) virtualno domovanje*.

gebunden, Isolanthis, O Joni San, Vier Mädchen im Schicksalswind (vse 1936), *Kleiner Frühling* (1937), *Der Becher des Vergessens, Der blaue Mond, Unter dem Augenbrauenberg und andere Erzählungen, Eine kleine Siamesin* (vse 1938), večina izmed njih v Leipzigu pri založbah Wilhelm Inh. Rolf Hartung, Grethlein & Co. Nachf. in M. Möhring (po ena v Berlinu in Vroclavu). Za časa pisateljčinega življenja v slovenščino ni bilo prevedeno nobeno njeno delo, kar bi prispevalo k sočasni in zgodnejši seznanitvi (enojezičnega) slovenskega bralca z njenim delom; prvi del potopisa *Samotno potovanje* nosi letnico 1969, kar je skoraj 40 let po izidu nemškega izvirnika in približno dvajset let po avtoričini smrti.

Po jeziku časopisnih objav, izvirnikih dokumentarnih in literarnih knjižnih objav, lokacijah izdajanja in zalaganja Alma Karlin nedvomno sodi na nemški knjižni trg in ima status nemške potopisne pisateljice, ki ji je nemščina “jezikovna domovina” (Orožen 1990, 156). Ni odveč dodati, da je bila v svojem najplodnejšem času 30 let članica Združenja nemških pisateljev (Jezernik 2009, 143), kar ima poseben simbolni pomen in kaže na njeno pripadnost nemškemu jeziku in kulturi, kot jo predstavljajo zlasti književniki.

Vendar hkrati ni mogoče spregledati njene pričujočnosti na nemškem (časopisnem) trgu na Slovenskem, ko s svojimi publicističnimi objavami v večkulturnem nemško-slovenskem Celju in zlasti na večkulturnem Štajerskem naslavlja nemškega in slovensko-nemškega meščansko-izobraženkega bralca. Zato jo je mogoče zlasti z vidika **literarnega sprejemanja/recepције**, ki je tretja od ravnin v konceptu literarnega sistema (Schmidt v Perenič 2010, 108–10), oz. svojega naslovnika, ki ga poleg nemškega bralca predstavlja tudi dvojezični slovenski meščanski bralec (prim. Perenič 2008, 2), umestiti v območje stika med nemškim in slovenskim literarnim sistemom.

Podobno kakor avtoričin spreminjajoči se odnos do slovenskega jezika in kulture, ki je družbenokontekstualno pogojen, spodbuja njeno premeščanje po robovih nemškega in slovenskega literarnega sistema, tako je večkulturnost in večjezičnost njene pisateljske identitete spodbuda za različna literarnozgodovinska opomenjanja. Skozi čas se tudi na področju literarnovednega preučevanja spreminja odnos do osebnosti in dela Alme Karlin. V zadnjem delu razprave se bomo zato pomudili na četrti ravnini, ki jo predstavlja **literarno obdelovanje** (Schmidt v Perenič 2010, 111) in na kateri imajo svoje mesto literarni kritiki in literarni zgodovinarji, ki literarne pojave preučujejo, vrednotijo, sistematizirajo, analizirajo in razlagajo. V pogledu sistemske teorije so to posamezniki, ki so za svoja ravnanja (u)spodob(lj)ni in motivirani, vendar so njihova ravnanja prav tako kognitivno in družbeno-kulturno pogojena, kakor to velja za ravnanja in dejavnosti na ravninah literarnega sprejemanja, posredovanja ali proizvajanja. To pomeni, da literarnozgodovinske razlage, analize, opisi, sistematizacije, obdelave ne ponujajo “nobene zanesljivega znanja o literarnem življenju kot takem, ampak [so] posledica komunikacijskega razlikovanja/odbiranja, kakor je to s svojega gledišča storil literarni zgodovinar”. (Perenič 2018)

Literarnozgodovinsko igro opomenjanj bomo poskušali prikazati ob dveh (skrajnih) primerih, ki sta pravzaprav dva konca iste palice. Medtem ko se je nacionalno literarno zgodovinsko, ki je skupaj z literaturo naroda in kulturo postalo prostor skoncentriranega potrjevanja narodne identitete, osredotočalo na književnost, spisano v slovenščini (prim. Perenič 2006a), je interkulturno usmerjena literarna zgodovina zlasti od osemdesetih let prejšnjega

stoletja v sodobnejšem (več)kulturnem kontekstu opozorila na problematičnost nacionalnih kanonov in začela presegati lingvocentrično usmerjenost nacionalne literarne vede. Pozornost je začela usmerjati npr. na tujejezične dele avtorskih opusov, na medkulturna stikanja oz. razmerja med sosednjimi literarnimi kulturami, se posvetila vprašanjem medkulturnih odnosov, literarnega transferja, interakciji med več literarnimi kulturami na stičiščih, imagološkim podobam domačega in tujega v književnosti in še mnogočemu. Iz perspektive slovenske nacionalne literarne zgodovine in posledično slovenskega literarnega sistema zato Alma Karlin lahko bodisi povsem izpade zaradi jezika svojih objav, lahko pa jo v slovenski sistem literature umestimo, če je naše gledišče kot literarnega zgodovinarja interkulturno. Pri tem sta gotovo odločilnega pomena večkulturnost njene identitete in dela, kar je rezultat kompleksnih večjezičnih in večkulturnih stikanj, ter kulturna in jezikovna heterogenost avtoričinega "izvornega" prostora, v katerem se je vzgajala, šolala, objavljala in v katerega se je slednjič vrnila.

Težko bi rekli, da je naključje, da se je večje zanimanje za Almo Karlin pojavilo in začelo rasti ravno na prehodu iz osemdesetih let v devetdeseta leta 20. stoletja, tj. ob vzpostavljanju državnosti in tedaj, ko se je literatura kot del narodove kulture in z njo literarna veda začela izvijati iz pretežnega območja narodnega boja, medkulturni dialog pa je postal ena od osrednjih tem tudi v humanističnih disciplinah (Košuta 2009, 101). Brskanje za (slovenskimi) članki²⁴ po vzajemnem bibliografskem sistemu nas pripelje do 209 relevantnih zadetkov. En članek je iz leta 1931, naslednji se pojavi šele 1980, nato sledijo trije članki leta 1989, do izteka tega desetletja pa jih naštejemo še šest, kar daje slutiti, da se interes v stroki in širše za avtorico veča. To potrjujejo objave od začetka devetdesetih let, saj jih naštejemo 35. Največ v letih 1992, ko so na TV Slovenija predvajali dokumentarni film o njej, in 1998, kar je mogoče povezati z dejstvom, da so leto poprej v slovenščini izšle *Popotne skice*, bližala pa se je še ena okrogla obletnica rojstva. Za prvo desetletje novega tisočletja, tj. med 2000 in 2009, smo našteli daleč največ člankov, skupaj 89, pri čemer je več kot polovica objav iz let 2008 in 2009. To je mogoče pojasniti z izidom slovenskega prevoda spominov na drugo svetovno vojno z naslovom *Moji zgubljeni topoli* (2007), začetkom snemanja dokumentarnega filma v Mariboru, obnovo pisateljice doma na Pečovniku, stodvajsetletnico rojstva, ko je Jerneja Jezernik o svetovni popotnici pri Mladinski knjigi izdala monografijo. Pričakovali bi, da bo po treh desetletjih, odkar je Karlinova postala vroča tema, interes stagniral, vendar to očitno ne drži. Sodeč po številu objav v desetletju od 2010, zanimanje za svetovno popotnico vse prej kot pohaja, saj nam je do 2018 uspelo naštetih 78 objav (največ za 2010, in sicer 16, kar je svojevrsten odmev na slovenski prevod *Urokov ljubezni*, elektronsko izdajo nekoliko zgodnejšega prevoda *Smrtonosnega trna*, avtobiografskega dela *Sama* ter monografijo Jerneje Jezernik. 2011 je Barbara Trnovec izdala monografijo *Kolumbova hči*, v povezavi s katero smo našteli 10 objav, največ objav pa je bilo v tem desetletju v letu 2014, skupaj 17, kjer med avtorji zapisov zopet izstopa Jerneja Jezernik). Za leto 2017 smo našteli devet periodičnih objav.

24 Upoštevatni smo poskušali vse članke, objavljene v časopisju, revijah, zbornikih.

• Slika 1: Prikaz trenda zanimanja za osebnost in delo Alme Karlin

Ugotovimo, da so poleg snemanja filmov, obnove doma in postavitve kipa precej zanimanja za Almo Karlin zbudili prav prevodi njenih del v slovenščino, ki so še vedno zanimivi zaradi srečevanj z “eksotičnim”. Upravičeno se vprašamo, kaj bi se lahko zgodilo, če bi bili izhajali sočasno ali vsaj v manjših časovnih zamikih kot nemški izvirniki. Odgovora ne poznamo, brez večjih dvomov pa bi lahko trdili, da po strokovni in poljudni produkciji sodeč, zanimanje za Almo Karlin ne popušča, pred vrati pa je še ena okrogla, stotrideseta obletnica rojstva. Če se strinjamo, da je najbolj pristno življenje knjige tisto, v katerem doseže bralca, zraven pa upoštevamo že lepo število prevodov v slovenščino, ki se vrstijo od sredine devetdesetih let prejšnjega stoletja, bi lahko celo rekli, da je Alma Karlin vedno bolj naša.

Viri in literatura

Cvirn, Janez: Celjsko nemštvo in problem nacionalne identitete. *Zgodovinski časopis* 46 (4)/1992, 451–455.

Hladnik, Miran: *Malo po nemško, malo po slovensko*, 2005; <http://lit.ijs.si/luiza.html> (14. 9. 2018)

Jezernik, Jerneja: *Alma M. Karlin, državljanka sveta: Življenje in delo Alme Maximiliane Karlin (1889–1950)*. Ljubljana: MK, 2009.

Karlin, Alma: *Sama: Iz otroštva in mladosti*. Celje: In lingua, 2010.

Košuta, Miran: Kako utemeljujemo medkulturno slovenistiko. *Jezik in slovstvo* 54 (2)/2009, 101–102.

Kovač, Zvonko: *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2001.

Lovrec Kvartič, Rebeka: Šolanje in poučevanje Alme M. Karlin. *Šolska kronika* 25 (54)/2016, 438–453.

Orožen, Božena: Dom, domovina, jezik – in Alma Karlin: Ob 40-letnici smrti svetovne popotnice in pisateljice. *Celjski zbornik* 25/1990, 153–164.

Perenič, Urška: *Poetische Versuche 1843–44* Luize Pesjak – poskus umestitve dela nemške ustvarjalnosti na Slovenskem v okvir slovenske literarne zgodovine. *Slavistična revija* 54 (2)/2006a, 233–244.

–: Teoretični nastavki v vključevanju nemškega opusa Luize Pesjak v okvir slovenske literarne vede – “...und doch geht es uns an”. 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj: Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: FF UL, 2006b. 244–247.

–: Nemško pesništvo Marie Luckmann (28. 8. 1864–5. 3. 1947) kot stereotipija slovenstva. 43. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj: Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: FF UL, 2007. 211–214.

–: Integracija nemške literarne produkcije na Slovenskem v okvir slovenske literarne vede z vidika systemskega pristopa. *Filologičeskie zametki* 6 (2)/2008, 46–55.

–: *Empirično-sistemska raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16), 2010.

–: Kos umetnosti v znanosti. *Črna škatla: Spletna revija za kognitivno znanost*, 2018; <https://www.crnaskatla.si/2018/03/kos-umetnosti-v-znanosti/> (14. 9. 2018)

Schmidt, Siegfried J.: *Grundriss der empirischen Literaturwissenschaft*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, ²1991.

Šlibar, Vladimir: Članki Alme Karlin v *Cillier Zeitung* 1920–1928. *Celjski zbornik* 1988, 191–198.

Trnovec, Barbara: *Kolumbova hči: Življenje in delo Alme M. Karlin*. Celje: Pokrajinski muzej.

Virant, Špela: Alma Karlin in dramatika. *Und die Brücke hat gezogen, die vom Ost zum West sich schwingt: Literarische, kulturelle und sprachliche Vernetzungen und Grenzüberschreitungen: Festschrift für Mira Miladinović Zalaznik*. Ur. Petra Kramberger, Irena Samide, Tanja Žigon. Ljubljana: FF, 2017. 83–93.

Povzetek

V prispevku ne iščemo odgovora na vprašanje, ali je Alma Karlin (bolj) nemška ali (tudi) slovenska avtorica, ampak izhajamo s stališča o njeni “dvojni pripadnosti”. Mesto ji zato iščemo na stičišču med dvema nacionalnima literarnima sistemoma, nemškim in slovenskim. Na vprašanje o njeni nemškosti in slovenskosti skušamo odgovoriti s pomočjo sistemskoteoretskega koncepta literature, pojmovane na način štirih delovalniških vlog, ki so literarno proizvajanje, literarno posredovanje, literarno sprejemanje in literarno obdelovanje (S. J. Schmidt). Na 1) ravnini literarnega proizvajanja nas zlasti zanima njena socializacijska pot, kjer skušamo ugotoviti razmerje med nemško in slovensko komponento njene identitete, 2) na ravnini literarnega posredovanja nas zanima njeno vstopanje na knjižni trg s poudarkom na krajih izdajanja in založbah, 3) na ravnini literarnega sprejemanja/recepcije pogledamo glavne poteze njenega bralca, 4) na ravnini literarnega obdelovanja pa zlasti ugotavljamo, da literarnozgodovinsko “prisvajanje” Karlinove in opomenjanje ni samoumevna odločitev, ampak je vpeto v konkretne družbenokulturne kontekste. K 1): Po rodu Slovenka, vzgojena, (osnovno) izšolana v nemščini, ki je tudi jezik, v katerem komunicira in piše, Alma Karlin ne dovoljuje preprostega umeščanja v samo en sistem nacionalne književnosti, ampak kliče po umestitvi v dvoje sistemov hkrati oz. tja, kjer oba prihajata v stik. K 2): Glede na časopisni trg in zlasti njene objave v *Cillier Zeitung* Alma Karlin dovoljuje umestitev v slovenski literarni sistem, še posebej, če upoštevamo, da je bil njen bralec dvojezični, bolj izobraženi meščanski bralec. Hkrati pa knjižne objave, ki po kraju izdajanja in zalaganja, jeziku izvirnika in naslovniku sodijo na nemški knjižni trg, govorijo predvsem v prid nemškosti pisateljčine podobe. K 3): Alma Karlin se razen na proizvajalni ravnini, na kateri je treba njeno nemškost in slovenskost misliti kot dve plati istega kovanca, izkaže kot izrazito “dvopripadna” avtorica tudi z vidika svojih naslovnikov, ki sta enojezični nemški in dvojezični nemško-slovenski bralec. 4) Kot “dvopripadno” avtorico jo je slednjič mogoče označiti iz perspektive interkulturne literarne zgodovine, ki je od osemdesetih let prejšnjega stoletja in v sodobnem večkulturnem kontekstu začela opozarjati na problematičnost nacionalnih kanonov in v duhu večkulturnosti začela presegati lingvocentrično usmerjenost nacionalnih literarnih ved.

Summary

This article does not seek to answer the question as to whether Alma Karlin was a (more) German or (also) Slovenian writer, but rather proceeds from the assumption of her “dual belonging”. We therefore look to place her at the junction of two national literary systems, the German and Slovene. We attempt to address the question of her German and Slovenian identity by applying a systems theory concept of literature, conceptualized in the manner of four operational roles: literary production, literary transmission, literary reception, and literary processing (S. J. Schmidt). At 1) the level of literary production we are particularly interested in her socialization path, where we attempt to determine the relationship between the German and Slovenian components of her identity, at 2) the level of literary transmission we are interested in her entry onto the book market with an emphasis on the places of publication and publishing houses, at 3) the level of literary reception we look at the main features of her readers, and at 4) the level of literary processing we find in particular that the literary historical “appropriation” of Karlin and imbuing of meaning is not a self-evident decision but rather is embedded in specific sociocultural contexts. Re 1): A Slovene by birth, brought up and educated (primary level) in German, which is also the language in which she communicated and wrote, Alma Karlin does not allow a simple placement into one system of national literature but rather calls for placement in two systems at once or rather at the point where the two come into contact. Re 2): Given the newspaper market and in particular her publications in *Cillier Zeitung* Alma Karlin can be placed in the Slovenian literary system, especially if we consider that her reader was a bilingual, better educated bourgeois reader. At the same time her book publications, which based on the place of publication and supply, language of the original, and audience belong to the German book market, support mainly a German identity of the writer’s image. Re 3): Alma Karlin, apart from the production level, on which her German and Slovenian identities should be thought of as two sides of the same coin, turns out to be an author with a distinctly dual character also from the standpoint of her audience, which consists of monolingual German and bilingual German-Slovene readers. 4) Finally, as an author with “dual membership” she can be characterized from the perspective of intercultural literary history, which from the 1980s on and in a contemporary multicultural context has been drawing attention to the problematic nature of national canons and in the spirit of multiculturalism has begun to transcend the linguicentric orientation of national literary studies.

Ključne besede

medkulturnost, večkulturnost, literarni sistem, nemško-slovenska identiteta, interkulturna literarna zgodovina

Keywords

interculturalism, multiculturalism, literary system, German-Slovene identity, intercultural literary history

Feljtonski potopisni prispevki Alme M. Karlin in Zofke Kveder

Katja Mihurko Poniž

Potopisni zapisi Alme M. Karlin so v zadnjih treh desetletjih predmet številnih raziskav (prim. Bodrova, Borovnik, Jezernik, Pelz, Pušavec, Trnovec, Schlieker), kar dokazuje njihovo kompleksnost in inovativnost. Vključeni so v širši kontekst potopisov avtoric, opredeljeno in razloženo je njihovo mesto znotraj tovrstne tradicije, opozorjeno je na vsebinske značilnosti, posebna pozornost pa je usmerjena tudi v vprašanje, ali se avtoričina spolna identiteta odraža v njenem pisanju.

Kot predmet analize so pri omenjenih raziskovalkah in raziskovalcih vzeta tista potopisna besedila Alme M. Karlin, ki so bila izdana v knjigi, kar je pri literarnovednih in zgodovinskih študijah potopisnih opusov najpogostejši pristop. Pisateljčina publicistika sicer v dosedanjih raziskavah ni bila spregledana, vendar se ji stroka ni posvečala tako intenzivno kot knjižnim delom. To najbrž ni povezano le z večjo dostopnostjo knjižnih izdaj, temveč tudi s prepričanjem, da je književno delo bolj izbrušeno kot publicistično besedilo. Vendar že preliminarna raziskava feljtonskih potopisnih zapisov Alme M. Karlin pokaže, da gre za besedila, ki so vredna pozornosti in analize ne le zaradi vsebinskih posebnosti, temveč tudi zaradi pripovednih strategij, s katerimi avtorica ubeseduje svoje popotne vtise in so jih dosedanje raziskave puščale ob strani.

V prispevku bomo z analizo prvega cikla člankov o potovanju v Južno Ameriko, ki so bili objavljeni v časopisu *Cillier Zeitung* od 15. februarja 1920 do 30. novembra 1921, pokazali, da je Alma M. Karlin dobro poznala in uresničevala žanrska pravila pisanja feljtonov. Pri raziskavi bomo iskali odgovore na naslednja vprašanja: kako se je (potopisni) feljton razvijal v zgodovini novinarskega pisanja, zakaj je Alma M. Karlin s svojimi popotnimi skicami seznanjala prav bralno občinstvo majhnega lokalnega časopisa, kakšna motivacija jo je vodila pri izbiri tematik in pripovednih postopkov, kako se *Popotne skice (Reiseskizzen)*, objavljene v časopisu, razlikujejo od knjige *Samotno potovanje (Einsame Weltreise, 1930)*, ki prav tako opisuje potovanje po Južni Ameriki, in ali je morda še kakšna pisateljica iz slovenskega etničnega prostora potovalne izkušnje na podoben način kot Alma M. Karlin artikulirala v časopisnem podlistku.

Potopis in feljton

Potopisi se v evropski kulturi pojavijo z odkrivanjem novih svetov v srednjem veku (prim. Cud-don 1999, 937), prelomno točko in spodbudo v razvoju tega žanra pa pomeni prelitje potopisnih vsebin v novi novinarski žanr – v feljton. Feljton se razvije konec 18. stoletja v Franciji. Ker se feljtoni najprej pojavljajo na posebnem listu, ki je dodan časniku, se zanje uveljavi beseda “feuilleton”, ki korenini v francoski besedi za list (*feuille*). Najprej so v tej rubriki objavljali novice in poročila o različnih (predvsem kulturnih) dogodkih, kasneje pa postane feljton rubrika, v kateri se razpravlja o umetnosti in zanimivih pojavih iz vsakdanjega življenja. (Kmecl 1983, 305) Slovenski izraz “podlistek” izraža tudi prostorsko določitev feljtona – najdemo ga v spodnjem delu časnika, “pod črto”. V podlistku se od leta 1842 pojavljajo tudi romaneskna besedila, ki izhajajo v nadaljevanjih. (Hladnik 1989: 95) Za neliterarna feljtonska besedila je značilen inteligen ten in kramljajoč ton s humornimi vrivki. V nemškem prostoru kot najpomembnejšega začetnika feljtona navajajo Heinricha Heineja (prim. Kernmayer/Jung 2018, 14), v slovenskem pa Janka Kersnika (prim. Kocijan 2009, 57–74). Razvoj tiska je pomemben tudi za avtorice, saj jim omogoča, da svoja dela posredujejo javnosti, še preden so toliko uveljavljene, da jim je dostopna tudi knjižna izdaja. Ker je prodor na literarno tržišče za avtorice velikokrat mnogo težji kot za avtorje

(Schenkeveld-van der Dussen 2001, 14), jim objave v časopisih odprejo možnosti vstopa v literarni sistem (Easley 2015, 17) V začetku dvajsetega stoletja ženske odkrijejo nove možnosti poklicne uresničitve v poklicu novinark. Kot ugotavlja Christa Spreizer, se število novinark v tem obdobju poveča, v nemškem govornem prostoru leta 1905 celo izide knjiga *Elize Ichenhaeuser Die Frau als Journalistin*. Prodor novinark je povezan z razvojem množičnih medijev, povečano pismenostjo, pomenom in neodvisnostjo javnega mnjenja, z vzponom družbenih gibanj, množične kulture, brisanjem mej med spoloma, interesom za t. i. “žensko vprašanje”, pa tudi s tem, da poklic novinark ni zahteval univerzitetne izobrazbe, ki je bila v nemškem govornem prostoru konec 19. in v začetku dvajsetega stoletja ženskam zelo težko dostopna. (Spreizer 2014, 5–6)

Značilnost feljtona je kratkost besedila (feljton običajno obsega tri ali štiri stolpce, lahko se nadaljuje tudi na naslednji strani), kar se odraža v pripovednem loku, besedilo je namreč osredinjeno na eno temo oziroma vprašanje. Pomembna lastnost feljtona je tudi njegov domet: ker je objavljen v mediju, ki ima veliko število sprejemnikov, posreduje in razlaga nove kulturne prakse številčno veliki bralni publiki. (Ganeva 2008, 92)

V dvajsetih letih prejšnjega stoletja, ko svoje podlistke objavlja Alma M. Karlin, ima feljton v nemškem kulturnem prostoru naslednje lastnosti, ki jih lahko razberemo iz knjige Hermannha Hauslerja *Kunstformen des feuilletonistischen Stils: Beiträge zur Ästhetik und Psychologie des modernen Zeitungsfeuilletonismus* (1928): je medij za izražanje vtisov, subjektivnih izkušenj in opazovanj, osredinjen je na živahno kramljanje (*Plauderei*), ki naj bo bralcu zanimivo, ob tem ga zabava in spodbuja k nadaljnjemu odkrivanju predstavljenega fenomena, ki je ponazorjen z živimi podobami. (Hausler, citirano po Ganeva 2008, 93) Tudi sodobna kulturna zgodovina vidi kot odlike feljtona jedrnatost in zgoščeno izražanje, samozavestno “pero”, ki ujame ubežnost trenutka, ter sposobnost uporabe pravih jezikovnih sredstev (prim. Hagen Schulz-Forberg 2005, 29). Nov način beleženja potopisnih vtisov odražajo tudi podnaslovi potopisov, ki namigujejo na fragmentarnost ujetih trenutkov in njihov subjektiven značaj: konec 19. stoletja se v naslovih potopisnih feljtonov pojavljajo naslednje besede: skice, osnutki, vtisi (prim. Schulz Forberg 2005, 27). Tudi Alma M. Karlin naslovi svoj prvi žurnalistični potopis *Reiseskizzen* (*Popotne skice*). Glede na sprejemnika velja, da je feljton priljubljeno berilo meščanskih bralcev. V drugi polovici 19. stoletja se je bralstvo časopisov razlikovalo predvsem glede izobrazbe: kratkost novinarskih žanrov je preprostemu bralstvu z nižjo izobrazbo, ki se ne more ali ne želi poglobiti v resnejše probleme, vsekakor ustrezala. A ne glede na to, ali je bil časopis namenjen manj zahtevnemu bralskemu krogu nižjega oziroma srednjega meščanstva ali višjemu meščanstvu (Hobsbawm 1989, 237), je bil za meščana znak pomembnosti, da se njegovo ime pojavi v časopisu, kar je lepo razvidno iz spominov avstrijskega pisatelja Stefana Zweiga. V *Včerašnjem svetu* namreč beremo o odzivu njegove družine, ko je bil objavljen njegov prvi feljton v časniku *Die Neue Freie Presse*, naslednje:

“Moji starši so se le malo ukvarjali z literaturo in si niso dovoljevali presoje: zanje, kakor za vse dunajsko meščanstvo, je bilo pomembno, kar je *Neue Freie Presse* hvalila, in nepomembno, kar je grajala ali prezrla. Za vse, kar je bilo napisano v podlistku, je jamčila najvišja avtoriteta, kajti kdor je presojal in sodil tam, je užival spoštovanje že zgolj zaradi svojega položaja. /.../ Če bi spesnil najlepše pesmi Keatsa, Hölderlina ali Shelleya, bi to ne povzročilo tako popolnega preobrata v moji okolici.” (Zweig 1958, 109)

Zweigove besede razkrivajo, kako zelo je bil v meščanski družbi pomemben ugled v očeh drugih, in nam morda lahko razložijo na prvi pogled nerazumljivo dejstvo, da je Alma M. Karlin kljub temu, da je zelo potrebovala denar, časopisu svojih celjskih rojakov *Cillier Zeitung* prispevke pošiljala brezplačno. Sicer ne smemo spregledati njenih lastnih besed o tem, da je namen njene "poti, da bi s pridobljenim znanjem in izkušnjami pomagala rojakom in ljudem na sploh" (Karlin 1997, 11), a domnevamo lahko, da ji je bilo pomembno tudi, da celjski (malo)meščanski krog začne nanjo gledati drugače. To domnevo lahko podkrepimo tudi s pisateljičinimi besedami, da si je želela, da bi jo v Celju ob vrnitvi domov sprejeli s spoštovanjem (Karlin 2017, 307). Zdi se, da je celjskim meščanom in meščankam hotela s svojim pisanjem ugajati, morda lahko tvegamo domnevo, da je s tem poskušala narediti veselje tudi svoji materi, ki je bila v vseh pogledih, kakor razberemo iz pisateljicine avtobiografije, tipična meščanka (Karlin 2017, 51, 58, 109). Da bi svoje someščane in someščanke navdala s spoštovanjem do svojih popotnih podvigov, je Alma M. Karlin izkoristila vse prednosti feljtonskega žanra in ustvarila razgibana, duhovita in nadvse spretno napisana besedila. Z njimi si je pridobila veliko število navdušenih bralcev in bralk. (Dolschon 1997, 188)

Pripovedne strategije v *Popotnih skicah*

Kako torej Alma M. Karlin izpolnjuje zgoraj zapisane strategije pisanja feljtonov? Značilnost, ki se nam razkrije že v prvem prispevku (*Genova*), je uporaba stilnih sredstev oziroma retoričnih figur, ki so značilne za leposlovna besedila. Opis okolice Genove namreč ni suhoparno navajanje dejstev, saj že v začetku uporabi besede v prenesenem pomenu: tako so **gore personificirane** – zaspane in zasanjane so, kraljevsko dvignjene nad mestom, rože, ki jih opazuje, dvigajo glavice v višino. Stalna pisateljska strategija Alme M. Karlin so **primerjave**, s katerimi neznane navade, običaje, stvari, rastline ali živali približa nekemu, ki si jih sicer ne bi mogel predstavljati: morske valove poetično primerja s tančico, skozi katero v spominu gledamo minule čase (15. 2. 1920, 1). Pri tem upošteva intelektualno obzorje potencialnih bralcev in bralk, saj uporablja preproste podobe, ki so razumljive tudi manj izobraženim sprejemnikom oz. sprejemnicam. Primerjave so velikokrat hudomušne in poživijo pripoved. Tako piše, da so se ji stopala v prevelikih čevljih izgubila kot pobožen vernik v katedrali (28. 11. 1921, 1), da se je mravlja na njej "šla turista" (*Ibid.*), da se je po postelji kotalila kakor jabolko (1997, 7), utrujeni udi so po napornih dnevih uporni kot boljševiki, ker je ne ubogajo (28. 11. 1921, 1), posebno duhovita ter celjskim bralcem in bralkam gotovo všečna pa je primerjava, da skozi svinčeno sivino težkih oblakov lijejo žarki tropskega sonca kakor vroče rensko vino – rdečkasto rumeno, jasno iskreče in ogrevajoče (7. 4. 1921, str. 1).

Številni **ukrasni pridevki** ustvarjajo živost pripovedi, še posebno kadar so v povezavi s pogledom. Pri barvah se avtorica ne zadovolji le s preprostimi opisi, temveč jo zanimajo odtenki: rdeče rjava, matirno zelena, vijolično modra ... Velikokrat so opisi tako prepričljivi, da dajejo vtis, da naš lasten pogled drsi z apeninskih gora na palme, mestne ulice in od tam na morje ali po južnoameriškem pragozdu.

Bralčevo pozornost ohranja tudi s **kontrasti**: opisu mestnih lepot sledi avtoričin zaključek, da so to lepe strani mesta, ki pa skriva tudi umazane ulice, v katere ni prijetno vstopiti, kar dokaže z opisom teh delov mesta. Da bi ponazorila opustošenje, ki ga naredi razburkano morje na ladji, najprej predstavi mirno in ležerno plovbo: "Udobno sem ležala na stolu na palubi in mislila na nič. Potovanje po morju je za živce zelo pomirjajoče, saj možgani sredi brezupne enoličnosti neba in vode skoraj nehajo delovati. Nenadoma je butnil z desnega boka ladje na krov orjaški val in ladjo pošteno splaknil." (Karlin 1997, 5)

Dinamičnost pripovedi ustvarja tudi s **stopnjevanjem** in s tem, da ne uporablja veznikov (*brezvezje*): "Odrgnjena, raztrgana, popraskana, popikana, opečena, na pol sestradana in na pol mrtva od žeje, sem se po nekaj urah spet pojavila v bližini glavne ulice." (16. 1. 1921, 3)¹

Podoben učinek imajo tudi **ponovitve**:

Naprej, vedno naprej po neskončnem morju, naprej skozi divje valove in viharje, skozi nočni hlad in tropsko vročino. (10. 10. 1920, str. 3)²

Vse, vse to razveseljuje oko in odpira nove svetove. (10. 10. 1920, 3)³

Živost besedila poudarijo posnemanja naravnih glasov, onomatopoije (Bum!, Rrrrrrrrr!) in kratki **dialogi**, ki niso le informativnega značaja, temveč stopnjujejo napetost in vzbujajo bralčevo radovednost:

1 "Zerschunden, zerrissen, zerkratzt, zerstoehen, verbrannt, halb verhungert und halb verdustert tauchte ich nach einigen Stunden wieder in der Nähe der Hauptstraße auf."

2 Weiter, immer weiter über das endlose Meer, weiter durch Brandung und Sturm, durch Nachkälte und Tropenglut.

3 Alles, alles dies erfreut das Auge und eröffnet eine neue Welt.

“Za božjo voljo, kaj pa je, vi nepoboljšljivi praskalec?”

In besni Porenčan je obupano gledal nepoboljšljivo praskalno v gugalniku (kajti tukaj sedijo skorajda samo v takšnih stoli, da dobijo malo več zraka. To prihrani pahljanje.)

“Srbi me mali prst na nogi. Če bi bila doma, bi rekla, da so ozebline, ampak pri 110 Fahr - - -

“Nogavico dol! Ne, hvala! Srbi me že nekaj dni.”

Prav zelo hitro nogavica ne zdrsne z noge, a vendarle je šlo.

“Aha, tukaj je!”

“Le kdo?” In skoraj si zlomim hrbtenico, da bi “ga” videla.

“Rigua – rdeča muha.”

“Vidim le luknjo v prstu ...”

“V njej je in mora ven.” (28. 11., 2)⁴

Subjektivizacija pripovedi se nam razkriva v tem, da opis znamenitosti nikoli ni le preslikava resničnosti, temveč pisateljica vedno posreduje tudi vtise, ki jih opisano naredi nanjo. Na ta način se razkriva tudi kot samozavestna pripovedovalka, ki se zaveda, da so njeni vtisi, pogledi in mnenja dovolj pomembni, da jih posreduje naprej. Poudarjanje zaimkov, ki se nanašajo na pripovedovalko, ustvarja vtis, da gre za pomembnost lastne izkušnje, pripovedi “iz prve roke”, avtentičnost opisanega ali pripovedovanega. Pripovedovalkino samozavest razkrivajo tudi nasveti, s katerimi se obrača na bralstvo. Čeprav na prvi pogled ne izpostavlja pomena svojega glasu, saj skromno pravi, da je njen glas šibek, nato zelo jasno in, kakor sama zapiše, “roteče zakliče”: “Naj tvoji otroci spoznajo vrednost življenja; naj spoznajo, za kaj so zmožni, in naj to opravljajo čim bolje. Nauči jih, da si bodo vse življenje neutrudno prizadevali za napredek; da se bodo nenehno učili z branjem dobrih knjig; da se bodo spopolnjevali v kakšni obrti ali umetnosti in si kalili značaj s samoobvladovanjem, z dobrohotnostjo, vljudnostjo, posebno pa spoštovanjem samega sebe.” (Karlin 1997, 27)

4 “Um Himmels willen, was ist denn jetzt los, Sie unverbesserlicher Kratzer?”

Und der entrüstete Rheinländer blickt voll Verzweiflung auf das unverbesserliche Kratzungeheuer im Schaukelstuhl (denn hier sitzt man fast nur in solchen Stühlen, um etwas mehr Luft zu haben. Es erspart das Fächeln).

“Mich juckt meine kleine Zehe. Wenn’s daheim wäre, würde ich sagen, die Frostbeulen quälen mich, aber bei 110° Fahr. — — —”.

“Strumpf ‘runter!”

“Nein, ich danke! Sie juckt mich ja schon seit Tagen.”

“Strumpf runter!”

Gerade überflink kommt der Strumpf nicht herunter, aber er kommt.

“Aha, da ist er!”

“Wer denn?” Und ich breche mir beinahe das Rückgrat, um den “Er” mitanzusehen.

“Dar Rigua, der rote Floh.”

“Ich sehe nur ein Loch in der Zehe — — —”.

“Da ist er drinnen. Nun muß er ‘raus.”

Alma M. Karlin **ironično** beleži “stranske učinke” potovanja, kot je zagorela polt, iz naslednjega citata pa je razviden tudi njen strah pred zabrisom identitete Evropejke in belke:

“Vedno trepetajoč pričakujem, da mi bo nekdo na mojo obrazložitev, da prihajam iz Evrope, prese-nečeno dejal: “Nisem vedel, da so tam tudi potomci Indijancev.” In samo še takrat, kadar pri kopa-nju opazujem tiste telesne dele, ki jih po zahodnih običajih odtegujemo pogledom drugih, potola-žena čutim, da pripadam beli rasi. Toda kaj mi to koristi? Pri možnem dvomu vendar ne bi mogla obleči srajčke v dolžini, kakršno nosijo male črnske dekllice.” (13. 2. 1921, 3)⁵

Da bi si bralci lažje predstavljali časovno odmaknjene dogodke, jih **vzpostavlja** s sedanjostjo, tujo kulturo primerja z domačo (“svoja božanstva kličejo iz daljave čepe in kleče, kakor mi, ka-dar govorimo Bogu”, 1997, 18), prav tako za Celjana nepredstavljivo tropsko sadje predstavi s primerjavami z znanim sadjem: za trnasto anono tako zapiše, da spominja na ogromno ježico divjega kostanja (17. 10. 1920, 2). Bralčevo in bralkino pozornost ohranja tudi s pogostimi **na-govori** ali omembami sprejemnika, s katerimi ga velikokrat poziva k premisleku o napisanem. Ob tem hkrati vzpostavlja bližino, saj njene besede razkrivajo, da pozna okolje, ki mu pripada njeno bralstvo, a jih hkrati tudi ločujejo pripovedovalnine nove izkušnje in prostorska oddalje-nost: “Ali vsaj eden mojih bralcev sluti, kako drago je kupljeno znanje, katerega sadove uživa udobno v krogu svojih ljubih, pri dobrem jabolčnem zavitku in kozarcu svežega piva? In ali se vsaj z malo hvaležnosti spominja pisateljice?” (10. 10. 1920, 3)⁶

Meščansko spodobna je avtorica le redko, a takrat uporabi duhovito **perifrazo**: “Pamet-nemu zadostuju ena beseda - - tamarinda je v medicini visoko cenjena, saj učinkuje nasprotno od čokolade ...” (14. 11. 1920, 2)⁷ Lepote narave in novi vtisi v pripovedovalki vzbujajo očaranje in začudenje, ki ga izraža z **vzkliki**: “Kakšna pisana podoba, ti prebivalci Curacaa, ti plemiči, od katerih je marsikateri komajda bil iztrgan grobosti, drugi pa utelešajo izumirajočo samo-stojno kulturo!” (5. 9. 1920, 2)⁸ Svetovljanskost pa vnašajo tudi tujke. (Globetrotter, Overall)

V kramljajoči slog avtorica vpleta življenjske modrosti, s katerimi poglobi nizanje popo-tnih vtisov: “In kakor se v življenju vse pojavi le, da bi izginilo, so proti polnoči nežno ugasnile vse luči kužnega pristanišča in z njimi je izginilo zame za vedno nekdanje kraljestvo otrok sonca —” (10. 10. 1920, 3)⁹

5 “Ich erwarte immer mit Bangen, daß mir jemand auf meine Erklärung, ich komme aus Europa, erstaunt begegnen wird: „Ich wußte nicht, daß es dort auch Indianerabkommlinge gibt“ und nur wenn ich im Bade jene Körperteile betrachte, die wir nach des Westens Brauch ängstlich den Blicken der Mitwelt entziehen, habe ich noch das tröstende Empfinden, zur weißen Rasse zu gehören, aber was nützt dies? Ich könnte bei etwaiger Bezweiflung doch nicht ein Hemdlein von der Länge der Beklei-dung der kleinen Negerin anlegen.”

6 “Ob ein einziger meiner Leser ahnt, wie teuer ein Wissen erkauf ist, dessen Früchte er, behaglich im Kreise seiner Lieben, bei einem guten Apfelstrudl und einem Glase frischen Bier genießt? Und ob er mit ein wenig Dankbarkeit der Schreiberin ge-denkt?

7 Ein Wort genügt dem Weißen - - die Tamarinde wird in der Medizin hochgeschätzt, sie bewirkt das Gegenteil von Scho-kolade ...

8 “Welch buntes Bild, diese Curacaux, diese Edlen, von denen manche kaum der Verrohung entrissen worden waren und an-dere eine aussterbende selbständige Kultur vergegenwärtigten!”

9 “Und wie alles im Leben nur auftaucht, um zu verschwinden, verglommen gegen Mitternacht ganz sachte die Lichter des Pesthafens und mit ihnen entschwand für mich auf immer das einstige Reich der Kinder der Sonne — — —

Kljub temu, da je feljtonski potopis namenjen širokemu krogu bralcev in bralk, Alma M. Karlin posreduje tudi refleksije o lastnem pisanju, ustvarjalnih postopkih, o tem, kako bogato snov oblikovati v koncizne sestavke:

“Če nekdo potuje ... Ja, in če se na potovanje odpravi pisatelj, pričakujejo od njega dvojno pripovedovanje, in jaz, jaz vem, da si moji ljubi rojaki doma želijo biti poučeni o vidnih stvareh, zato iščem vedno nove čudeže. Seveda snov teka po ulicah in pravi “Dobr’ dan”, toda v deželi, kjer se srajčke končajo tam, kjer bi se pravno gledano morale začeti, vse ni primerno za posredovanje, vsaj ne pisateljsko.” (1. 5. 1921, 1)¹⁰

Svoje pero večkrat označi kot slabotno, zdi se ji, da vsega, kar doživlja, ne zmore vedno izraziti z besedami. Vendar težavnost izražanja pri Almi M. Karlin niti ni lažna skromnost niti pomanjkanje izrazne moči, temveč je povezano z značilnostmi feljtonskega potopisa, ki ne omogoča širokega pripovednega razmaha in zelo poglobljenih razmišljanj. Hkrati je feljtonske potopisne zapise Alme M. Karlin zaznamovalo tudi sprotno pisanje: besedila je morala oddati takoj, ko je bilo mogoče, saj je trajalo precej časa, da so prispela v Celje. Razumljivo se zato zdi, da je po vrnitvi domov želela svoje izkušnje še enkrat premisliti in jih artikulirati v daljšem zapisu. Tako je konec dvajsetih let nastalo knjižno delo *Samotno potovanje*.

Primerjava Popotnih skic s knjižnim potopisom *Samotno potovanje*

Če primerjamo tiste odlomke *Samotnega potovanja*, ki prikazujejo dogodke, o katerih beremo že v feljtonih, je opazno dvoje: v časopisnem prispevku se pisateljica izčrpnije posveti dogodkom, ki vzbudijo pozornost preprostejši bralke oz. bralca. Tako dogodivščina s prebavljanjem jajc legvana obsega večji del potopisnega članka, medtem ko je v *Samotnem potovanju* tej izkušnji namenila le dva stavka.

Alma M. Karlin v *Samotnem potovanju* velikokrat tematizira spolno nadlegovanje in celo poskuse posilstva, ki so se ji dogodili na poti. V časopisnih člankih je ta problem le omenila, ni pa podrobneje opisala, kaj vse se ji je dogodilo. Zdi se, da razlog za to ni le omejenost prostora. Zagotovo v dvajsetih letih dvajsetega stoletja spolna zloraba ni bila primerna tema za feljton lokalnega časopisa, s takšnimi opisi pa bi gotovo tudi pri materi vzbudila strah in ogorčenje, saj

10 “Wenn jemand eine Reise macht... Ja, und wenn ein armer Schriftsteller eine Reise unternimmt, erwartet man von ihm doppeltes Erzählen und ich, die ich weiß, daß meine lieben Landleute daheim von allen nur sehbaren Dingen unterrichtet zu werden wünschen, schaue immer nach neuen Wundern aus. Schreibestoff läuft natürlich hier auf der Sasse herum und sagt „gut’ Morgen“, aber in einem Lande, in dem die Hemdchen dort aufhören, wo sie von rechtswegen anfangen sollt“, eignet sich nicht alles zur Wiedergabe — wenigstens nicht der schriftlichen.”

je bila, kot na več mestih poudarja tudi Alma M. Karlin, za meščansko dekle nedotakljivost telesa izredno pomembna. Po materini smrti in ko je v celjskem okolju že imela sloves svetovljanke, ki je meščanski zakon ni zanimal, pa je lahko brez zadržkov pisala tudi o teh izkušnjah.

Vsekakor je *Samotno potovanje* potopis, ki ni namenjen le bralni publikii lokalnega (malo)meščanskega časnika, zato se tako v pripovednih postopkih kot v vsebini in obliki razlikuje od potopisnega feljtona. Vendar prav te razlike pričajo o tem, da je Alma M. Karlin zelo dobro poznala žanr potopisnega feljtona in je ves čas imela v mislih, komu je njeno pisanje namenjeno, dialog z bralci in bralkami je za avtorico nedvomno vrednota, ki jo skrbno uresničuje v svojem opusu. Gotovo pa je bilo pisanje časopisnih člankov tudi dobra vaja za kasnejše obsežnejše potopisno ustvarjanje.

Primerjava potopisnih feljtonov Alme M. Karlin in Zofke Kveder

V kratki pripovedni prozi Zofke Kveder *Moja prijateljica* (1901) je opisana ženska, ki je navdušena nad potovanji:

“Imam prijateljico, ki ima čudne manije.

Zemljevide ljubi bolj od lirskih poezij, geografija je najljubši predmet njenih pogovorov, in kar nad vse jo zanimajo vozni tarifi železnic in parobrodov. Kako lepo doneče ime kakega mesta, ki leži v drugem delu sveta ali vsaj par pedi zemljevidske mere od njenega bivališča, jo spravi naravnost v ekstazo.

„Moskva, lepo te prosim, Moskva!“ vzklikne ona, če izgovorim morda s premajhnim spoštovanjem to ime, in nje ustnice se pri tem nabero kakor v poljub.

Vsak tujec ima zanjo neko mistično privlačnost.

„Pomisli, ta je iz Indije,“ in sveto navdušenje se sveti z njenega obraza.

Ona ima dušo Ahasvera, seveda modernega, ki se vozi z železnico in parobrodom po belem svetu.” (Kveder 2010: 688).

Besedilo bi lahko bilo prikrita samoizpoved, saj je Zofka Kveder zelo rada potovala, lahko pa bi v prijateljici videli tudi Almo M. Karlin, četudi se pisateljici nista poznali. Zofka Kveder ni bila svetovna popotnica kakor Alma M. Karlin, je pa bila gotovo njena predhodnica, saj je izšla iz istega geografskega prostora in se na svojih potovanjih, ki sicer niso prečkala morij in kontinentov, soočala z nekaterimi problemi, ki so bili moškimi popotnikom tuji. Kar obe pisateljici družijo in osmišlja primerjavo, ni le to, da sta odraščali na prostoru današnje slovenske države in da pripadata istemu spolu, temveč se nam zdi zanimivo raziskovalno izhodišče, da sta obe pisali feljtonske potopise za lokalni časopis v nemškem jeziku.

V slovenskem prostoru so prvi potopisni zapisi izpod ženskega peresa leposlovna besedila (prim. Mihurko Poniž 2014, Bodrova 2016), v žanr potopisnega feljtona lahko umestimo šele

potopis Marice Strnad (1872–1953) *V megli* (1898), ki ga je avtorica v nadaljevanjih objavila v *Slovenskem narodu* leta 1898 (prim. Mihurko Poniž 2014, 148)

Kot njeno naslednico lahko označimo Zofko Kveder, ki je svoj prvi potopisni feljton objavila v *Slovenskem narodu* in ga nasloвила *Pismo iz Curiha*.¹¹ Občasno je v *Slovenski narod* še pošiljala potopisne zapise, ki so bili objavljeni kot podlistki, vendar je glavnino potopisnega opusa objavila v časniku *Agramer Tagblatt*, ki je v nemščini izhajal v Zagrebu 1885–1922 (prim. Fruk 2004). Leta 1906 opiše vtise s poti po Primorju,¹² med vojno obuja spomine na balkansko potovanje in razmišlja o ženskah različnih narodnosti, ki jih je tam spoznala.¹³ V slovenščini pisateljica živo predstavi svoje potovanje po Bosni, kjer je pozorna predvsem na življenje domačinov, njihove običaje in navade,¹⁴ s posebnim zanimanjem se pogloblja v življenje žensk.¹⁵ O Bosni, še posebno o njeni kolonializaciji, piše tudi v članku za *Agramer Tagblatt*.¹⁶ Potopisni članki Zofke Kveder opise novih prostorov vselej nadgrajujejo s kritično analizo obravnavanega fenomena. Nekatera besedila je objavila kot spomine na potovanje, nekatera pa je pošiljala s potovanj kot aktualna potopisna poročila. Ker ni potovala v tako oddaljene konce sveta kot Alma M. Karlin, bomo primerjali njeno besedilo *Aus München* (1900) z opisom Geneve iz *Popotnih skic*, saj sta si pisateljici v teh dveh podlistkih geografsko najbližje.

Zofka Kveder svoje besedilo začne z omembo dveh hrvaških sopranistk, Milke Ternine in Blažene Kernic, in s tem zgradi most med hrvaškimi bralci in bavarsko prestolnico. Ker se zaveda, da njeno bralsko publiko bolj kot znamenitosti zanimajo dogodki iz družabnega življenja, natančno opiše pustni čas v Münchnu. Četudi svojo pozornost, kot je razvidno iz drugih njenih del iz tega obdobja, raje usmerja v umetnost, ne spregleda življenja srednjega in nižjega meščanstva, saj iz teh vrst prihajajo tudi njene bralke in bralci. Še posebno natančno opisuje, kako prebivalci Münchna doživljajo prvo bursko vojno in kako se oblačijo v potomce nizozemskih naseljencev v Južni Afriki, t. i. "Buren", ki so za nemško in nemškutarsko bralstvo gotovo bili zanimivi. Na koncu poroča še o tem, kaj igrajo nemška gledališča in kaj se dogaja v slikarskih ateljejih in galerijah. Čeprav Zofka Kveder v literarnih besedilih s preloma stoletja spretno preigrava različne smeri *fin de siècle*, je v potopisnem feljtonu v *Agramer Tagblattu* povsem zavezana žurnalističnemu diskurzu: njeni stavki so preprosto strukturirani, stilno zaznamovanih besed skorajda ni, prevladuje stvaren, a živ in nazoren opis, refleksij je malo, lastnih izkušenj v tem zgodnjem besedilu še ne posreduje. Podobno tudi v poročilu iz Prage (*Prager Brief*, 1900) začenja z obiskom nemške opere, opisom gledališke publike, nato pa v ospredje že postavi lastno doživljanje mesta, ki ji v zimski podobi ne ugaja. Omeni pomanjkanje premoga in težke pogoje, v katerih živi in ustvarja, opisuje mesto in doda, da je bila na srečanju praških socialdemokratinj. Poroča tudi o zanimivem Masarykovem predavanju, o gledaliških predstavah

11 Pismo iz Curiha. *Slovenski narod*, 16. 10. 1899, l. 32, št. 237, 1.

12 Fiume-Trst-Abazzia. Impressionen von der Reise. *Agramer Tagblatt*, letn. 22. 1. 1910, št. 17. 2-4.

13 Alte Reiseerinnerungen. *Agramer Tagblatt*, letn. 4. 3. 1916, l. 32, št. 62, 9-10.

14 V Sarajevem. *Slovan: mesečnik za književnost, umetnost in prosveto* 1904/1905, l. 2, št. 4, 97-102; št. 5, 149-150.

15 Žene mohamedanke v Bosni in Hercegovini. *Slovenski narod*, 10. 8. 1907, l. 40, št. 184, 1-3.

16 Bosnien. *Agramer Tagblatt*, 13. 2. 1909, l. 25, št. 35.

ter razstavi slikarja Emila Kolareka. Tudi ta feljton je zapisan v kramljajočem tonu in z mislijo na sprejemnika besedila. V kasnejših potopisnih feljtonih, ki so objavljeni v *Agramer Tagblattu*, je avtorica bolj samozavestna, poroča o svojih pogovorih s sopotniki in sopotnicami ter navadah in običajih v krajih, ki jih obiskuje. Tudi zanjo je značilno, da se povsem prilagodi zahtevam žanra in v zgodnjih besedilih za razliko od Alme M. Karlin niti ne poskuša žanrskih pravil spodkopovati s strategijami, ki so značilne za leposlovje, kar je verjetno posledica tega, da se je lahko umetniško izražala v drugih besedilih, medtem ko je v publicističnih tekstih za *Agramer Tagblatt* videla predvsem možnost zaslužka in jim ni posvečala veliko časa in ustvarjalne moči. Bolj ko se Zofka Kveder po preselitvi v hrvaško prestolnico uveljavlja v zagrebškem kulturnem življenju, bolj se spreminjajo tudi njena publicistična potopisna besedila, saj v njih očitno ne vidi več le vira zaslužka in jih oblikuje v tekste, v katerih je mogoče odkriti tudi umetniške ambicije. Po začetku prve svetovne vojne v publicističnem diskurzu pogosto uporablja strategije literarnega ubesedovanja, zato ta besedila, kot ugotavlja Matjaž Birk, mejijo na literaturo (Birk 2016, 287). Za njena besedila iz tega obdobja je značilno tudi, da individualne dogodke povezuje s kolektivno izkušnjo (*Ibid.* 292), kar bi lahko vzporedili s feljtonskim pisanjem Alme M. Karlin, ki prav tako črpa iz skupne izkušnje celjskega meščanskega odnosa do sveta, ko skuša približati osebne popotne vtise bralcu ali bralki Cillier Zeitung.

Primerjava feljtonskih potopisov Alme M. Karlin in Zofke Kveder razkriva, da sta obe pisateljici dobro poznali lastnosti tega žanra, živost besedil pa sta ustvarjali z vnašanjem leposlovnih pripovednih strategij v publicistično besedilo. Iz raziskovanih besedil je razvidno, da sta obe avtorici spoštovali naslovnika svojih besedil – (malo)meščansko publiko lokalnega nemškega časopisa – in izbirali pripovedne strategije, s katerimi sta pritegnili in ohranjali njihovo bralsko pozornost. S tem sta žanr potopisnega feljtona približali bralstvu, ki sicer morda ne bi prišlo v stik s potopisno literaturo, in pomembno prispevali k razvoju te zvrsti.

Literatura

- Birk, Matjaž: *Erzählen zur Repräsentation von kollektivem Gedächtnis in Zofka Kveders literarischen Beiträgen aus der Zagreber Frauenzeitung (1914)*. "Wir wollen der Gerechtigkeit und Menschenliebe dienen ...": Frauenbildung und Emanzipation in der Habsburgermonarchie – der südslawische Raum und seine Wechselwirkung mit Wien, Prag und Budapest. Ur. Vesela Tutovac, Ilse Korotin. Dunaj: Praesens Verlag, 2016. 284–301.
- Bodrova, Anna Genad'evna: *Znanstvena pot do Terre incognite: (slovenski ženski potopisi konca 19. in prve polovice 20. stoletja)*. Slavistična revija, l. 64, št. 3, 2016, 283–297.
- Borovnik, Silvija: *Autobiografija, potopis, avtobiografska potopisna in fiktivna proza Alme Karlin*. Slavia Centralis 1/2018, 11–32.
- Cuddon, J. A.: *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. London: Penguin Books, 1999. 937.
- Easley, Alexis: *Making a debut*. The Cambridge Companion to Victorian Women's Writing. Ur. Linda H. Peterson. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 15–28.
- Fruk, Marina: *Das deutschsprachige Zeitungswesen in Kroatien*. Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Ur. Jörg Riecke, Britt-Marie Schuster. Berlin: Weidler Buchverlag, 2005. 393–404.
- Ganeva, Mila: *Women in Weimar Fashion: Discourses and Displays in German Culture, 1918–1933*. Rochester: Camden House, 2008.
- Hladnik, Miran. Feljton: *Enciklopedija Slovenije*. 3. zvezek. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1989. 95.
- Hobsbawm, Eric: *The age of empire 1875–1914*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1995.
- Jezernik, Jerneja: *Alma Karlin – državljanka sveta*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.
- Karlin, Alma: *Reiseskizzen. I. Genua*. Cillier Zeitung, 15. 2. 1920, l. 45, št. 12, 1–2.
- Karlin, Alma: *Reiseskizzen. VII. Die Hauptfeste im Reiche der Kinder der Sonne*. Cillier Zeitung, 5. 9. 1920, l. 45, št. 70, 1–3.
- Karlin, Alma: *Reiseskizzen. IX. An der Küste von Peru*. Cillier Zeitung, 10. 10. 1920, l. 45, št. 80, 1–3.
- Karlin, Alma: *Reiseskizzen. XI. In Westindien*. Cillier Zeitung, 14. 11. 1920, l. 45, št. 90, 1–3.
- Karlin, Alma: *Reiseskizzen. XIII. Tropenfreuden*. Cillier Zeitung, 28. 11. 1920, l. 45, št. 94, 1–4.
- Karlin, Alma: *Reiseskizzen. XIV. Im mittelamerikanischen Urwald; sein Tier, und Pflanzenleben*. Cillier Zeitung, 16. 1. 1921, l. 45, št. 5, 1–3.
- Karlin, Alma: *Reiseskizzen. XV. Perlen*. Cillier Zeitung, 13. 2. 1921, l. 45, št. 13, 1–3.
- Karlin, Alma: *Reiseskizzen. XIX. Die wilden Volksstämme in den Urwäldern Panamas*. Cillier Zeitung, 7. 4. 1921, l. 45, št. 28, 1–2.
- Karlin, Alma: *Reiseskizzen. Ein Iguanaei und ... Folgen*. Cillier Zeitung, 1. 5. 1921, l. 45, št. 35, 1–3.
- Karlin, Alma: *Popotne skice*. Ljubljana: Kmečki glas, 1997.
- Karlin, Alma: *Samotno potovanje*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, *2010.
- Karlin, Alma: *Sama*. Celje: Lingvina, *2017.
- Kernmayer, Hildegard, Jung, Simone: *Feuilleton. Interdisziplinäre Annäherungen an ein journalistisch-literarisches Phänomen*. Feuilleton: Schreiben an der Schnittstelle zwischen Journalismus und Literatur. Ur. Hildegard Kernmayer, Simone Jung. Bielefeld: Transkript Verlag, 2018. 19–30.
- Kmecl, Matjaž: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo, 1983.
- Kocijan, Gregor: *Janko Kersnik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.
- Kveder, Zofka: *Aus München*. Agramer Tagblatt, 9. 2. 1900, l. 16, št. 32, 2–3.
- Kveder, Zofka: *Prager Brief*. Agramer Tagblatt, 26. 2. 1900, l. 16, št. 46, 2–3.
- Kveder, Zofka: *Prager Brief*. Agramer Tagblatt, 7. 4. 1900, l. 16, št. 81, 2–3.
- Kveder, Zofka: *Zbrano delo. 2. zvezek*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.
- Mihurko Poniž, Katja: *Zapisano z njenim peresom: prelomi zgodnjih slovenskih književnic s paradigmo nacionalne literature*. Nova Gorica: Založba Univerze, 2014.
- Pelz, Annegret: *Außenseiterinnen und Weltreisende. Weibliche Biographien. Dokumentation der Tagung in Bielefeld. Oktober 1981*. Beiträge zur feiminstischen theorie und praxis, 7/1982, 29–36.
- Pušavec, Marijan: *Spremna beseda*. Alma Karlin: *Samotno potovanje*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, *2010. 419–436.

Schlieker, Kerstin: *Frauenreisen in den Orient zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Weibliche Strategien der Erfahrung und textuellen Vermittlung kultureller Fremde*. Berlin: WiKu-Verlag, 2003.

Schulz-Forberg, Hagen: *Introduction. Unravelling Civilisation: European Travel and Travel Writing*. Ur. Hagen Schulz-Forberg. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2005. 13–42.

Schenkeveld-van der Dussen, Riet: *Met en zonder lauwerkrans: crowned and uncrowned women writers in the Netherlands during the early modern period (1550–1850)*. Writing the history of women's writing. Ur. Suzan van Dijk, Lia van Gemert and Sheila Ottway. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2001. 3–20.

Spreizer, Christa (ur.): *Discovering Women's History. German-Speaking Journalists (1900–1950)*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2014.

Trnovec, Barbara: *Kolumbova hči: življenje in delo Alme M. Karlin*. Celje: Pokrajinski muzej, 2015.

Zweig, Stefan: *Včerajšnji svet. Spomini Evropejca*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1958.

Povzetek

V prvem delu prispevka je analiziran prvi cikel člankov Alme M. Karlin o potovanju v Južno Ameriko, ki so bili objavljeni v časopisu *Cillier Zeitung* od 15. februarja 1920 do 30. novembra 1921. V drugem delu članka so potopisni feljtoni Alme M. Karlin primerjani z besedili Zofke Kveder, ki pripadajo istemu žanru. Primerjava razkriva, da sta obe pisateljici dobro poznali lastnosti tega žanra, živost besedil pa sta ustvarjali z vnašanjem leposlovnih pripovednih strategij v publicistično besedilo. Pisateljici pri opisovanju in pripovedovanju uporabljata retorične figure, opazna je subjektivizacija pripovedovanja, pogoste refleksije in pogovorni ton.

Potopisni članki Zofke Kveder opise novih prostorov vselej nadgrajujejo s kritično analizo obravnavanega fenomena. Nekatera besedila je objavila kot spomine na potovanje, nekatera pa je pošiljala s potovanj kot aktualna potopisna poročila. Ker ni potovala v tako oddaljene konce sveta kot Alma M. Karlin, smo primerjali njeno besedilo *Aus München* (1900) z opisom Geneve iz *Popotnih skic*, saj sta si pisateljici v teh dveh podlistkih geografsko najbližje.

Primerjava feljtonskih potopisov Alme M. Karlin in Zofke Kveder je razkrila, da sta obe avtorici spoštovali naslovnika svojih besedil – (malo)meščansko publiko lokalnega nemškega časopisa – in izbirali pripovedne strategije, s katerimi sta pritegnili in ohranjali njihovo bralско pozornost. S tem sta žanr potopisnega feljtona približali bralstvu, ki sicer morda ne bi prišlo v stik s potopisno literaturo, in pomembno prispevali k razvoju te zvrsti.

Summary

The first part of this article analyzes the first cycle of articles by Alma M. Karlin about travel in South America, which were published in the newspaper *Cillier Zeitung* from 15 February 1920 to 30 November 1921. In the second part, Alma M. Karlin's travel feuilletons are compared to Zofka Kveder's texts, which belong to the same genre. The comparison shows that both writers knew the properties of the genre well, and they both enlivened their writings by inserting fictional narrative strategies in a journalistic text. Both writers use rhetorical figures in their description and narration, and the subjectivization of narration, frequent reflections and a conversational tone can be observed.

The travelogues of Zofka Kveder overlay descriptions of new places with critical analysis of the phenomenon treated. She published some texts as memoirs of her journeys, while others were despatched as current travel reports. Since she did not travel as far abroad as Alma M. Karlin, we compared her work *Aus München* (1900) with the description of Genoa from *Travel Sketches*, since the two writers were geographically closest in these two feuilletons.

A comparison of the feuilleton travelogues of Alma M. Karlin and Zofka Kveder revealed that the two authors respected the audience of their works – the (petty) bourgeois public of a local German newspaper – and chose narrative strategies by means of which they attracted and sustained reader interest. In this way they made the genre of the travel feuilleton accessible to a readership that might otherwise not come into contact with travel literature, and contributed significantly to the development of this genre.

Ključne besede

Alma M. Karlin, Zofka Kveder, potopis, feljton

Keywords

Alma M. Karlin, Zofka Kveder, travelogue, feuilleton

Kodiranje emocij v delu *Svetlikanje v mraku. Roman iz Siama Alme* M. Karlin

Inge Pohl

Leta 1933 je v 3. izdaji izšel roman *Svetlikanje v mraku*.¹ Roman iz Siama Alme Maksimiljane Karlin (1. in 2. izdaja tudi 1933). Že višina naklade te knjige dokazuje, da je avtorico nemško bralstvo zelo rado bralo, predvsem njene zapise s potovanj.

1 Roman z izvirnim naslovom *Windlichter des Todes. Roman aus Siam* je v slovenskem prevodu Alenke in Marjana Furlana z naslovom *Svetlikanje v mraku* izšel leta 1999 pri založbi Mavrica. V besedilu uporabljam citate iz slovenskega prevoda, kjer je to mogoče. Na nekaterih mestih je bilo treba prevedek prilagoditi razlagi avtorice članka. Vse odmikne od uradnega slovenskega prevoda sem označila v opombah – op. T. P.

Raziskovalno gradivo in cilj raziskave

Dokumentacije svetovnega popotovanja Alme M. Karlin so osvetljene tako v delih s področja literarne vede kot tudi tistih s področja jezikoslovja, njeni romani in pripovedi pa niso doživeli enake znanstvene pozornosti. Razlogi za tovrstni manko niso povsem jasni (prim. Šlibar 2006; 2007). Ker gre pri recepciji literarnih del predvsem za neko “specifično obliko nagovarjanja recipienta, njegovih čustev, razpoloženj itd. z razliko od neumetniških besedil” (Lerchner 1984:20), se bom v svoji lingvistično-stilistični analizi usmerila v tekstualno kodiranje emocij (emotivni potencial) v romanu Alme M. Karlin.

Iz besedila vsevedne pripovedovalke izvemo, da v Bangkoku (glavnem mestu Siama, danes Tajske) domačinke in priseljenke upajo na življenjskega sopotnika in/ali veliko ljubezen. V središču romanesknega dogajanja je sedem žensk in njihovih srečnih ali spodletelih ljubezenskih razmerij z moškimi, dokler se za vsako od njih na koncu ne najde razrešitev odnosa (= vsebina). Na prvi pogled je besedilo čustveno nabit ljubezenski roman. Nakazan in tudi razločno ubeseden smisel besedila/sporočila romana se glasi: roman vzporeja svetovno nazorsko temo mešanja ras na eni in raso čistost na drugi strani, ob čemer Karlinova zastopa posebno mnenje, ki se kaže tudi v drugih delih (prim. Stamm 2017 v *Im Banne der Südsee*, v slov. prevodu Majde Šijanec Novak *Urok Južnega morja*, v nadaljevanju UJM – op. T. P.).

V svoji raziskavi bom pokazala, na podlagi katerih referenc in sklepov lahko opišemo roman po emotivni plati. Ker so lahko emocije na najrazličnejših besedilnih ravneh kodirane, sem za praktično analizo izbrala različne besedilne pristope, ki jih kombiniram z različnimi raziskovalnimi postopki. Ob upoštevanju komunikacijskega modela avtor – besedilo – recipient lahko ta analiza pripomore k bolj diferencirani emocionalni karakterizaciji izbrane literarne figure in posreduje argumente za interpretacijo romana. Prav tako lahko pokaže, kako in s kakšnimi funkcijami, in ali sploh tretjeosebna pripovedovalka jezikovno zavestno kodira emocije na najrazličnejših besedilnih ravneh.

Literarno besedilo in kodiranje emocij

Tako literarni teoretiki kot jezikoslovci govorijo o razliki med jezikovno izraženim/oblikovanim besedilom (nem. *Textgestalt*) in vsebinskostjo/sporočilnostjo dela (nem. *Werkgehalt*). V svoji raziskavi sledim lingvistični analizi in pretežno izhajam iz vsesplošno veljavnih lastnosti literarnih besedil, kot jih poznamo s pojmi “fikcionalnost”, “različni načini branja” ali “neavtomatizem” in zaobjemajo zavestno (jezikovno) oblikovanje besedila v smislu različic v nasprotju s splošno jezikovno rabo. Ne nazadnje lahko zgolj emotivni ali družbeno-kulturni pomenski deli leksemov oz. besedilnih strukturnih posebnosti bistveno vplivajo na umetniški učinek nekega literarnega besedila. Jezikovno-stilistična analiza pa mora preseči denotativnost – po-

trebno je osvetlili vse lastnosti literarnega besedila glede na funkcijo izgradnje smisla, s čimer razumemo oblikovanje dela v zavesti recipienta (prim. Lerchner 1984:35). Romanesko besedilo sicer ponudi recepcijsko predlogo, na podlagi katere je z jezikovno-stilistično analizo mogoče priti do globljega razumevanja besedila, kljub temu pa gre v skladu s premisami relationalne stilistike (že Lerchner 1984) le za **enega** od faktorjev v kompleksu povezav med pripovedovalko in recipientom. Kot literarno besedilo opredeljujem “umetniško oblikovano besedilo kot celosten znak” (Lerchner 1984:14f), katerega relacije se pokažejo v okviru komunikacijskega modela poetičnih besedil (prim. Lerchner 1984; Sandig 2006). Pri tem estetskost besedilnega znaka vsebuje značilnosti, npr. kodiranje emocij, ki prinašajo specifično “presežni pomen” literarnega besedila.

Emocije v skladu s Schwarz-Friesel (2007) razumem kot večdimenzionalni kompleks zavедnega in nezavednega védenja in procesov, “katerih izkustvene vrednosti so vezane na pozitivno ali negativno vrednotenje in ki se pri drugih (lahko) realizirajo v zaznavnih izraznih različicah. Procesi vrednotenja zadevajo posameznikovo presojo, s katero ocenjuje bodisi svoje lastno občutje, duševno stanje, vzgibe za delovanje, svoje kognitivne sposobnosti ali splošno stanje okolja /.../” (prav tam, 55). S čustvom pa je, v nasprotju z emocijo, “opisana subjektivna, interna doživljajska komponenta neke emocije” (prav tam, 139). Prototipsko delitev emocij prevzemam po Schwarz-Friesel (prim. prav tam, 67–69), ki odprtemu seznamu šestih osnovnih emocij dodeljuje različne sekundarne emocije. K neprijetnim osnovnim emocijam² štejejo strah, žalost, jeza in gnus, k prijetnim osnovnim emocijam pa spadata veselje in ljubezen³. Kodiranje emocij v literarnem besedilu je treba ločiti od (tukaj v veliki meri neupoštevane) emocionalizacije kot “procesa podoživljanja čustev” pri recipientu in njegovi “čustveni vpletenosti v opisano dogajanje” (Voss 1999:20; cit. pri Schwarz-Friesel 2007:212). Moja analiza je utemeljena na tezi, da so emocije v obravnavanem romanu tekstualno kodirane, tako da jih je mogoče analizirati in opisati.

Emocije so v obravnavanem romanu najbolj dominantni elementi, ki se odslikavajo na različnih besedilnih ravneh in nosijo različne funkcije. Pri raziskovanju emocij je pomembno spoznanje, da so le-te del “besedilne instance” in da je subjektivne emocije mogoče razlikovati od občevaljavnih (prim. Winko 2003:137). V nadaljevanju se bom osredotočila na eno od literarnih protagonistk – na Klementino,⁴ hčer nemškega očeta in “polsijske” matere.

² Osnovne emocije so v strokovni literaturi označene z velikimi tiskanimi črkami, česar tukaj nisem upoštevala. Leksemi, ki se nanašajo na posamezne emocije, so označeni v poševnem tisku kot tudi vsi jezikovni primeri. Podčrtani poudarki v besedilu so delo avtorice tega članka.

³ Sekundarne emocije (prosto naštevanje) k žalosti so: trpljenje, skrb, obup, potrnost, otožnost, pobitost, samota. K strahu: bojazen, zaskrbljenost, zaprepanost, nervoza, obojavljivost, prestrašenost, groza, srhljivost, panika. K jezi: bes, ogorčenje, mržnja, vznejevoljenost, zagrenjenost, razjarjenost. H gnusu: odpor, averzija, zavračanje, zaničevanje, naveličanost. K veselju: zabava, zadovoljstvo, blaženost, evforija, očaranost, sproščenost, humor, šala. K ljubezni: zaupanje, dobrota, predanost, oboževanje, intimnost. Jezikovne rabe teh emocij ni mogoče med sabo povsem razločevati.

⁴ Za vse literarne figure iz ekonomičnih razlogov uporabljam samo imena.

O narativnem kodiranju emocij

Sledim premisi, da "literarno besedilo ni entiteta, sestavljena zgolj iz jezikovnih enot, temveč presega jezikovne znake in je podvržena nadznakovnim oblikam" (Lerchner 1984:25), tako da za raziskavo emocionalnega potenciala uporabljam tudi narativne kategorije, kot so besedilne oznake (vezava, naslov, zaključno poglavje, podtekst, naslovi poglavij, arhitektonika) in kompozicijske elemente (dejanja, nosilci dejanj, situacije, literarne figure).

Zunanje besedilne oznake z emocionalno težo

Med besedilne oznake, ki lahko usmerjajo recepcijo, spada (nejezikovna) **knjižna vezava**. Ta je pri moji izdaji povsem brez posebnosti (črna pisava na obledelem papirju), tako da recipientovo pozornost usmeri neposredno na naslovno sintagmo. Napotek za recipientov emocionalni odnos do napisanega izhaja iz dvodelnega **naslova romana**, s čimer Karlinova sledi različnim intencijam. Emotivno nabit, melodramatičen prvi del naslova *Windlichter des Todes* (v slov. prevodu *Svetlikanje v mraku* – op. T. P.) se nanaša na romaneskno dogajanje. Široko asociativno polje, ki ga odpirajo negativni emocionalni semi leksema *smrt*, usmerja razumevanje besedila. Leksem *Windlicht* (slov. *laterna*, v nem. je beseda sestavljena iz semov *Wind/veter* in *Licht/luč* – op. T. P.) metaforično predstavlja človeško življenje oz. življenje ljudi od rojstva do smrti. V religioznem pojmovanju goreča sveča, luč, pomeni simbol za človeško dušo, ki sveti v temnem kraljestvu smrti. Naslov romana se nanaša na ta religiozni pomen, saj smrti pripisuje nihilistično dominantno vlogo, tako da je genitivus subjectivus smrti mogoče semantično razumeti v smislu višje sile. Recipient bi lahko sklepal, da lahko le smrt reši protagonistove ali protagonistkine težave. V romanesknem dogajanju življenjsko kroženje določa *usoda*, katere *veter*⁵ lahko upihne dušo/življenje. Besedilo temelji na denotativnem pomenu *usode* "kot višje sile, ki doleti človeka, ne da bi bil ta vpleten, kar odločilno vpliva na njegovo življenje" (DUW 2001:1370). V skladu s povedanim Primula, z gobavostjo zaznamovana misijonarjeva hči, nenehno ekspresivno sprašuje po svoji usodi: *Zakaj? Zakaj? Zakaj? Ker je tako hotel Bog ... (122)*.⁶ Naslovna sintagma *Windlichter des Todes* se perifrazno ponovi na dveh mestih v besedilu. Ko Klementina umre, pripovedovalka v privzdignjenem slogu zaključí: *Počasi je ugašal dan in plamenček življenja te deklice ... (218)* in *Potem je smrt čisto nalahno upihnila plamenček njenega življenja (221)*. Roman se konča z antitetičnim sopostavljanjem kreatorjev usode (smrti in Boga) in z naslovom oblikuje emocionalni okvir. Klementinina mati se po hčerini smrti sprašuje: *Ljudje? Kaj sploh smo? Samo plameni oljenke (nem. Windlichter des Todes), ki jih smrt divje niha v viharju in jih v omami uničevanja nenadoma upihne ... ali pa ugasnejo kar sami, ker je olje pošlo ... (239)*. Bela misijonarjeva žena, Primulina mati, vdana v božjo voljo ugovarja: *Nismo*

5 Leksem *veter usode* v romanu najdemo na mestu, ko se Klementina in Primula razideta z Ano: *veter usode ju je zdaj odnašal narazen (203)*.

6 Navedbe raziskovanega romana sledijo paginaciji.

oljenke smrti (nem. *Windlichter des Todes*) – nikakor, smo Gospodovi lampijončki – pisani, sijajni, posuti z zlatim prahom ali pa nekoliko razcefrani, groteskno pobarvani lampijončki, ki jih spira dež, premetava nevihta, toda kljub temu gori v njih lučka, in kdo lahko pove, kdaj bo tudi tisti najbolj smešen, razcefran in klavrn, osvetljeval pot domov popotniku, ki je zašel? /.../ In samo Gospod ve, kdaj je svetilka (nem. *Windlicht*) izpolnila svoj namen in jo sme upihnuti... (240). Četudi figura misijonarjeve žene zanika naslov romana, romaneskno dogajanje ostaja v emocionalno-pesimističnemu ozračju usode z antagonistoma hudičem in Bogom, Gospodom (prim. Šlibar 2006:326, tam zaznamek o “usodnostnem svetovnem nazoru s teozofsko usmeritvijo” pri Almi M. Karlin). Zaključek romana s Klementinino smrtjo povratno vpliva na celotni vtis o romanu. Za recipienta pa Klementina umre nepričakovano, kljub obstranski povezavi z naslovom recipient v zgodbi pogreša postopno verigo izotopij,⁷ ki bi nakazovale umiranje ali smrt (motivi smrti v smislu vodilnega motiva).

Druga naslovna sintagma *Roman iz Siama* poimenuje literarni žanr in kraj dogajanja. Za globlje razumevanje je potrebno poznati družbeno-kulturno ozadje zemljepisnega imena Siam. Današnja “Kraljevina Tajska” (uradno ime) v Jugovzhodni Aziji, je bila od začetka 16. stoletja znana kot “Kraljevina Ayutthaya” (poimenovana po takratnem glavnem mestu), njene prebivalce “so Portugalci, Španci, Nizozemci in Francozi pogosto imenovali ‘Siamci’, prebivalci sami pa so se imenovali ‘Tai’⁸ /.../. Šele v 19. stoletju so začeli domačini svoji deželi govoriti ‘Siam’. 24. junija 1939 je ‘Siam’ uradno postala ‘Tajska’” (Grabowsky 2010:18–19). Ko je Ana M. Karlin leta 1933 objavila svoj roman, se je dežela imenovala *Siam*, z revolucijo leta 1932 se je končala doba absolutistične vladavine in vpeljal sistem konstitucionalnega režima. V času avtoričinega življenja je padlo regentstvo kralja Prajadhipoka, Rama VII. (1893–1941), ki je bil med leti 1925 in 1935 kralj Siama in se ga omenja v romanu (206): *Prejšnji dan, zgodaj jutraj je njegova visokost Pračati Pok⁹, uradno ‘Rama Sedmi’, svojim najbližjim podrejenim ponudil ‘vodo vdanosti’, tisto vodo, ki jo blagoslovi duhovnik, čudežno vodo, s katero usmrtijo tistega, ki v srcu ni dovolj zvest svojemu kralju /.../*. Glede na celoten naslov romana lahko recipient sklepa, da bo prevladovala emocija žalosti oz. žalovanja s sekundarnimiemocijami, kot so trpljenje, obup in osamljenost v neki daljni deželi. Čeprav je dogajalni prostor realen, pa romaneskno dogajanje ostaja fiktivno.

Podtekstov (prim. Lerchner 1984:31) Karlinova ne uporablja. Tudi **naslovi poglavij**, ki so zapisani kot *Prvo poglavje, Drugo poglavje* itd., vsebinsko ne usmerjajo recipienta in s tem ne izpolnjujejo njegovih pričakovanj. Kronološko-topološko in nezamenljivo zaporedje osrednjega dogajanja bi bilo lahko nakazano v skladu s pričakovanji. Na podlagi analize literarnih figur in njihovih pripovednih linij pa je moč priti do nasprotnih rezultatov – v romanu ni osrednjega dogajanja, izolirane pripovedne linije ženskih figur pa razpirajo posamezne vidike besedilnega sporočila.

⁷ Veriga izotopij “označuje tekstovno-semantične strukture, ki se, nanašajoč na proces recepcije, pojavljajo kot funkcionalna podlaga za konstituiranje smisla (Lerchner 1984:47).

⁸ *Thai* v tajščini pomeni ‘svobodni’ (prim. Grabowsky 2010:18).

⁹ Pri Karlinovi je zanimiv dvodelni zapis imena *Prajadhipok: Pračati Pok* (nem. *Pratschati Pok* – op. T. P.), ki se sklada z izgovorjavo imena: [pràʔtɕʰaːtʰɨʔpòk] (prim. spletna stran: <https://de.wikipedia.org/wiki/Prajadhipok>).

Romanesko dogajanje se **arhitektonsko** deli na 28 neenakomernih poglavij. V najdaljšem poglavju, dolgem 10 strani, Primula prejme ponudbo za ženitev. Sledita dve poglavji z 9,5 stranmi: Klementinina vrnitev domov in vrnitev princese Bahinarati v Bangkok, kot tudi prepričljiv govor "apostola uživanja v trenutku", Mosesa Ehrentala, da naj Ema užije trenutek in se odtrga od premlevanja preteklosti in misli na prihodnost. Iz obsega posameznega poglavja lahko razberemo osrednji položaj vsake od štirih protagonistk, ker pripovedovalka njihovim dejanjem odmeri več prostora. Karlinova pa ob že omenjenih štirih ženskih likih vpelje še tri (Ano, Heleno in gospodično d'Albuquerque), da bi lahko sporočilo romana osvetlila iz različnih zornih kotov. Razdelitev figur na glavne in stranske je le pogojna.

Zgradba in nadaljnje narativne kategorije

Zgradba romana zajema miselno-idejno izpeljavo teme, pripovedno strukturo in figuralni niz. Kot temo romana dojemam samorazumevanje žensk, predvsem odnos med moškim in žensko v medkulturni perspektivi. Karlinova sledi kompozicijskemu osišču, ki jo vodi do posplošitve, da kot mešanec "stojiš med rasami", kar ne more peljati v srečen konec ljubezenskega razmerja s partnerjem čiste rase. Zakonske zveze ali zakonu podobne skupnosti med mešanimi rasami so po avtoričinem mnenju obsojene na propad. Roman ob tem še predpostavlja, da rasno čiste zveze med nebelci sledijo drugim zakonitostim od teh, na katere prisegajo belci. Tema romana je obremenjena z emocijami, pne se med leksemi, kot so *predanost*, *obup*, *poroka*, *rojstvo*, *smrt* ali *ljubezen* med moškim in žensko, med očetom in hčerjo, materjo in hčerjo, babico in vnukinjo ipd., katerih emocionalni pomenski deleži se kvalitativno gibljejo tako na pozitivni kot na negativni lestvici.

Zgradba vsebinskih komponent, ki so med seboj povezane, njihova razporeditev in medsebojna navezava ima glede na emocionalni potencial znakovno funkcijo. V grobem so razvidni trije **kompozicijski koraki**:

1. Vrnitev hčera Primule, Klementine in princese Bhinarati domov v Bangkok poleti leta A. Helena, Ema, Ana in gospodična d'Albuquerque že živijo tam. Pripovedni prostor se odpre: vpelje se zunanje (kraj, čas, akterji) in notranje faktorje (mdr. emocionalni potencial: upanje in veselo pričakovanje prihodnjega).
2. Konflikti, zablode in razrešitve konfliktov ženskih figur
Dogajanje so odvija v smeri srečnih ali nesrečnih razpletov zvez ženskih likov z moškimi, razrešitev konflikta pa je prikazana zaporedoma, za vsako žensko figuro v romanu nepričakovano, nenavadno in v med seboj izoliranih pripovednih linijah posameznih poglavij, tako da nastane več "koncev". Od Bangkoka se poslovijo Primula, Ema in Helena. Klementina umre. Ženski emocionalni antagonisti niso vpeljani¹⁰.

10 Moških literarnih figur na tem mestu ne bom obravnavala.

3. Primulina mati in Klementina ostaneta konec poletja sledečega leta B v Bangkoku. Le dve usodi žensk, Primulina poroka in Klementinina smrt, sta v usodnostnem smislu metaforično posplošeni. Tematika mešanja ras oz. rasne čistosti na koncu romana ni eksplicirana.

Roman vsebinsko in stilistično zaznamujejo antitetični emocionalni pari (pravi in besedilni antonimi): *hči – mati, vrnitev domov – slovo, rojstvo – smrt, poroka – smrt, čista rasa – mešana rasa, rjava ženska – beli moški, Siam – Evropa/Amerika*, ki jih je mogoče zaslediti v izotopičnih verigah skozi cel roman. Emocionalno stanje ženskih figur (prim. zgoraj) je prav tako antitetično, med romanesknim dogajanjem se spreminja: npr. pri Primuli: od obupa nad obolelostjo za gobavostjo do blaženosti ob poroki; pri Klementini: od evforije nad vrnitvijo domov preko obupa nad zavrnitvijo belca Herberta do občutka krivde zaradi svoje ne čisto snežno bele polti; npr. pri Ani: od ponosa nad očetom preko prezira do njega itd. Emocije se prelevijo v njihovo nasprotje in/ali pa se ekspresivno okrepijo. Karlinova na podlagi učinkovitih emotivno obarvanih pomenskih delov leksemov ter antitetičnega kompozicijskega in stilističnega ustroja namerno usmerja emocionalizacijo recipientov.

Ob emotivni znakovnosti kompozicije avtorica pogosto izkoristi še dodatne **besedilne možnosti**:

(i) **Dejanja** kot najširši sestavni deli fikcionalnega sveta (prim. Winko 2003:131) so v določeni kulturi pogosto prototipska in sprožajo pričakovane emocije. Za literarno figuro Klementino pripovedovalka uporabi npr. naslednja **prototipska dejanja**: (a) vrnitev v rojstni kraj Bangkok, ki je za Klementino povezan s hrepenenjem, radostjo in navdušenjem; (b) dejanje s poljubom, ob čemer Klementina polna blaženosti verjame v to, da si je končno pridobila Herbertovo naklonjenost; (c) Herbertova zavrnitev, ki pahne Klementino v obup; (d) naklonjenost, ki jo izkazuje babica, ko hoče v Klementini vzbuditi optimizem.

(ii) Poleg z emocijami nabitih dejanj so v romanu emocionalno zaznamovane predvsem situacije (pripetljaji, prostori, posamezni rekviziti), kot npr. pri pripovedovalki in Klementini (v doživljenem govoru) podano prispetje v Bangkok: *Klementina Andersen se je nagnila čez la-dijsko ograjo in strmela v gosto meglo zgodnjega jutra. Črna, nejasna, kot s čopičem nanešena sajasta površina, se je zdela obala Bangkoka in morje pred njo belosivo, kot v prah razpršeno mleko; dvigajoče meglice so plule proti neznanim daljavam, podobne nevestinemu pajčolanu, ki ga odnaša veter. Domovina, domovina ...* (21). Leksem *domovina* emotivno-konotativno izraža Klementinino hrepenenje. Iz pripovedovalkinega izvajanja je mogoče sklepati, da se slednje ne bo izpolnilo. Leksemi, kot so *gosta megla, črna, belosivo, nejasno, sajasta površina, v prah razpršeno mleko in neznane daljave*, vsebujejo semantične elemente vrednotenja, kot so “neprebojen”, “uničen”, “tuj”, ki vzbujajo negativne emocije. Ne nazadnje primera “podobne nevestinemu pajčolanu, ki ga odnaša veter” že ob vpeljavi literarne figure denotativno namiguje, da se bodo Klementinine sanje o poroki nasilno razblinile. Karlin v veliki meri uporablja tudi **prototipske situacije**.

(a) Eksistencialni **dogodek rojstva** je pri Klementini povezan z rasno problematiko. Siamska babica je v skladu z običaji svojega ljudstva, *spustila iz razpadajočega telesa umrle otročnice dragoceni sok, da bi si tako pridobila belca, ki je z njo živel veliko let in se končno zavoljo hčere z njo tudi poročil* (216). Hči, Klementinina mati, se je prav tako poročila z belcem. Zdaj pa

se je babica spominjala rojstva te vnukinje in dneva, ko je malo odpeljala na veliko ladjo in jo zaupala kapitanu. Deklica naj bi odrasla na daljnem, daljnem Zahodu in postala belka! (216). Babica Klementinine **smrti** kot eksistencialnega dogodka, ki sledi, vzročno ne povezuje s kolero, temveč z "mešanjem ras". Klementina je po babičinem prepričanju umrla zaradi tega, ker je postala bela! /.../ *Tisoči so zboleli zaradi kolere in ozdraveli, ampak srce, ki ga je zlomil ošabni Evropejec, ker je mislil, da je nekaj več, to srce je omagalo ... Ne, sedaj na stara leta se drži svojega temnopoltega ljudstva. Rasa k rasi. Mešanice so zanič. Samo razbijejo vse in na koncu se vse konča z odurnimi črepinjami, ki se jih nikakor ne da več sestaviti* (216–217). Mešanje ras zanjo izniči obojestransko dobro in ohrani samo slabe plati. K prototipskim dogodkom v Klementininem življenju lahko prištevamo **srečanje in izgubo ljubljenega moškega**, Herberta. S tem povezane emocije veselja/sreče in žalosti/trpljenja se vzpostavljajo na družbeno-kulturni ravni. Pripovedovalka uporabi tudi prototipske **dogodke iz narave**, kot je sončni zahod, ki je v kulturi povezan z žalovanjem. Po Klementinini smrti pripovedovalka poglavje zaključí: *Sonce je zašlo in nastopila je noč* (222).

(b) Karlinova v Klementinini figuri z emocijami poveže tudi **prostore. Kulturni prostor** je Siam (z glavnim mestom Bangkok), ki ga Klementina najprej evforično pozdravi: *Ali ni Siam čudovit?* (23); *Berač, Kitajci in siamski uradniki v bleščečih belih jaknah in panungih modre barve tropskega morja in tamkaj tiste ljubke ženske, ki me spominjajo na cvetje alpskih travnikov – a ni čudovita ta dežela, polna nasprotij?* (92), nenehno sprašuje belca Herberta, da bi ga navdušila za svojo domovino. V Klementininem vrednotenju kulturnega prostora pa vse bolj odzvanjata averzija in prezir. Pripovedovalka z negativno konotiranimi leksemi (npr. *zaudarjajoče stvari*), a tudi z emotivnimi leksemi (npr. *odbijajoče*) opisuje, kako Klementina v hiši staršev (njenem domu kot kulturnem prostoru) Siamce preseneti pri obedu: *Na rogozi je stal na treh nogah velik kotel z rižem in vse naokrog močno zaudarjajoče stvari v majhnih skodelicah. V knjigah je bilo to tako zanimivo opisano, toda v živo je bilo odbijajoče: lepljivi, od mokrote svetleči se prsti, ki so zajemali vse iz iste sklede, kmalu nato so si vrtali po nosu ali brisali nos nekemu otroku /.../; ljudje, ki se jim je nadvse glasno in poudarjeno spahovalo po jedi, ker je to znak vljudnosti, s katero potrdisjo, da so v resnici siti. Končno so posedli na hišni prag in žvečili betel, dokler niso bila tla daleč naokrog vsa popljuvana z rdečim sokom* (43). Recipient naj bi na podlagi negativno konotiranih leksemov podoživel podobne emocije, ko pripovedovalka opisuje slum, v katerem Klementina in Primula obiščeta polsiamko Ano: *V sosednji uličici, pod stavbami na koleh, ki so bile skrivenčene zaradi vetra, je voda zastajala v mlakah, ki so bile gojišče ličink; skozi široke razpoke med deskami je kapljala nesnaga. Otroci so opravljali potrebo kar v sobah, tako so jih pač naučili* (86).

Naravni prostori v in okrog Bangkoka so prikazani emocionalno ambivalentno. Opis ravnine okrog Bangkoka (prim. zgoraj) ima za Klementino ob vrnitvi pozitivno-negativni predznak. Pripovedovalka romana polna navdušenja izpostavi vse, kar je mogoče videti, slišati, vonjati in občutiti, vse, kar se dogaja v pisanem vrvežu glavnega rečnega toka v Bangkoku (prim. priložnostna sinestezija *barvita pesem*): *Po reki Menam so s tokom in proti njemu pluli čolni vseh velikosti in oblik. Lažji – s kupi rumenega riža, čolni s Kitajci, ki so kuhali na majčkenih štedilnikih; barke trgovcev z ribami, ki so se srebrnkasto lesketale in prav nič poetično dišale; čolni zelenjadarjev, na katerih so rdeči in rumeni feferoni, vijoličasti štrbonclji, bela tropska pesa,*

svetlo rjav sladek krompir in svetlo zelen por pričarali razkošje radostne, barvite pesmi (24).

(c) Alma M. Karlin ne nazadnje uporabi tudi kulturno kodirane rekvizite emocionalno obarvanih situacij, kot je Klementinina krsta oz. njen grob, emocionalno kodirana je prav tako vejica jasmína, ki simbolizira čistost in jo Herbert položi na Klementinino smrtno posteljo.

O jezikovnem oblikovanju emocij v povezavi s Klementininim ženskim likom

Že v začetku lahko ugotovimo, da Karlinova v veliki meri uporablja vse tančine jezikovno eksplicitnega in implicitnega kodiranja emocij (prim. Schwarz-Friesel 2007:144–146). Poleg jasno označenih oz. izpeljanih emocij so še posebej izpostavljeni izrazi (na podlagi primer, prilastkov in prislovnih določil načina), s katerimi pripovedovalka poimenuje pejorativna čustva, ki kažejo, da si literarna figura sama ni vedno na jasnem glede dominantne negativne lege svojih občutij: *počutila se je kot oglata kocka v okrogli luknji* (40), *s čudnim občutkom neresničnosti* (187), *ampak bila je samo zmedena* (22).

O eksplicitnem kodiranju

O eksplicitnem kodiranju govorimo pri leksemih, ki zaznamujejo emocije, kot so *strah*, *se bati*, *preplašiti* v formulacijah kot *strah me je/bojim se*. V 11 poglavjih, v katerih Klementina deluje kot akterka, je v premem in doživljenem Klementininem govoru, kakor tudi v pripovedovalkinem govoru, ki se nanaša nanjo, moč najti 51 eksplicitnih oznak za emocije, ob čemer se 17 leksemov nanaša na pozitivne, 34 pa na negativne emocije. Slednje skupaj z vedno bolj emocionalno negativno osnovno lego protagonistkinega čustvovanja kaže na to, kateri besedilni elementi so podprti z implicitnim prikazom emocij in drugimi faktorji. Pri eksplicitno negativnih emocijah prevladuje strah (16 omemb od 51¹¹), ki mu sledijo žalost (10 od 51¹²), jeza¹³ in gnus¹⁴ (vsakič po 4 od 51). Pri eksplicitnih emocionalno pozitivnih emocijah pa prednjačita veselje/sreča (11 omemb od 51¹⁵), ki jima sledi ljubezen (6 od 51¹⁶).

11 Z osnovnimi in sekundarnimi emocijami v padajočem zaporedju: strah, bojazen, preplašenost, dvom, osuplost, nervoza, zgroženost, negotovost.

12 S sekundarnimi emocijami v padajočem zaporedju: trpljenje, osamljenost, obup, domotožje, razočaranje, potrtnost, krivda.

13 S sekundarnimi emocijami v enakem številu: bes, ogorčenje, zagrenjenost, nejevolja.

14 S sekundarnimi emocijami v enakem številu: odpor, nelagodje, gnus, osuplost.

15 Z osnovnimi in sekundarnimi emocijami v padajočem zaporedju: hrepenenje, veselje, sreča, blaženost, sproščenost, zabava, poželenje.

16 Z osnovnimi in sekundarnimi emocijami v padajočem zaporedju: ljubezen, vdanost, vzburjenje.

Iz tega sledi, da je Klementinin sestav emocij izjemno diferenciran. Med sabo so prežete oz. tesno povezane predvsem osnovne in sekundarne emocije strahu, veselja in žalosti. Tretjeosebna vsevedna pripovedovalka jezikovno premišljeno uporablja številne obstoječe leksikalne možnosti izražanja emocij (samostalniki, glagoli, pridevniki oz. deležniki v pridevniški rabi). V nadaljevanju naštetih besedišče, ki označuje emocije (v padajočem zaporedju različnih leksemov) kaže, da je Karlinova ob vpeljavi določene osnovne emocije uporabila bogat besedni zaklad in je lekseme, povezane s strahom in žalostjo, ki se nanašajo na Klementino, izbrala izjemno natančno:

Besedišče k osnovni emociji strahu: *strah, preplašenost, groza, bojazen, se bati, biti nervozen, biti osupel, biti negotov, biti preplašen, biti prestrašen, biti bojazljiv;*

Besedišče k osnovni emociji žalosti: *srčne težave, sočutje, srčna osamelost, obup, razočaranje, biti potrto, bolan od domotožja, nekomu nekaj dolgovati, dvomiti vase, biti osamljen, nekaj povzroča bolečino;*

Besedišče k osnovni emociji veselja: *hrepenenje, srečna ura, veselje, nekaj je zabavno, hrepeneti po domu, se vseliti, biti blažen, biti dobre volje, biti sproščen;*

Besedišče k osnovni emociji ljubezni: *ljubezen, poželenje, predanost, ljubiti, biti vzburljen;*

Besedišče k osnovni emociji jeze: *zagrenjenost, biti škandalozno, biti razdražen, jezljiv;*

Besedišče k osnovni emociji gnusa: *nelagodnost, odpor, odbijati, neprijetno presenetiti.*

Zanimivo je, na kakšen način avtorica Klementinine emocije oblikuje v primerjavi z drugimi literarnimi figurami. Klementina goji kvalitativno konstantna čustva npr. do matere (negativne emocije: averzija, zgroženost, krivda, jeza, sovraštvo), do babice (negativne emocije: bojazen, negotovost) in do Ane (negativne emocije: nelagodje, odpor, tujost, bojazen, strah). Emocije do lastnega siamskega ljudstva so ambivalentne (odpor, zabava, poželenje), prav tako do očeta: po eni strani jo oče ob njeni vrnitvi velikodušno obdaruje (prim. 40–41), po drugi strani pa je do njega neprizanesljiva, ko si pridobi trezno sliko Siam: *Njemu pa je bilo povsem jasno, da bi bilo bolje, če je ne bi pošiljal nikamor* (v šolo v Ameriko – op. I. P.), *če pa jo je že, je ne bi smel klicati nazaj* (v Siam – op. I. P.) (41).

Sestav emocij v odnosu do Herberta, v katerega se Klementina zaljubi, variira glede na njegovo vedenje in njegove izjave:

- Na ladji, ki se vrača v Bangkok, sreča Herberta: emocije, kot so zabava, vzburljenje, ogorčenje, nervoza in potrto, se med sabo izmenjujejo.
- Ko v Bangkoku slučajno sreča Herberta, se razveseli ponovnega snidenja. Zgrozi se, ko se on od nje poslovil precej hladno, boji se, povedano metaforično, *da se med njima ponovno širi nepremostljiv prepad* (93) in *razočaranje* (145).
- Ko Ema zapusti Herberta in ga nato sreča Klementina, sprva z njim sočustvuje (185). Herbert se kot v transu obrne k njej in jo poljubi. Klementinine emocije zrcalijo njena najgloblja čustva, mdr. “preveč ekspresivno” ojačana s sentimentalnimi epiteti: *njena žareča ljubezen do njega* (186), *njeno v bolečini dozorelo razumevanje tuje žalosti* (186), *njena silovita želja* (186), *trepetajoče predavanje* (186). Ko pa se Herbert ponovno zave rasne nečistosti, se od Klementine odvrne in jo pahne v *neizmerno razočaranje* (195).
- Na smrtni postelji babica Klementini izpolni srčno željo in ji pripelje Herberta. Klementina se spomni na *kratko, četrto ure dolgo srečo njenega življenja* (220) in zašepeta

Herbertu: *Ah, kako zelo te ljubim ... zelo!* (220), že z umirajočim glasom: *Ah, kako te ljubim ... tako ...* (220). Čustveno presunjeni Herbert ji prizna svojo ljubezen. Klementina je sicer *srečna*, a kljub temu *boječe* vpraša: *Kljub ... vsemu ...?* (221), s čimer namiguje na svoje rasno mešano poreklo. Po Herbertovi pritrditvi sicer *blaženo* obmolke (221), kljub temu pa jo ponovno začne *razjedati dvom* (221) in narašča strah, da bi jo lahko Herbert zaradi rasne nečistosti zavrnil, zato mu šepetaje zaupa očitno svojo največjo "hibo": *Moj – trebuh – ni – povsem – bel!* (221). Po ponovni Herbertovi ljubezenski izpovedi Karlinova umirajoči Klementini v usta ponovno položi isto floskulo: *Ah ... jaz ... te ljubim ... tako zelo ...!* (221).

Iz tega odlomka je razvidno, kako Alma M. Karlin z izbiro emocionalno obarvanega besedišča neposredno poimenuje Klementinina in Herbertova čustva, recipientu namreč ne prepusti, da bi jih sam razbral med vrsticami. Po drugi strani pa uspe avtorici poustvariti dramatično stopnjevanje napetosti, ki pa je preobloženo s "patetično tragiko" (prim. Šlibar 2006:326).

V nadaljevanju se bom ukvarjala zgolj s Klementinino dominantno emocijo **strahu**. Strah sodi med "emocije pričakovanja" (Mees 1991:55), ki "implicirajo aktivno pričakovanje bodočega dogodka" (prav tam:104), tisti, ki ga doživi, je "nezadovoljen s pričakovanim nezaželenim dogodkom" (prav tam:106). S posameznimi variantami emocije strahu Karlinova jezikovno premišljeno ponazori različne stopnje intenzivnosti. Tako se v Klementininem čustvenem stavu zagrenjenost in prizadetost močnejše stopnjujeta kot npr. dvom. Analiza pokaže, da se "pričakovani nezaželeni dogodki" vsebinsko-pomensko nanašajo predvsem na tematiko rasnega mešanja (bolj poglobljeno o rasnem diskurzu npr. pri Stammu 2017), Klementina se boji vseh zavrnitev, ker je po poreklu "mešanka". Biti *mešanka* dojema kot hibo (prim. *nekoga ožigosati*, 'nekomu, neki stvari dati njemu/njej lasten karakterističen pečat', kontekstualno negativno konotirano (DUW 2001:1514)): *Kakor hitro se je spomnila matere in stare matere, je postala negotova. Njena črna spremljevalka (Ana – op. I. P.), ki je tudi bila 'Nemka', je ožigosala tudi Klementino kot mešanko* (58). Klementina trpi za lastno osebnostjo, prim. doživljeni govor: *Nekaj strahu podobnega je obšlo njeno srce, strahu pred njo samo, pred skritimi silami v njenem telesu, ki je bilo narejeno iz tako različnih sestavin. Siamka! In vendar se je od glave do peta počutila Evropejko ...* (42). Obupana je, ko sliši, kako ji druge literarne figure pripisujejo negativne osebnostne oznake: Klementina naj bi bila *prava mešanka* (Freseness 147), *preveč osvetljena* (Freseness 147), *plošča, ki je potemnela*¹⁷ (pripovedovalka 147), *mešanka* (Herbert 188), *rjavo kukavičje jajce* in *rasni atavizem* (Herbert 105). Misijonarjeva žena ji razloži leksem *rasni*

11 Z osnovnimi in sekundarnimi emocijami v padajočem zaporedju: strah, bojazen, preplašenost, dvom, osuplost, nervoza, zgroženost, negotovost.

12 S sekundarnimi emocijami v padajočem zaporedju: trpljenje, osamljenost, obup, domotožje, razočaranje, potrtnost, krivda.

13 S sekundarnimi emocijami v enakem številu: bes, ogorčenje, zagrenjenost, nejevolja.

14 S sekundarnimi emocijami v enakem številu: odpor, nelagodje, gnus, osuplost.

15 Z osnovnimi in sekundarnimi emocijami v padajočem zaporedju: hrepenenje, veselje, sreča, blaženost, sproščenost, zabava, poželenje.

16 Z osnovnimi in sekundarnimi emocijami v padajočem zaporedju: ljubezen, vdanost, vzburjenje.

17 Prevedek T. P.

atavizem: To je naravni zakon, zaradi katerega se včasih v mešanem zakonu nenadoma rodi rasno čist otrok; močnejši vpliv na raso novorojenca ima mati (106).¹⁸ V tem pogledu mešani otroci pogosto podedujejo lastnosti, kot je nesenzibilnost v primeru Klementinine *rjave* matere. Ko Klementina sreča obupanega in jokajočega Herberta, pripovedovalka zapiše: *Pri osebi čiste rase, bodisi bele ali rjave, bi najbrž prevladala sramežljivost. Pri Klementini Andersen je prevladal plameneč nagon mešane krvi*¹⁹ (nem. *Triebmäßige der Blutmengung*). *Videla ga je tako trpečega in njeno srce se je stopilo, vse pregrade so se podrle in vse pomisleke je porinila v stran. Pred njim se je pokazala povsem brez pomislekov, takšna, kot je bila* (185–186). V *mešanju krvi* pripovedovalka vidi negativne posledice narave mešancev, ker se v njih zgostijo vse negativne lastnosti obeh ras (prim. izjave Alme M. Karlin v UJM²⁰). V omenjeni povezavi leksem *domovina* izraža tudi “pripadnost rasi”, Klementina je torej *dvojna brezdomka* (pripovedovalka 46), ki ne pripada nobeni rasi. Se znajti med dvema rasama²¹ je Herbert frazeološko opisal kot zastrašujočo-ogrožajočo situacijo že ob prvem srečanju s Klementino: *Vzhod je težak za ljudi, ki so se tu rodili, vendar niso tu zrastle, drugačen kot za tiste, ki pridejo sem prvič; njihovo srce ni razdvojeno. Vaš položaj (Klementinin – op. I. P.) bo moreč. Stali boste – nepripravljeni – med dvema rasama. To je kot sedenje med dvema stoloma* (22).

Sedenje med dvema stoloma pomeni ‘biti v neprijetnem položaju oz. si dve možnosti ipd. v enaki meri zapraviti’ (DUW 2001:1540). Ekskurz k nasprotni pozitivni emociji *veselje* – ta je utemeljena “na primerjavah v okviru osebnih oz. družbenih nanašalnih sistemov” (Mees 1991:90) – kaže, kot že pri emociji strahu, da je Klementinin emocionalni sestav enodimenzionalno usmerjen v Herberta in njegov odnos do rase. Klementina občuti največjo intenzivnost veselja (sreča 220), ljubezni (187) in blaženosti (221), ko je Herbert zaradi njene “rasne nečistosti” ne zavrne.

18 Prim. Avtoričina ekvivalentna izjava (v: *Samotno potovanje v daljne dežele. Tragedija ženske*. Celjska Mohorjeva družba 2006, prev. Mateja Ajdnik Korošec, str. 362–363): *(Ž)enska, ki se spušča v intimno razmerje z nebelcem, pogosto podari – mnogo let kasneje – svojemu belemu možu temnopoltega otroka. Kakšna nesreča zanjo, še večja za prevaranega moža najhujše pa je za nedolžno bitjece, ki bo ostalo grešni kozel dveh ras!*

19 Citatu iz slovenskega prevoda je glede na sledečo interpretacijo avtorice članka dodan pridevek “mešane krvi” – op. T. P.

20 Prim.: *Kaj vidi črnc pri belcu drugega kot pijanstvo, slo po ženskah, ljubimkanje razočaranih žensk z drugimi Evropejci? Lakomnost po denarju, željo po izkoriščanju, uničevanje tabujev* (UJM 84).

21 Prim.: *Pri čistokrvnih nisem nikoli delala razlik (razen glede porok), a pri mešancih, ki so bili v vsakem smislu manj vredni od obeh ras, a so se zmeraj prsili s svojo polnovrednostjo in poskušali z zaupnostmi, na katere ne bi noben Evropejec nikoli pomislil; ki so kar naprej koga napadali in katerih vprašanja so nehote globoko vrtala v najbolj osebne stvari – zaradi vsega tega sem potegnila mejo tako odločno, da je gospod H. izjavil, da imam močan rasni predsodek* (UJM 191).

O implicitnem kodiranju

Implicitno emocionalno kodiranje, ki se ga bom lotila zgolj eksemplarično, se v literarnem portretiranju Klementine odsliskava z leksemi, ki izražajo emocije, s stavčnimi vzorci in z grafičnimi sredstvi.

(i) Karlinova v romanu uporabi vse tančine **emotivne konotacije leksemov**, s čimer razumem vrednostne, kulturno pogojene, s tem pa na širši družbeni podlagi utemeljene informacije, ki so s svojimi dodatnimi pomeni del leksikalne semantike (prim. Schwarz-Friesel 2007:166), kot denimo pri že omenjenem leksemu *smrt* s konotacijo 'žalost' ali *domovina* s konotacijo 'hrepenenje'. Pri leksemih, ki izražajo emocije, ni v ospredju "deskriptivna, referenčna funkcija /.../, temveč ekspresivno izražanje emotivne naravnosti govorca" (prav tam:151). Lingvistično je dokazano, da se pri emotivno konotiranih leksemih v zavesti recipienta sprva sproži konotativni in ne denotativni pomen (prim. prav tam:171). Slogovna posebnost romana je v tem, da emotivno konotacijo mestoma interpretirajo literarne figure, kot pri leksemu *izobčenki*: *Obe deklici, izobčenki iz različnih razlogov, so združile okolščine. Gospa Langfar (Primulina mati – op. I. P.) je bila vesela, da Primula ni bila popolnoma odrezana od mladih ljudi, gospe Andersen pa je godilo, da so njeno hčer (Klementino – op. I. P.) 'sprejeli za sebi enako' in da so se kazali v njeni družbi ljudje, ki so bili nedvomno pravi belci. Po njenem mnenju je bila 'gobavost' zaradi družbenega položaja ravno tako slaba in neozdravljiva kot prava gobavost* (87). Klementinina mati semantizira rasno mešanico svoje hčere kot *družbeno gobavost* in jo vzporeja s Primulino boleznijo (tukaj: gobavost/lepra).

Kopičenje emotivno konotiranih leksemov je moč najti v opisih literarnih figur, npr. matere, ki jo Klementina emocionalno zavrača: *Debela, čokata gospa v svetli, toda evropski obleki, pri kateri ogromne količine pudra niso prekrile rjave barve rok in obraza in so široke, čudovite, motno rdeče ustnice izdajale poreklo mešanke, je težko priracala bliže /.../ Sekundo kasneje je hreščoč in prav gotovo nekoliko gospodovalen glas zaklical: 'Klementina!'* (30).

Če se v besedotvornih konstrukcijah uporabljajo vrednostne konstituente, se vrednostne sodbe prenesejo na celotno, ekspresivno okrepljeno konstrukcijo. Tako je mati opisana kot *debelousta, z nakitom ovešena ženska, oblečena v predpotopno svileno obleko*²² (30), v besedotvornem nizu se pojavi tudi konstituenta *srce*, kot v *srčne težave* (23) ali *srčna osamelost*.

Karlinova pogosto uporabi frazeme, ki slikovito izražajo (izr.) Klementinine emocije oz. le-te ekspresivno okrepijo (okr.): (babica) *naj bi bila kri njene krvi?* (42; okr. z dvomom); *se je od glave do peta počutila Evropejko* (42; okr. s ponosom); *z grozo je došla, da se med njima ponovno širi nepremostljiv prepad* (93; okr. z grozo); (Strah je) *obšel njeno srce* (42; okr. s strahom); *videla je samo lesket dveh od solza oteklih oči* (107; izr. obupa); *Klementina Andersen je stopala po ulici Suriwong kot nekdo, ki ima ves svet na vrvcici* (102; izr. zadovoljstvo); *ko je Klementina zacopotala z nogami* (148; izr. jeze).

Ljubkovalnice in kletvice se zdijo Almi M. Karlin primerna jezikovna sredstva za izražanje emocionalne naravnosti do poimenovanega. Za ljubeče, ljubkovalno poimenovanje

22 V nem. "Seidenkoloß" – kolos v svili – op. T. P.

Klementinina babica uporabi geminacijo (v rodilniški funkciji stopnjevanja) *srce mojega srca* (149), oče krajšavo *Tinkica* (nem. *Tinerl* – op. T. P.) (145),²³ kar babica na kratko kombinira s siamsko besedo *Me* ('deklica', 'ženšče'): *Me Ti Nah* (46, 143, 148, 213, 214, 217). Klementina kletvico uporabi enkrat samkrat: Ko naj bi se po materinem predlogu poročila z nekim Nemcem, ki jo označi za *tipično mešanko*, ona pa ga ozmerja s *tropskim izmečkom* (148). *Izmeček* pomeni tudi 'izločeno, pomanjkljivo, manjvredno robo, material, izdelke, blago' (DUW 2001:214), kar se v tem kontekstu pejorativno-metaforično nanaša na ljudi.

(ii) Avtorica Klementinino emocionalno stanje označi z **morfološko-sintaktičnimi** elementi. V protagonistkini rabi jezika je moč najti **primarne medmete**, ki spontano in ekspresivno izražajo njena čustva, ne da bi jih poimenovali, tako da je treba semantični kontekst šele razbrati. Karlinova uporabi večinoma levoperiferne medmete, ki označujejo emocionalni status predpostavke, ki sledi, kot v primeru skepse in/ali zavrnitve in nejevolje: *Bah, nesmisel! Kot da bi bil za zakon pomemben samo trebuh!* (103). Za izražanje emotivne naravnosti do nekega stanja stvari avtorica pogosto uporablja tudi **prislove**, s katerimi Klementina izrazi npr. previden dvom z negativno naravnostjo do očetovega obnašanja: (Oče) *ni dolgo vzdržal doma. Klicala ga je pragozd. Očitno²⁴ ga je vedno premamil, pa čeprav se je od tam vračal z mrzlico* (41).

Vzkliki, ki so realizirani v vzkličnih povedih, označujejo Klementinin odnos do izraženeega. Opaziti je mogoče, da se Klementinini vzkliki nanašajo zgolj na tri osebe: na **mater**: *Kako neprimerna ženska! /.../ Ta mati!*²⁵. Tukaj se kaže emocija averzije/zaničevanja, ki je poudarjena s pridevnikom *neprimerna*. Klementina ob vrnitvi naleti na *temnopolto mater, postaraneega očeta in babico ... Še posebej babica!* (41). Podrobni opis **babice** v doživljenem govoru zrcali Klementinino ambivalentno emotivno naravnost, ki koleba med negotovostjo, strahom, ogorčenjem in rahlim posmehom. V vzkličnem stavku, ki ga naslovi na **Herberta**, Klementina izrazi čustveno razburkanost: *Saj ne morem nič zato!* (92). Glede na kontekst je mogoče sklepati, da si od Herberta goreče želi priznanja, da ni kriva za odnos do rasnega mešanja.

(iii) **Grafična sredstva**, kot so **tropičje** ali **pomišljaji**, Karlinova uporablja zato, da označi Klementinin emocionalni odnos do povedanega. Ko se Herbert ob prispetju v Bangkok od Klementine le hladno poslovil, je s pomišljaji izražena njena prizadetost, zaradi katere *zajeclja*: *Midva – midva –²⁶ ostaneva v istem mestu in verjetno se bova kdaj pa kdaj srečala* (25). Karlinova uporabi dvojne pomišljaje tudi ob Klementinini smrti postelji, ko ta reče Herbertu: *Ah, kako te ljubim – – tako – –²⁷!* (220). Podvojitvev je tukaj izraz najvišje stopnje emotivne naklonjenosti oz. blaženosti. Tudi tropičja v romanu nosijo več funkcij. Potem ko je mati ugotovila, da je Klementinin trebuh proti vsem pričakovanjem rjav, ji je vrgla splano srajco in odšla brez

²³ Fleischer/Barz (1992:180) navajata, da poznajo variante zgornje nemščine različne vrste pomanjševalnic z *-l*: *-el* v *Rössel*, *-le* v *Messerle*, *-erl* v *Raderl*, *-li* v *Blättli*. Karlinova verjetno s končnico pomanjševalnice v *Tim-erl* namiguje na zgornjenemško poklo očeta.

²⁴ Prevedek T. P.

²⁵ Prevedek T. P.

²⁶ V slov. prevodu romana se na obeh mestih pomišljajev pojavlja tropičje – op. T. P.

²⁷ V slov. prevodu romana se na obeh mestih pomišljajev pojavlja tropičje – op. T. P.

pozdrava: *In to naj bi bila vrnitev domov ...* (45). Klementina z grenkobo reflektira svoj prihod v starševsko hišo. Ko jo Herbert vpraša, zakaj se ji smili, Klementina odgovori: *'Zato ...' obmolknila je in položila svoj zardeli obraz v njegovo roko* (186). Iz konteksta je moč razbrati njeno strastno ljubezen, ob kateri ji odpove glas.

Emocionalna avtentičnost v jezikovnem portretiranju Klementine

S stilističnim terminom "jezikovno portretiranje" razumem karakterizacijo (literarne) figure na podlagi njenih jezikovnih izjav, ob čemer lahko pomembno vlogo odigrajo njena starost, poklic, izobrazba, osebnostne lastnosti, situacija, družbeno poreklo, čustveno stanje itd. Jezikovni portret vsebuje znakovno funkcijo, ker je družbena pogostost rabe jezikovnih načinov izražanja glede na analizo relevantna.²⁸ Pri Klementini se premi in doživljeni govor pojavljata kot obliki govornega prikaza. Prevladuje doživljeni govor, katerega glavna funkcija je sicer karakterizacija Klementinine rabe jezika, predvsem pa izražanje njenega čustvenega stanja. Visoko stopnjo avtentičnosti in osebnostne note bi lahko izrazil premi govor, s katerim pa Karlinova v Klementininem primeru ravna zelo varčno. V kolikšni meri uspe avtorici na podlagi polpremega in premega govora izrisati avtentični portret Klementine? Klementina je dvajsetletna mladenka. Recipient pričakuje mladostniško obarvan jezik, s katerim razumem vsakdanjo mladostniško govorico s specifičnim besediščem, ki uporablja pogovorni jezik (prim. Neuland 2009:56–57). Klementinina raba jezika sloni na nemškem standardnem knjižnem jeziku, ob čemer prevladuje privzdignjen slog. Že samo iz raziskave leksikalno-skladenjskih slogovnih elementov je razvidno, da se Klementina izraža večinoma v izbranih stilističnih figurah. V nadaljevanju bom navedla zgolj en primer doživljenega govora, v katerem pride do antitetične strnitve ponovno aktiviranih pozitivnih čustev in trenutne negativne naravnosti: *Zgoraj, še vedno zapakirane v zaboju, so ležale knjige – nek izgubljen svet; niti enkrat se ni pomujala potegniti na svetlo starih prijateljic, vse z njimi povezano, se ji je zdelo tako daleč, med Nekoč in Zdaj je kot žrelo zazeval nepremostljiv prepad* (40).²⁹ Svoja šolska leta v Ameriki in sedanje življenje v Siamu primerja z besedotvornimi vzorci (nenavadno posamostaljenje prislovov *nekoč, zdaj*), z arhaizirano privzdignjenimi frazami (*se ni pomujala*), z metaforami za knjige (*izgubljen svet, stare prijateljice*), s prolepso (*vse, kar je bilo povezano z njimi*), s priložnostno primerom (*kot žrelo*), z metaforo za manjkajočo povezavo med življenjskimi obdobji (*nepremostljiv*). Individualna avtoričina posebnost je raba nedoločnega participa II namesto določne glagolske oblike: *vse z njimi povezano* (nem. *alles, was damit verknüpft gewesen*) (praviloma *je/je bilo povezano*). Morfološke slogovne elemente privzdignjenega sloga najdemo na mnogih besedilnih

²⁸ Jezikovni portret se "izrisuje" na podlagi različnih pojavnih oblik protagonistovega govora, tako z avtorjevim jezikom kot tudi z govorom drugih figur, ki se izrekajo o načinu govorjenja neke figure (prim. Riesel/Schendels 1975:288). Na to je treba gledati kot na stilistično celoto v povezavi z avtorjevo namero (prim. Fleischer/Michel 1975:213). Z metodološkega vidika je potrebno upoštevati vse pojavne oblike govora in delne sisteme jezikovnega sistema.

²⁹ Za ilustracijo razlage avtorice članka je bilo potrebno slovenski citat preoblikovati in prilagoditi – op. T. P.

mestih v romanu, kar pa je potrebno ovrednotiti ob drugi priložnosti. Pri iskanju izsledkov mladostniškega načina izražanja je pomembno predvsem to, da se vprašamo po komunikacijskih in družbenih potrebah mladostnikov nasploh in po ubesedovanju pri Klementini. V okviru komunikacijske teorije je bilo dokazano, da so mladostnikom vseh stoletij (tudi mladostnikom ok. leta 1930) lastna protislovja, ki so del odraščanja v najširšem pomenu besede, in se kažejo v prelomu z obstoječimi družbenimi vzorci, v nadutosti, precenjevanju zunanosti, v "samopredstavitvi, inscenaciji, brikolažu in s kršitvijo pravil" (Gansel 2003:238). Med splošne družbeno-komunikacijske lastnosti mladostnikov spadajo torej ležernost, sproščenost in pretiravanje (hiperbolizacija), zavračanje dokončnih odločitev, mladostniki se hočejo jezikovno ločiti od generacije vzgojiteljev in ne nazadnje vse in vsakogar v svoji okolici ocenjevati. Slogovno teh parametrov v Klementinini jezikovni rabi ni mogoče dokazati, kar pomeni, da Karlinova Klementinin jezikovni portret ni izpeljala stilistično primerno in estetsko dovršeno, saj ne izraža avtentičnosti literarne figure.

Sklep

(i) Lingvistično-stilistična analiza romana Alme M. Karlin pokaže, da avtorica emocionalni potencial na ravni pripovedi spretno izrazi na različnih ravneh besedila. Jezikovne, nejezikovne in logično-semantične povezave kodirajo emocije tako na ekspliciten kot na impliciten način. Klementinin literarni portret se izrisuje na podlagi med seboj prepletenih, emocionalno obarvanih tem, kot so "ljubezen med žensko in moškim" in "rasno mešanje" / "rasna čistost". Od recipienta pričakovan "pomenski presežek" pa je po mojem mnenju vsebinsko (prim. prototipska dejanja, situacije, pripetljaji itd.) in slogovno pretiran (npr. preveč privzdignjen slog, preveliko število emotivno-konotativnih epitetov, pregosto kopičenje retoričnih figur), tako da Klementina ne deluje avtentično mladostniško. Jezikovnega izraza generacijsko pogojenih emocij ni mogoče dokazati.

(ii) Klementina svoja čustva izraža neposredno, čeprav glede na emotivno povnanjanje prevladuje implicitno izražanje. Recipient mora uporabiti svoje konceptualno znanje iz dolgoročnega spomina (npr. o prototipih dejanj, situacij, pripetljajev itd. in o slogovnih strukturah), da lahko sklepa o emocionalni drži literarne figure. Emocionalno je (delna) osnovna tonska lega romana, s tem pa Klementinina emotivna naravnost do (fiktivne) realnosti, zaznamovana z negativnimi emocijami, predvsem s strahom zaradi pričakovane zavrnitve na podlagi medkulturnega položaja. Ob čemer je treba dodati, da zaradi nenavadnega zaporedja izoliranih dogajalnih linij posamezne literarne figure nimajo zgolj ene same tonske lege.

(iii) Če se emocije nanašajo na določena referenčna polja, kot v pričujočem romanu na rasno tematiko, gre za emotivno naravnost, ki se izkaže kot "del našega vrednostnega sistema, s katerim presojava svet, soljudi, njihova dejanja itd." (Schwarz-Friesel 2007:85). Po

Schwarz-Friesel je emotivna naravnost “družbeno pogojena (in sicer z individualnimi izku-
stvi ali pa – precej bolj pogosto – s skupinskimi komunikacijskimi procesi, ki lahko tudi brez
konkretnih izkušenj tvorijo stereotipne referenčne predstave), s tem pa v principu spremen-
ljiva” (2007:81–82). Lingvistično-stilistično je mogoče dokazati, da se emocionalni sestav po-
samezne ženske figure glede na emotivno naravnost njene okolice reaktivno napaja pri ra-
sni tematiki. Kvalitativna sprememba emotivne naravnosti in odnosa okolja do rasne
tematike ni razvidna. Sklepati je mogoče, da emotivni potencial romana pomaga posredvati
avtoričin namen (prim. izjave Alme M. Karlin v UJM).

Cilj članka ni bil predložiti celovito lingvistično-stilistično analizo romana. Kljub temu je
treba omeniti, da je Alma M. Karlin nadarjena in jezikovno spretna pripovedovalka, ki zna po-
sredovati napete in emotivno pretanjene situacije. Po drugi strani pa se pričakovanja reci-
pienta do tretjeosebne pripovedovalke, kar zadeva zaokroženo estetsko oblikovanost romana,
niso izpolnila: slednje se v moji analizi nanaša npr. na pomanjkljivo izotopično-semantično
oporo pri umiranju/smrti, manjkajočo vsebinsko-pomensko povezavo med posameznimi pri-
povednimi linijami ženskih figur, na umanjkanje dejanja, ki bi med sabo povežalo ženske like,
kakor tudi na fragilno avtentičnost jezikovnega portretiranja obravnavanega ženskega lika.

Iz nemščine prevedla Tanja Petrič

LITERATURA

Primarna literatura

Karlin, Alma M.: *Windlichter des Todes*. Roman aus Siam. Leipzig: Hesse & Becker, 1933. (3. Aufl.; 1. und 2. Aufl. ebenfalls 1933.) Citat v tekstu: (stran).

Karlin, Alma M.: *Svetlikanje v mraku*. Prevod Alenka Furlan, Marjan Furlan. Celje: Mavrica, 1999.

Karlin, Alma M.: *Im Banne der Südsee*. Als Frau allein unter Pflanzern und Menschenfressern, Sträflingen, Matrosen und Missionaren. Minden i. W., Berlin, Leipzig: Wilhelm Köhler, o.J. 11.–30. Tausend. Citati v besedilu: (UJM stran).

Sekundarna literatura

DUW 2001 = Deutsches Universalwörterbuch. Das umfassende Bedeutungswörterbuch der deutschen Gegenwartssprache mit rund 140 000 Wörtern und Wendungen. 4., Nova, predelana in razširjena izdaja: Dudenredaktion. Mannheim u.a.: Dudenverlag, 2001.

Fleischer, Wolfgang; Barz, Irmhild: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Unter Mitarbeit von Marianne Schröder. Tübingen: Niemeyer, 1992.

Fleischer, Wolfgang; Michel, Georg: *Stilistik der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1975.

Gansel, Carsten: *Adoleszenz, Ritual und Inszenierung in der Pop-Literatur*. V: Arnold, Heinz Ludwig; Schäfer, Jürgen (ur.): *Pop-Literatur*. Edition Text und Kritik. Sonderband 2003:234–257.

- Grabowsky, Volker: *Kleine Geschichte Thailands*. München: Beck, 2010.
- Lerchner, Gotthard: *Sprachform von Dichtung*. Berlin, Weimar: Aufbau-Verlag, 1984.
- Mees, Ulrich: *Die Struktur der Emotionen*. Göttingen u.a.: Hogrefe, 1991.
- Neuland, Eva: *Jugendsprache: Eine Einführung*. Tübingen, Basel: Francke, 2009.
- Riesel, Elise; Schendels, Evgenia: *Deutsche Stilistik*. Moskau: Verlag Hochschule, 1975.
- Sandig, Barbara: *Textstilistik des Deutschen*. Berlin, New York: de Gruyter, 2006.
- Schwarz-Friesel, Monika: *Emotion und Sprache*. Tübingen, Basel: Francke, 2007.
- Šlibar, Neva: Alma Kolumbus auf Weltreise. V: Kunc, Viktorija Osolnik; Hudelja, Niko; Salzmann, Madita Šetinc (ur.): *Transkulturell – Transkulturno*. Berlin – Ljubljana – Zabočevo. Ljubljana: Oddelek za germanistiko, Filozofska fakulteta, 2006:319–337.
- Šlibar, Neva: Alma M. Karlins Erzählen als Überlebensstrategie und Identitätskonstruktion, dargestellt anhand von Texten über die Mühen des Überlebens im Dritten Reich und im Zweiten Weltkrieg. V: Kondrič Horvat, Vesna (ur.): *Die starren Schranken zwischen den Völkern werden in Zukunft sicherlich fallen*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2007:100–127.
- Stamm, Ulrike: „Umlauert von tückischen Krankheiten“. Die Südsee aus der Perspektive Alma Karlins. V: Görbert, Johannes; Kumekawa, Mario; Schwarz, Thomas (ur.): *Pazifikismus. Poetiken des Stillen Ozeans*. Würzburg: Königshausen & Neumann GmbH, 2017:211–225.
- Winko, Simone: *Kodierte Gefühle. Zu einer Poetik der Emotionen in lyrischen und poetologischen Texten um 1900*. Berlin: Schmidt, 2003.

Povzetek

Članek se na podlagi lingvistično-stilistične analize osredotoča na emocionalni potencial Romana *Windlichter des Todes. Roman aus Siam* (slov. *Svetlikanje v mraku. Roman iz Sijama*) pisateljice Alme M. Karlin. Delo je emotivno nabit ljubezenski roman, ki predpostavlja in ubeseduje sporočilo besedila: svetovnonazorsko tematiko “rasnega mešanja” oz. “rasne čistosti”, ob čemer Alma M. Karlin zastopa posebno mnenje.

Iz različnih praktično-analitičnih pristopov k besedilu je razvidno, da avtorica emocije v epski pripovedi spretno kodira na najrazličnejših besedilnih ravneh. Glede na rdečo nit raziskave, so v analizi emocije pripisane določeni “besedilni instanci” – tukaj ženskemu liku, protagonistki Klementini. Na podlagi njenega jezikovnega portreta je prikazano, kako Karlinova v besedilo premišljeno vnaša tančine jezikovno eksplicitnega in implicitnega kodiranja emocij. Po lingvistično-stilistični plati je mogoče dokazati, da se emocionalni sestav analizirane ženske figure glede na emotivno naravnost njene okolice reaktivno napaja pri rasni tematiki.

Analiza kaže, da je Alma M. Karlin nadarjena in jezikovno spretna pripovedovalka, ki zna posredovati napete in emotivno pretanjene situacije. Po drugi strani pa vsevedna tretjeosebna pripovedovalka pričakovanja recipientov ne izpolni.

Zusammenfassung

Im Rahmen einer linguistisch-stilistischen Analyse wird das Emotionspotenzial im Karlinschen Roman „Windlichter des Todes. Roman aus Siam“ fokussiert. Der Text erscheint als höchst emotionalisierter Liebesroman – präsupponiert sowie deutlich verbalisiert wird die Textbotschaft: das weltanschauliche Thema der „Rassenmischung“ vs. der „Rassenreinheit“, wozu Karlin eine spezifische Meinung vertritt.

Mithilfe diverser praktisch-analytischer Textzugänge kann gezeigt werden, dass die Autorin Emotionen episch geschickt auf unterschiedlichsten Textebenen kodiert. Untersuchungsleitend werden in der Analyse Emotionen einer „Text-Instanz“ zugeordnet – hier der Frauenfigur Klementine. Anhand ihres Sprachporträts wird vorgeführt, wie Karlin alle Facetten der sprachlich expliziten und impliziten Emotionskodierung sprachbewusst ausnutzt. Linguistisch-stilistisch ist nachweisbar, dass sich das Emotionsgefüge der analysierten Frauenfigur reaktiv hinsichtlich der emotionalen Einstellung ihrer Umwelt zum Rassenthema speist.

Die Analyse verdeutlicht, dass Karlin eine begnadete sprachkreative Erzählerin ist, die spannungserzeugend und emotiv-detailliert Situatives zu vermitteln weiß. Andererseits werden Rezipientenerwartungen an die epische Autorin nicht eingelöst.

Ključne besede

literarno besedilo, emocionalni potencial, narativne kategorije, arhitektonika, zgradba, jezikovno eksplicitno kodiranje emocij, jezikovno implicitno kodiranje emocij, jezikovno portretiranje, emocionalna avtentičnost, emotivna naravnost, rasna problematika pri Almi M. Karlin

Schlagwörter

literarischer Text, Emotionspotenzial, narrative Kategorien, Architektonik, Komposition, sprachlich explizite Emotionskodierung, sprachlich implizite Emotionskodierung, Sprachporträt, emotionale Authentizität, emotionale Einstellungen, Rassenproblematik bei Karlin

Pravljica Najmlajša vnukinja častitljivega I Čaa

Milena Mileva Blažič

Alma Maximiliana Karlin (1889–1950) je slovenska pisateljica svetovnega pomena, ki je podobno kot številni pisatelji oz. pravljicarji, na primer H. C. Andersen, uresničevala življenjsko vodilo “potovati je živeti oz. življenje je potovanje” (angl. *to travel is to live*). (Dumitrescu 1999) Pravljica je potovanje tudi glede na teorijo M. Lüthija: “Pravljčni junak je v bistvu *popotnik*.” (Lüthi 2011, 31)

Prvič je besedilo *Najmlajša vnukinja častitljivega I Čaa* (*I Tschaos jüngstes Enkelkind*) Alma Karlin objavila leta 1948 v nemščini, v slovenščini pa 2016 izšlo v prevodu Jerneje Jezernik. Nekatere prvine avtorske pravljice temeljijo na avtobiografskih podatkih, npr. A. M. Karlin je v Pekingu poučevala kitajsko deklico angleščino. Dekličini starši so študirali na Zahodu oz. v Nemčiji, zato so te “zahodnjaške vrednote” razvidne tudi v besedilu. (Jezernik 2016, 71) Alma M. Karlin je pisala za odrasle naslovnike, vendar nekatera njena besedila, tako kot tudi obravnavano, lahko definiramo kot večnaslovniško pisanje (angl. *crosswriting*).

S stališča mladinske literarne vede je večnaslovniško pisanje značilno oz. pogoj za kanoizacijo, kar je Bettina Kummerling Meibauer zapisala že v naslovu članka *Cross-Writing as a Criterion for Canonicity: The Case of Erich Kastner* (1999). Pisanje za dvojnega naslovnika (angl. *dual audiences*) ali večnaslovniško pisanje (angl. *crosswriting*) predstavlja značilnost ali skoraj pogoj za kanoizacijo avtorjev in/ali besedil.

Konkretno besedilo je večnaslovniško odprto tudi zato, ker se motivno-tematsko povezuje s pravljіčnimi tipi ATU 514 in ATU 884 (Uther 2011, 301–302, 508–509), z modelom ljudske (evropske) pravljice (Lüthi 2011), navezuje pa se tudi na literarno tradicijo *Antigone*, v kateri je prikazana subjektivizacija ženskih literarnih likov. V nekaterih elementih se tudi medbesedilno povezuje z Žižkovo dramo *Antigona* (2015).

Tako kot Žižkova *Antigona* na koncu reče “Ne da sovražim – da ljubim, sem na svetu! (Žižek 2015, 43), *Najmlajša vnukinja* postane “... sonček tega starega srca” (Karlin 2016, 66). Obe junakinji, Žižkova *Antigona* (*[J]az sem dobra in nepodkupljiva!* [Žižek 2015, 68]) in Almina *Najmlajša vnukinja* (“Bolje je biti pogumen pes kot strahopeten tiger. Zunanja podoba ni dragocena, razcvetena notranja moč pa je vse.” [Karlin 2016, 17]) sta pogumni.

Metode

V članku je uporabljena kvantitativna analiza (primerjalna analiza dvanajstih motivno-tematsko podobnih besedil) in kvalitativna metoda pedagoškega raziskovanja, in sicer primerjalna literarna analiza, podobnosti in razlike (pravljіčni junaki, čas, kraj). V uvodu so predstavljene podobnosti in razlike primerjalne literarne analize s pravljіčni tipi ATU 514 in ATU 884 (H. J. Uther). V nadaljevanju je predstavljena medbesedilnost ljudske pravljice (M. Lüthi) z avtorsko pravljico A. Karlin. V zaključku je predstavljena medbesedilnost s sodobno literarno tradicijo in Žižkovo dramo *Antigona* (2015).

Alma M. Karlin, *Najmlajša vnukinja častitljivega I Čaa*, 1948, 2016

Naslovni literarni lik je *Najmlajša vnukinja častitljivega I Čaa*, s pravim imenom Ko Cai, kar se eksplicitno povezuje z modelom ljudske pravljice, kjer je najmlajši lik nosilec napredka. Hkrati je že v naslovu nakazana pripadnost – najmlajša vnukinja, katere ime se ne pojavi v naslovu, ampak šele v vsebini. V drugem delu naslova je predstavljen močan literarni lik “tisočletne” tradicije in kitajskega cesarja – *Fu Čao Ce*, ki je brez moškega potomca. To izhodiščno stanje je v skladu s teorijo pravljичnih tipov ATU 514 in ATU 884, kjer se ženski literarni lik “žrtvuje” za moške (brat, cesar, kralj, mož, oče). Ženski literarni liki so hčerke, sestre, vnukinje, žene ipd. V obravnavanem besedilu je izhodiščno stanje tipično za pravljice – cesarstvo, kraljestvo, družina ... si želi imeti (moškega) otroka/prestolonaslednika.

“Bolje trije grdi fantki kot štiri lepe hčerkice. Po tvoji smrti lahko zate darujejo samo moški potomci in pri tem te njihovi grdi obrazi ne bi več tako grozno motili,” je odvrnil starec in se zlobno nasmehnil. (Karlin 2016, 5)

Rezultati

Primerjalna analiza pravljичnega tipa ATU 514¹ in ATU 884

V mednarodnem tipnem indeksu se motiv *preoblečenih žensk* uvršča v skupino motivov ATU 514 “*sprememba spola*” (angl. *the shift of sex*) oziroma motivov o preoblečenih ženskah. Temeljni motiv ima več različic, pri čemer je na začetku vsake variante cesar/kralj/oče/pop, ki ima hčerko (hčerke/mladoletne sinove), vendar potrebuje moškega potomca, da nasledi cesarstvo/kraljestvo, da gre v vojno/vojsko ipd. Oče pošlje (mora poslati) hčerko v vojno (npr. *Mulan*). Hčerka se preobleče v moškega in odide v vojsko/vojno. V nekaterih variantah se kraljica pretvarja, da je (najmlajša) hči deček. Ženska se lahko preobleče v moškega tudi iz drugih razlogov. Tako na primer preoblečena ženska opravlja svoja junaška dejanja v službi kralja (npr. *Ivana Orleanska*). Kraljeva hčerka (sestra) se zaljubi v preoblečeno žensko in se želi z njo poročiti (*Kamar al Zaman in kitajska princesa Badur*). Preoblečena ženska zavrne poroko (*Vasilisa Popova*), da bi opravila svojo nalogo. Nalogo opravi tudi s pomočjo drugih oseb ali predmetov

¹ ATU je mednarodna oznaka oz. akronim, sestavljen iz priimkov treh folkloristov, Anttija Aarneja, Stitha Thompsona in Hansa-Jörga Utherja, ki so sestavili mednarodno klasificiran indeks pravljичnih tipov. (Uther 2004, ponatis 2011)

(čarobni pomočniki, konj ipd.). V nekaterih variantah je prisoten tudi preizkus, ali je oseba moški ali ženska, npr. s hrano, vrtom ali kopanjem v vodi. Na koncu nekaterih variant se preoblečena ženska s čarobno pomočjo ali po naključju res spremeni v moškega, v nekaterih variantah pa so starši veseli, ker imajo sina, ne glede na to, da gre za deklco, ki jo vzgajajo kot dečka.

Pravljični tip št. 884² je kombinacija različnih pravljicnih tipov/motivov in različnih epizod/motivnih drobcev, npr.: 1) motiv preoblečenih žensk (*Alenčica, Gregčeva sestrca, Ivana Orleanska, Mulan, Vasilisa Popova*); 2) preizkus moškosti ali ženskosti (*Alenčica, Gregčeva sestrca, Mulan, Vasilisa Popova*); 3) ločitev zaljubljenecv (*Rožmanova Lenčica* Josipine Turnograjske); 4) žena najde izgubljenega moža (*Makalonca*), preden se ta poroči z drugo (*Turki odpeljejo Srebrno*) (Radešček 1983); 5) dekle v skromni preobleki na dvoru (*Ivana Orleanska*); 6) pozabljena zaročenka/žena (*Turki odpeljejo Srebrno*); 7) prepoznavanje zaljubljenecv glede na sliko (*Bela in črna nevesta*) (Grimm J. in W. 1993); 8) kraljevič se poroči s prvo zaročenko (*Dvanajst lovcev*: “Drugi nevesti pa je poslal sla in jo prosil, naj se vrne v svoje kraljestvo, kajti on že ima ženo, in kdor je našel svoj stari ključ, ne potrebuje novega.”). (Grimm 1993, 363)

Alenčica, Ivana Orleanska, Mulan, Vasilisa

Obstaja obsežen cikel ruskih pravljic o Vasilisi, ki se pojavlja pod različnimi naslovi: *Vasilisa – Prekrasna, Prelepa, Premodra*, tudi *Vasilisa Vasiljevna*. A. N. Afanasev (1826–1871) je v opombah k *Vasilisi Vasiljevni* (št. 316) omenil, da gre za apokrifni motiv kralja Salomona in kraljice iz Sabe (*Obisk kraljice iz Sabe*). Temeljni motiv preoblečenih žensk ali bojevnic je boj za moške (brata, kralja, očeta). Pravljični motiv je znan že v antiki (Amazonke), Bibliji, v pravljicah (F. Straparola: *Costanza/Costanzo* [*Konstanca/Konstanco*] [1550], G. Basile *The Three Crowns* [*Tri krone*] [1634], M. C. d'Aulnoy *Belle Belle ou le Chavartier Fortune* [*Lepotica Zala in srečni vitez*] [1698], H. J. de Murat *The Savage* [*Divjak*] [1699]). Ruska pravljica *Vasilisa Vasiljevna* ali *Vasilij Vasiljevič* ali *Vasilisa Popov(n)a* iz 19. st. je najbolj sodobna, ker se zavzema za subjektivizacijo žensk. Slovanski – ruska (*Vasilisa Vasiljevna*) in slovenska (*Alenčica, Gregčeva sestrca*) – varianti sta si podobni v sodobnem pojmovanju žensk.

V kitajski pravljici Song Nan Zhanga, *Balada o Mulan* (*The Ballad of Mulan*) (1998), se dekle *Mulan* preobleče v moškega in namesto očeta odide v vojno, po koncu desetletne vojne pa se vrne v primarno okolje in prevzame tradicionalno žensko vlogo. V sodobni francoski pravljici J. Poole v slikaniški obliki, *Ivana Orleanska* (*Joan of Arc*) (1998), se Ivana kot preoblečen moški junaško bori za kralja, ki jo kasneje izda in demonizira, na koncu pa jo sežgejo na gredah. Kitajska in francoska varianta sta tradicionalni, prva s sporočilom, da je naravno, da se ženske žrtvujejo za dom, družino, domovino, očeta in vojno. Francoska varianta motiva je literarizirana biografija Ivane Orleanske (1412–1431) s tragičnim koncem.

2 Ibid.

Pravljični tip/motiv junaških/preoblečenih/vojaških deklic/deklet/žensk ali bojevníc je arhetipski, lahko ga razumemo dobesedno, torej da so ženske fizično močne (Amazonke, Brunhilda v Nibelungih), ali pa v prenesenem pomenu, da so intelektualno enakovredne moškím (Alenčica, Kraljica iz Sabe, Vasilisa). Ruska pravljica o Vasilisi je predmet številnih obravnav (npr. C. P. Estes: *Punčka v žepu: Modra Vasilisa Prekrasna*, v: *Ženske, ki tečejo z volkovi*, 2003). Pravljíčni tip je kot literarni motiv deležen tudi medmedijskih predelav in upodobljen v filmih, npr. L. Besson: *The Messenger: The Story of Joan of Arc*, 1999, ruska risanka D. Shmidt: *Mala Vasilisa*, 2007, ter v pop kulturi, npr. W. Disney: *Hua Mulan*, 1998, Madonnina popevka *Joan d'Arc*, 2015 ipd.

Primerjalna analiza z modelom evropske pravljice (Max Lüthi)

Pravljica Alme Karlin, *Najmlajša vnukinja častitljivega I Čaa*, ima določene podobnosti in razlike, če jo primerjamo z modelom ljudske oz. evropske pravljice.

1. Enodimenzionalnost – numinoznost (onostranskost), ni ločnice med realnim in pravljíčnim svetom, pri Almi je poudarjena krožnost.

(N)i se mu še uspelo osvoboditi niti od starodavnih kitajskih običajev niti od prastarega praznoverja. Kljub temu je strogo vprašal: “Si bila v prejšnjem življenju tako malo krepstna, da si se ponovno rodila kot ženska?” (Karlin 2016, 9–10).

Toda kaj ve moj sin o tistem potomcu naše hiše, ki je pred svojim spustom v snovno vezanost v moški podobi visel na repu Velikega medveda?” (Karlin 2016, 50).

Najmlajša vnukinja, ko se sreča s čudeži (viseti na repu Velikega medveda), ne pokaže ne začudenja ne strahu, te prvine so del nje znanega realnega ali pravljíčnega, pri A. Karlin – duhovnega – okolja. Junakinja se ne čudi, ne boji, nič se ji ne zdi nenavadno. Vse spada v isto dimenzijo (npr. viseti na repu Velikega medveda). Junakinja mirno sprejema nasvete, pomoč ali “žalitve” Častitljivega I Čaa. Geografska oddaljenost, ko *Najmlajša vnukinja* odide za nekaj let “k belcem” na “Zahod”, izraža tudi “duhovno drugačnost” (Luthi 2011, 5).

2. Ploskovitost – neobčutljivost za razdaljo med tostranskim in onostranskim svetom (vsemogočno nebo, nebo je naklonjeno tej neumnici, nebo je neskončno in zato večno) “Kadar kliče nebo, moramo ubogati,” je strogo odgovoril I Čao (Karlin 2016, 55).

“Zakaj je nebo okroglo in zemlja štirikotna?”

(...)

“(N)ebo je okroglo, ker je krog. Nekaj, kar nima niti začetka niti konca, kar je neskončno. Ja, nebo je neskončno in zato večno.”

“Kaj pa zemlja? Tudi zemlja bi morala biti krogla, pa je vendar štirikotna.”

“S tem ne mislimo na kroglo, na kateri živimo, temveč na vse zemeljsko, in to ima svoje meje. Prostor in čas tvorita zidovje, štirje zmaji – vzhoda, zahoda, juga in severa - pa so čuvarji in nosilni stebri.” (Karlin 2016: 11).

Pravljična junakinja izpolni notranjo zavezo, in sicer tako, da se “pri belem učitelju “uči kakega jezika Zahoda” (Karlin 2016: 21), kar je tudi avtobiografska referenca.

3. Abstraktni slog: pomanjkanje realizma, enost pridevnika (častitljivi, najmlajša,); metalizacija in mineralizacija (biseri, skodelica [čaja], steklo) predmetov in živih bitij, popotnik (pravljичni junak), stalni obrazci; števila (1, 2, 3); uvodni in zaključni obrazci; enopramenskost in večslojnost (dogajalna linija je sestavljena iz devetih poglavij oz. epizod); skrajnosti (lep, dober, grd, zloben ...); čudež; junak/-inja = popotnik/-ca. Junakinja se želi veliko učiti. Drugi liki, njene tri starejše sestre, njena mati, cesarjeve žene in priležnice, so zgolj kontrastni liki (Luthi 2011: 16). V nasprotju z evropsko pravljico, v kateri je več metalizacije (pesek, srebro, zlato, železo ...), je v kitajski več mineralizacije (biseri, steklo).

4. Izolacija in univerzalna povezanost. V Almini pravljici se pojavljajo t. i. slepi motivi, npr. motiv *Pepelke* (povijanje stopal):

“Jaz sem najmlajši sin družine Čao – in dečkom pač nihče ne skrajšuje nog.” “Tvoj bodoči mož te bo nagnal od doma, tvoja tašča pa te bo imenovala rasa,” ji je sicer pogosto odgovarjal, a ji je vendarle dopustil lastno voljo. (Karlin 2016, 25–26)

Ta Men, ki so ji na izrecno željo starega očeta še po starem kitajskem običaju povezali noge, je na svojih pokvečenih spodnjih okončinah nerodno šepala prek dvorišča, čeprav so se njene peklenske muke končale že pred leti in je zdaj nosila ljubke, pravilno urezane copatke. Ko Cai se je tem neumnostim izognila, ker ji je Ta Menin jok nagnal preveč strahu v kosti in se je divje branila pred podobnimi poskusi. Kadar jo je njen ded podražil z vzdeikom Moja spodvita noga, mu je vedno odgovorila: “Jaz sem najmlajši sin družine Čao – in dečkom pač nihče ne skrajšuje nog.” (Karlin 2016, 25)

5. Sublimacija in vsevklučenost; trud (čudež zahteva trud); mitični motivi; numinozno (onostranstvo) oz. posebna vrsta duhovnosti. Stari obredi, navade, šege: “Kljub temu je strogo vprašal: „Si bila v prejšnjem življenju tako malo krepostna, da si se ponovno rodila kot ženska?“” (Karlin 2016, 10). Oslabljen seksualna in erotična tematika: “I Čao pa se je drgetaje spomnil ene izmed svojih priležnic, ki je pred mnogimi leti spila strupen tobačni sok, ker ji je življenje postalo pretežko” (Karlin 2016, 10). Vsevklučenost. Utesnjenost v tisočletno tradicijo in širjava (Zahod). Gibanje in svoboda: “Ne, ne, hotela sem samo povedati, da bi vse življenje rada ostala nič drugega kot najmlajši vnuk svojega dedka. Sin, ne hči, človeško bitje iz rodu Čao, ki se bo prijaviло k izpitom ter poiskalo in našlo svoj prostor v svobodnem življenju, ne pa v omejenosti notranjih soban” (Karlin 2016, 44–45).

V pravljici *Najmlajša vnukinja častitljivega I Čaa* je čudež samoumeven, ni pa vsakdanji. Pravljičnica *Najmlajša vnukinja častitljivega I Čaa* prikazuje, ne utemeljuje in ne razlaga. Konkretna pravljica se ne razlikuje od drugih variant ATU 514 in ATU 884 zaradi različice tipa motivov (*Najmlajša vnukinja* in ne hčerka), temveč zaradi posebnega načina, kako A. Karlin formulira zgodbo – s posebnim literarnih slogom.

Podobnosti in razlike z Žižkovo *Antigono*

V članku *Od Antigone do Ivane Orleanske, 2004 (From Antigone to Joan of Arc)*, Žižek navaja, da imajo ženske v grški tragediji dve možnosti izstopa iz domestikalne v javno sfero. Prvi tip subjektivizacije je brezpogojno samožrtvovanje za moža ali očeta (npr. Ifigenija, Poliksena), drugi tip pa je destruktiven (npr. Hekaba, Medeja, Fedra). Žižek pravi, da je prvi tip formalni akt subjektivizacije v imenu velikega drugega za posthumno slavo. Drugi tip je tip nehumane ženske, ki za temelj vzame paternalni zakon in postane nehumana z monstuoznim maščevanjem. Po Žižku je *Antigona* prvi tip, ki sprejme sublimno gesto samožrtvovanja v skladu z zakonom, v nasprotju z destruktivnimi furijami, npr. z omenjeno Medejo. Značilnost prvega tipa oziroma *Antigone* je njena notranja mirnost in umirjenost, značilnost Elektre pa je "histerični teater", samopomilovanje in zadovoljstvo, ki je potrditev libidinalnega zadovoljstva. Po Žižku je Elektra drugi tip – destruktivna furija, ker izraža notranjo bolečino z nevrotičnimi čustvi, ki imajo funkcijo javnega spektakla, histerične sle po maščevanju in uživanja v simptomu. Med antičnimi junakinjami *Antigono*, Ifigenijo in Medejo ima *Antigona* sublimni status etične junakinje. Ona se ne zoperstavi zakonu zaradi geste in prekrška, ampak v imenu nekega *drugega* zakona. *Antigona* s svojim dejanjem institucionalizira notranji zakon simbolnega reda s socio-simbolnimi koordinatami. Žižek navaja Hegla, ki tudi locira konflikt v socio-simbolni red. Žižek pojmuje *Antigono* v skladu s Kantom. Z njegovimi besedami bi *Antigono* označili kot čisto željo, prosto patološke motivacije in moralni subjekt. Tako bi lahko definirali tudi *Rožmanovo Lenčico*, ki je čista želja, sicer napisana v času romantike in konvencije 19. stoletja.

Za *Ivano Orleansko*, srednjeveško junakinjo, Žižek pravi, da je nov lik ženske intervencije v politiko. Poudarja, da je Ivana Orleanska politična figura v čistem pomenu besede – za skupnost in proti partikularnim interesom. Tudi *Najmlajša vnukinja častitljivega I Čaa* kot preoblečen moški ni simbol nestabilne spolne identitete. Bistveno je, da je svoja dejanja storila kot – ženska (Žižek 2004, 57). *Najmlajše vnukinje* niso izdali, čeprav je tudi izdajstvo pogoj za poznejšo kanonizacijo Ivane Orleanske v nacionalnem interesu v determiniranem družbenem redu. V Almini pravljici ni izdajstva, je tisočletni dvom v *Najmlajšo vnukinjo*, ki politično in osebno intervenira z ženskimi atributi.

"Tega ti ni treba vedeti, ti nisi nič drugega kot deklica," je odvrnil, kajti bil je človek stare šole in mnenja, da naj bi ženske ne imele talentov in preveč soli v glavi (Karlin 2016, 8).

"Zapomni si, da nisi nič drugega kot ženska, zaenkrat pa še niti to ne!" ji je energično razložil (Karlin 2016, 9).

Jaz se bom tako kot ženske z Zahoda veliko učila in skozi svoje življenje hodila kot moški, kot tvoj pravi vnuk" (Karlin 2016, 23–24).

Najmlajša vnukinja ostaja spoštljiva in zvesta Častitljivemu I Čaju, hkrati pa je tudi sodobna. Če apliciramo Žižkovo teorijo, bi lahko sklepali, da je *Najmlajša vnukinja* dosledna, ker deli to, kar ve, noče pa deliti tega, česar ne ve. Ravno to je tista prvina, ki je ubesedena tudi v pravljici o Najmlajši vnukinji – njena subjektivizacija.

“Vnukinja,” je I Čao tokrat poudaril njen spol, “kolikor se spominjam, sem hotel govoriti o izbira-
nju moža zate, ne pa o ptičjeslovju. Če morda iščeš primeren simbol ...”

“Ne, hvala!”

“... bi ti priporočal goloba, ki pri belcih menda velja za simbol ponižnosti in mile poslušnosti. Vse-
kakor pa ti priporočam tudi gos ...”

“Jaz nisem niti gos, ki bi poslušno racala za kom drugim, niti raca mandarinka, ki slovi po svoji
zvestobi ...”

“Tako? Kaj pa potem si?”

“*Najmlajši vnuk*³ svojega spoštovanega dedka.” (Karlin 2016, 43)

Žižek na koncu članka klasificira šest tipov žensk/mater, in sicer 1) ojdipsko mater, 2) re-
volucionarno mater (Brecht), 3) pasivno-agresivno mater, ki se tiho samožrtvuje za družino in
otroke, 4) konservativno mater, za katero je značilna stabilnost doma, 5) postmoderno femini-
stično mater, ki vzgaja otroke v duhu strpnosti in dela kariero ter 6) ekološko “Mater Zemljo”.

Na temelju Žižkove klasifikacije bi lahko *Rožmanovo Lenčico* definirali kot prehod med
revolucionarnim (odhod v vojno) in konservativnim (poroka) na koncu, kar je v skladu z ro-
mantično konvencijo in časom, v katerem jo je Josipina objavila (1853). V ta tip bi sodila tudi
Mulan, četudi se na koncu ne poroči, vendar v zameno za “desetletno vojno” ne zahteva niče-
sar. Revolucionarni tip ženske bi bili *Ivana Orleanska*, ki fizično propade, medtem ko moralno
zmaga, ter *Vasilisa Popova*, ki ostane dosledna in hkrati sodobna do konca besedila. V ta tip bi
sodila tudi *Alenčica*, *Gregčeva sestrice*, v milejši obliki kot *Vasilisa*.

Najmlajšo vnukinjo častitljivega I Čaa bi lahko definirali kot postmodernistično junaki-
njo, ki prehodi pot od revolucionarnega dejanja Brechtovega tipa do feministične ženske, ki je
vztrajna in ima kariero, kot bi dejal Žižek, vendar je to (moško) kariero dosegla z ženskimi so-
dobnimi atributi: asertivnost, modrost, umetnost, vztrajnost in znanje.

Slavoj Žižek: *Antigona*, 2015

Manj znano dejstvo je, da je tudi Slavoj Žižek objavil dramo z naslovom *Antigona*,⁴ v kateri ni
motiva preoblečenih deklic v dobesednem pomenu (ATU 541 in ATU 884), vendar je izrazil
motiv subjektivizacije ženske na moški način, ampak z ženskimi atributi. Motiv preobleke se
pojavlja v smislu reda nepravičnega vladarja, ki mesto požene v kaos, ki je “obscena preobleka
najslabše anarhije” (Žižek 2015, 66). Vendar Žižek tudi v svoji drami tematizira notranje za-
kone, po katerih se ravna vseh pet obravnavanih junakinj, preoblečenih deklic ali bojevnic, ki
to storijo kot ženske (*Alenčica*, *Ivana*, *Lenčica*, *Mulan*, *Srebrna*, *Vasilisa*), in se sprašuje:

3 Podčrtala M. M. Blažič.

4 Žižek, Slavoj. *Antigona*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2015.

*Je imela prav ona, ko je neomajno vztrajala
v spoštovanju božanskih nenapisanih zakonov? (Žižek 2015, 73)*

Najmlajša vnukinja je tudi slepi motiv (Lüthi 2011, 70) Orfeja in Evridike, ker se “mladi umetnik” izkaže tudi na področju umetnosti (“[I]n na odru je nežen fant⁵ pravkar predstavljal levji ples⁶, kot so ga imeli navado uprizarjati za časa dinastije Ming” [Karlin 2016, 61]). Tukaj bi lahko potrdili hipotezo M. Lüthija, da je za čudež v pravljici potreben trud, saj vidimo, da se je Ko Cai oz. *Najmlajša vnukinja* izobraževala v plesu, v gledališču, glasbi ... ter da njena metamorfoza temelji tudi na dolgoletnem prizadevanju in ne le na usojenosti.

Ko je bil ples končan, je mladenič govoril o starokitajski gledališki umetnosti, o pozabljenih prispodobah in prastari glasbi. Njegov glas je bil visok, skoraj ženski, toda to je bilo naravno, kajti vse ženske vloge so na Kitajskem vedno igrali le mladeniči (Karlin 2016, 61–62).

Tudi pravljíčna junakinja Ko Cai ali *Najmlajša vnukinja* neomajno vztraja v spoštovanju božanskih (“Ko sem še pred svojim prihodom na Zemljo visela na repu Velikega medveda, sem bila moški.” [Karlin 2016, 9]) nenapisanih zakonov (“Ne, z neba sem sestopila zato, ker sem videla, da ta hiša potrebuje sina.” [Karlin 2016, 10]), kot pravi Žižek. Deklica je določena za “kaj velikega”, čeprav pripada šibkejšemu spolu (Karlin 2016, 7).

Sklep

Na temelju primerjalne literarne analize je razvidno, da se pravljica Alme M. Karlin, *Najmlajša vnukinja častitljivega I Čaa* povezuje s pravljícnima tipoma ATU 514 in ATU 884. Ima nekaj podobnosti (preoblečene ženske) in razlik (postmodernistični literarni lik, ki intervenira v politiko in dela kariero [Žižek]).

S primerjalno literarno analizo ugotovimo, da se pravljica Alme M. Karlin, *Najmlajša vnukinja častitljivega I Čaa*, medbesedilno navezuje na model ljudske pravljice (M. Lüthi), da obstajajo podobnosti (vse značilnosti) in razlike, ker je pravljica A. M. Karlin model avtorske pravljice, podoben modelu Andersenove in Wildove pravljice, ker izhodiščni model ljudske pravljice nadgrajuje z avtorskimi prvinami.

S pomočjo primerjalne literarne analize razberemo, da se pravljica Alme M. Karlin, *Najmlajša vnukinja častitljivega I Čaa*, medbesedilno navezuje na literarno tradicijo antične *Anti-*

5 Podčrtala M. M. Blažić.

6 Podčrtala M. M. Blažić.

gone, med njima pa obstajajo tako podobnosti (subjektivizacija, ženski atributi, intervencija v politiko) kot razlike (ni tragičnega zaključka).

Na podlagi primerjalne literarne analize postane očitno, da ima pravljica Alme M. Karlin, *Najmlajša vmukinja častitljivega I Čaa*, podobnosti (spoštovanje božanskih nenapisanih zakonov) in razlike (ni tragičnega zaključka) z Žižkovo *Antigono* (2015).

Literatura

Aleksander Nikolajevič Afanasev: *Vasilisa Popova*, 1855–1863; <http://feb-web.ru/feb/skazki/texts/af0/af2/af2-375-.htm> (25. 8. 2018)

Blažič, Milena Mileva: *Dva modela ženskega pravljicarstva na Slovenskem – pisateljice in pripovedovalke*. *Studia mythologica Slavica*, ISSN 1408-6271. [Tiskana izd.], 2016, [Št.] 19. 237–250; http://sms.zrc-sazu.si/pdf/19/SMS_19_10_Blazic.pdf, <http://pefprints.pef.uni-lj.si/id/eprint/3726>. (22. 8. 2018)

Blažič, Milena Mileva: *Slovenska pravljicarica Josipina Turnograjska v evropskem prostoru: primerjalna analiza Rožmanove Lenčice*. V: Delavec Touhami, Mira (ur.), Križnar, Franc (ur.). *Josipina Urbančič Turnograjska: kdor dušno živi, ne umrje!* zbornik razprav ob mednarodnem simpoziju in 185-letnici rojstva Josipine Urbančič Turnograjske (1833-1854), prve slovenske pesnice, pisateljice, skladateljice, pianistke in pravljicarke. 1. natis. Mače pri Preddvoru: KD Josipine Turnograjske. 2018, 69–81, ilustr. <http://pefprints.pef.uni-lj.si/id/eprint/5163>.

Blažič, Milena: *Tisočletje Tisoč in ene noči*. Gledališki list Mestnega gledališča ljubljanskega, ISSN 1580–9609, 2015/2016, l. 66, št. 9, 15–19. <http://pefprints.pef.uni-lj.si/id/eprint/3369>. (25. 8. 2018)

Dumitrescu, Anca: *H. C. Andersen and Ion Creanga: Two National Storytellers*, 1999; http://andersen.sdu.dk/for-skning/konference/tekst_e.html?id=10919 (25. 8. 2018)

Grafenauer, Niko, Bizovičar, Milan: *Alenčica, Gregčeva sestrice*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973.

Grimm, Jacob in Wilhelm: *Grimmove pravljice. Druga knjiga zbranih pravljic*, 1993.

Josipina Urbančič Turnograjska: *Rožmanova Lenčica*, 1853. V: Lah, Ivan. *Josipina Turnograjska*. s. n, 1921; <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-EP3GV6XS> (22.08.2018)

Karlin, Alma: *Najmlajša vmukinja častitljivega I Čaa*. Ljubljana: Založništvo J. Jezernik, 2016.

Kummerling Meibauer, Bettina: *Crosswriting as a Criterion for Canonicity. The case of Erich Kastner. V: Beckett, Sandra*: *Transcending Boundaries: Writing for a Dual Audience of Children and Adults*. New York; London: Garland, 1999.

Lüthi, Max: *Evropska pravljica: forma in oblika*. Ljubljana: Sophia, 2011.

Poole, Josephine, Barrett, Angela: *Ivana Orleanska. Joan of Arc*. Tržič: Učila, 1998.

Radešček, Rado: *Slovenske legende*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983.

Zhang, Song Nan: *The Ballad of Mulan: Bilingual – English Text and Traditional Chinese Characters*. Pan Asian Publication: Union City, United States, 1998.

Žižek, Slavoj: *Antigona*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2015.

Žižek, Slavoj: *From Antigone to Joan of Arc*. *Hellios*. L. 31. št. 1/2 (2004), 51–62.

Povzetek

Članek je nastal na temelju raziskovanja življenja in dela slovenske pisateljice Alme Karlin (1889–1950), ki je velik del svojega življenja preživela v tujini, med potovanji po svetu. Objavljala je predvsem v nemščini, v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno. Nekatera izmed njenih del so večnaslovniško odprta, tudi obravnavana pravljica *Najmlajša vnukinja čistiljivega I Čaa*, ki je bila prvotno objavljena leta 1948 v nemščini in leta 2016 v slovenščini. S to pravljico se pisateljica medbesedilno navezuje na model ljudske pravljice, evropske pravljice in na mednarodni pravljичni tip ATU 514 in ATU 884. Podrobna analiza in aplikacija teorije Slavoj Žižka, z naslovom *Od Antigone do Ivane Orleanske*, pa potrди hipotezo, da se Almina pravljica navezuje na literarno tradicijo od *Antigone* do danes, da so v pravljici izražene značilnosti subjektivizacije literarne junakinje, kar je univerzalija (pravljичni tip oz. motiv), obenem pa je Alma dodala besedilu tipične značilnosti kitajske kulture.

Summary

This article was created on the basis of the study of the life and work of the Slovene writer Alma Karlin (1889-1950), who spent a large part of her life abroad, during her trips around the world. It was mainly published in German, during the period between World War I and World War II. Some of her works are open in the manner of crosswriting, including the analyzed fairy tale *The Youngest Granddaughter of the Honorable I Cha*, which was originally published in 1948 in German and in 2016 in Slovene. With this fairy tale, the writer intertextually relates to the model of the folk fairy tale, the European fairy tale, and the ATU 514 and ATU 884 international fairytale type. A detailed analysis and application of Slavoj Žižek's theory, entitled *From Antigone to Joan of Arc*, confirms the hypothesis that Alma's fairy tale belongs to the literary tradition from *Antigone* to the present and that the fairy tale contains the features of subjectivization of a literary heroine, which is a universal element (fairy tale type or motif), while Alma also added to the text the typical characteristics of Chinese culture.

Ključne besede

Alma Karlin, pravljica, ATU 514, ATU 884, M. Lüthi, H. J. Uther, Slavoj Žižek

Keywords

Alma Karlin, fairy tales, ATU 514, ATU 884, M. Lüthi, H. J. Uther, Slavoj Žižek

Alma M. Karlin in Slovenci

Kako smo spoznavali in sprejemali
svetovno popotnico in pisateljico

Marijan Pušavec

Nemirna življenjska usoda Alme M. Karlin se nadaljuje še sedem desetletij po njeni smrti, kar priča o neverjetni vitalnosti njenega izročila in hkrati usmerja pozornost na ambivalenco odnosa Slovencev do nje; ambivalenca sega v dve skrajnosti, ignoranco in poveličevanje.

Uvod

Popoln preobrat v spoznavanju in sprejemanju Alme M. Karlin se je pri Slovencih zgodil šele v drugi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja, štirideset in več let po njeni smrti, ko je izšel drugi del njenega potopisa, po katerem je postala in ostala najbolj slavna: Urok Južnega morja, in je bila vključena v Leksikon slovenske književnosti. Vzroke za takšno ambivalentno stanje lahko najdemo v predsodkih: Nemka, samska ženska, modna pisateljica ... in okoliščinah: druga svetovna vojna in sprememba političnega sistema po njej. K temu je vsaj v času pred drugo svetovno vojno svoje posredno prispeval še patriarhalni krog čislanih in razgledanih mož, ki so krojili okus dobe v literarnih in umetnostnih rečeh in se za besedno umetnost modnih pisateljic, če ravno niso bile tujke in prejemnice Nobelove nagrade, niso kaj dosti brigali, če sploh. Zofka Kveder je bila pri tem pri nas edina izjema. A bržkone je bilo Karlinovi za to malo mar, njen bralski prostor je bil v nemškem govornem prostoru in se je širil tudi na angleškega¹ in francoskega², konec koncev je bila tudi njena izbira, da je pisala v nemščini in se poleg vseh drugih jezikov ni naučila tudi slovenščine, da bi lahko pisala v njej.³ Gotovo ni daleč resnica, da ji kaj takega niti na misel ni prišlo. Spoznavni prostor je bil Karlinovi odmerjen v tedaj popularnih revijah in časopisih, torej v popularnem kulturnem kontekstu, popularno pa je stežka prodrlo v orbito zanimanja slovenskih presojevalcev umetniškega okusa. Znanje nemščine je bilo v času pred drugo svetovno vojno bolj ko ne rezervirano za izobražene ljudi, ki pa tudi niso vsi brali književnih del, vendar je izpričano, da so Almine knjige imeli v takratnih javnih knjižnicah in da so bile živahno izposojane, menda so si jih največ izposojale prav bralke. V času Alminega pisateljskega zenita so jo prepoznale za svojo slovenske ženske, zbrane okoli revije *Ženski svet*.

Karlinova je v času do druge svetovne vojne na Slovenskem prej kakor pisateljica obstajala kot razvpita svetovna popotnica iz Celja, ki je svoja doživetja popisala v uspešnih potopisih, napisanih v nemščini. V lokalnem okolju je na začetku žela večje zanimanje kakor v ljubljanski prestolnici, ne nazadnje v Ljubljani ni imela nobenega potopisnega predavanja, v Celju pa več. Ob tem se poraja vprašanje, zakaj se ni Karlinova odselila kam drugam, v Avstrijo, Nemčijo, Švico, Anglijo ... zakaj se je vedno vračala v Celje, ko v Celju ni imela nikogar več, razen nekaj sestričen? Celo šestnajst let mlajša Thea Schreiber Gamelin se je iz sijočega Stockholma preselila v provincialno mestece k Almi. Ko je Karlinova po koncu druge vojne želela oditi k Angležem, je bilo že prepozno: niso ji izdali potnega lista, bila pa je že tudi na smrt bolna. Po smrti januarja 1950 so sledila leta ignorance in pozabe, v katera sta zarezali razstavi njene etnološke zbirke v celjskem muzeju in na gradu Goričane ter izid Samotnega potovanja v slovenščini – Karlinova je prvič s tako velikim zamahom spregovorila slovenskemu bralcu in takratna slovenska širša kulturna javnost se je začela (znova) zanimati za življenje in delo svetovne popotnice in pisateljice.

1 *The Odyssey of a Lonely Woman*, 1933 in *The Death Thorn*, 1934.

2 *Jeunes filles d'Orient*, 1939.

3 Vedno mi je vzbujala občutek, da je nad slovenščino, da je sicer spoštovala jezik tukajšnjih prebivalcev, ki pojejo lepe pesmi v svojem jeziku, ampak da to ni njen jezik.

V zenitu pisateljske slave

Alma M. Karlin je svoje prve pesmi objavila še pred potovanjem okoli sveta v celjskem časopisu *Deutsche Wacht*,⁴ leta 1918 je izšla njena edina drama *Die Kringshausler*,⁵ v tretjem letu potovanja pa jo je na Havajih pričakal roman *Mein kleiner Chinese*,⁶ svoje Celjane je redno zalagala s poročili s poti, ki so s presledki v letih 1920–1928 (zadnjega je napisala že doma) izhajali v *Cillier Zeitung*⁷ in predstavljajo osnovo za kasnejši dvodelni potopis. Prvi del potopisa, *Einsame Weltreise*, je izšel leta 1929, naslednje leto pa še *Im Banne der Südsee*,⁸ kmalu sta oba doživela ponatis,⁹ potem pa je do leta 1939 izšlo še 21 knjig v Nemčiji, Švici, Angliji in na Finskem.¹⁰ Vabili so jo na predavanja in predstavitve knjig po Avstriji in Nemčiji, doživljala je občutek slave, ki se ji ni izpolnil ob vrnitvi s potovanja, ko je pričakovala slovesen špalir z godbo in nagovorom župana. Postala je javna oseba, za Slovence oseba “iz časopisov in revij” ... in že zato zanimiva.

Pregled pojavljanja Alme M. Karlin v slovenskem časopisju pred drugo svetovno vojno (v literarnih revijah se ni pojavila, niti niso literarne revije objavile kakšne recenzije, ocene ali poročila o njenih delih)¹¹ nam pokaže, da so Karlinovo v glavnem obravnavali z občudovanjem in navdušenjem, vendar odziv na njeno pojavljanje v javnosti ni bil vedno enoznačen. Že ob njeno prvo predavanje v Celju *O Polineziji*, ki ga je pripravilo Ljudsko vseučilišče v Celju in ki je privabilo toliko ljudi, da so morali predavanje prestaviti v šolsko telovadnico,¹² se je obregnilo vseučilišče v Ljubljani z očitkom, da je predavala v nemščini. Očitke je suvereno in argumentirano ovrigel predsednik celjskega ljudskega vseučilišča Emilijan Lilek.¹³ Protestna gesta Ljubljancanov, izhajajoča iz nacionalnih predsodkov, se v celjskem okolju ni mogla prijeti: navkljub nekdanjim napetostim med Nemci in Slovenci v Celju je “gospodična Alma Karlin znana potovalka in pisateljica”¹⁴, ki je celjski realni gimnaziji in dekliški šoli darovala tudi več predmetov s svojega potovanja.¹⁵ Z njenimi knjižnimi deli so se lahko leta 1932 Celjani seznanili tudi v izložbi knjigarne Goričar,¹⁶ v *Deutsche Zeitung* pa so lahko v podlistku prebirali njen roman *Am Laibachertor*, ki je buril duhove nekaterih meščanov in Alminih sorodnikov, saj so prepoznavali posamezne like iz romana, in resna poročila o njenih na Nemškem izdanih knjigah.

4 *Deutsche Wacht*, priloga *Die Südmark*. 1916, št. 31.

5 *Die Kringshäusler*, 1918.

6 *Mein kleiner Chienese*, 1921.

7 Vlado Šlibar, *Članki Alme M. Karlin v Cillier Zeitung 1920–1928*, V: *Celjski zbornik* 1988.

8 Oba pri W. Köhlerju v Leipzigu.

9 Več o tem glej Pušavec 2006.

10 <http://www.almakarlin.si/index.php?lang=si&cat=6>

11 Več o tem Pušavec 2006.

12 *Nova doba*, 26. 1. 1928.

13 *Nova doba*, 12. 2. 1928.

14 *Nova doba*, 21. 1. 1928.

15 *Ibid.*

16 Šmitek, *Klic daljnih svetov*. Gl. tudi Ivanka Zajc-Cizelj, *Ocena zbirke Alme Karlinove*. V: *Novi tednik*, 6. 1. 1983.

Življenje in svet, tedenska ilustrirana revija za poljudno znanstvo, leposlovje in javno vprašanje (izhajal je pri časopisu *Jutro*), je v svoji 18. številki, 4. maja leta 1928, objavil prvo Almino besedilo v slovenščini, časopisno reportažo *Na indijski kmetiji*.¹⁷

Ženski list *Ženski svet* v drugi številki leta 1930 v naslovni temi *Obrazi in duše* pa objavi obširno predstavitev *Alma M. Karlinova*, ki jo je napisala Vida P(feifer).¹⁸ Članek, ki mu je pripeta tudi fotografija Alme iz izdaje *Einsame Weltreise*, je spodbudil prav izid potopisa, ki je postal bralska in prodajna uspešnica. Pfeiferjeva je bila pri pisanju članka v pisnih stikih s Karlinovo in ta ji je zaupala, da so "moški namen knjige slabo doumeli", Pfeiferjeva pa pripiše: "Le žena more prodreti in razumeti bridka spoznanja te etično tako silno močne potovalke in pisateljice / ... /"¹⁹ Moderno naziranje in feministična usmeritev lista sta bila v sozvočju z naziranjem Karlinove, zato se je *Ženski list* v nadaljevanju tridesetih let še večkrat poklonil Almi s poročilom o njenih novih knjigah – pa čeprav so izhajale le na Nemškem in v nemščini. "Ženska naveza" je v kulturni javnosti vzpostavila Almo kot junakinjo (svetovna popotnica, ženska, ki si upa) in kot pisateljico, rojakinjo, na katero smo lahko upravičeno ponosni, da živi med nami in v našem času. Tako Marijana Kokalj Željeznova v 12. številki leta 1933 poroča o Almini zbirki *Der Todesdorn* in Almo imenuje "naša rojakinja, živi v Celju"²⁰; o tej zbirki pa poroča tudi časopis *Jutro* v članku *Kaj pripoveduje naša rojakinja iz Celja*²¹. Enako trdi Pavla Hočvarjeva, ko piše o Almini knjigi *Tränen des Mondes*:

"Dasi je po rodu napol Nemka in je tudi njena vzgoja imela izrazito nemško obeležje, se je vendar tako spojila z domovino in njenim ljudstvom, da jo z mirno vestjo štejemo med svoje dobre ljudi. / ... / *Einsame Weltreise, Im Banne der Südsee, Drachen und Geister* ter drugi potopisni romani Alme Karlinove so priljubljene knjige po naših javnih knjižnicah, v nemški literaturi pa dokaz neoporečnega pisateljskega talenta avtorice."²²

V *Ženskem svetu* je bila objavljena tudi novica *Finska književnica v Ljubljani*, ki je prišla v Jugoslavijo, da bi spoznala našo kulturo, ustavila pa se je za več dni v Celju, "pri pisateljici Almi M. Karlin", ki jo je gostila in vodila naokoli po celjski okolici.²³

Revija *Ilustracija* je leta 1931 objavila obširnejšo predstavitev *Popotnica Alma M. Karlin*²⁴ z dvema portretoma, ki sta reprodukciji fotografij iz obeh potopisov, na eni sedi pred predmeti s potovanja, na drugi slika, oblečena v kimono.

4 *Deutsche Wacht*, priloga *Die Südmark*. 1916, št. 31.

5 *Die Kringshäuser*, 1918.

6 *Mein kleiner Chinese*, 1921.

7 Vlado Šlibar, *Članki Alme M. Karlin v Cillier Zeitung 1920–1928*, V: *Celjski zbornik* 1988.

8 Oba pri W. Köhlerju v Leipzigu.

9 Več o tem glej Pušavec 2006.

10 <http://www.almakarlin.si/index.php?lang=si&cat=6>

11 Več o tem Pušavec 2006.

12 *Nova doba*, 26. 1. 1928.

13 *Nova doba*, 12. 2. 1928.

14 *Nova doba*, 21. 1. 1928.

15 *Ibid.*

16 Šmitek, *Klic daljnih svetov*. Gl. tudi Ivanka Zajc-Cizelj, *Ocena zbirke Alme Karlinove*. V: *Novi tednik*, 6. 1. 1983.

Dnevnik *Slovenski narod* je v začetku februarja 1931 objavil obširnejšo predstavitev *Alma Karlin – pisateljica in novinarka*,²⁵ v kateri omeni tudi priljubljenost obeh potopisov v Nemčiji, anonimni avtor pa doda, da “Knjigi priporočamo našemu ženstvu, a tudi moškim / ... / Toliko pač še ni doživela nobena Slovenka, a menda tudi Slovenec ne ... čitajte!” Naslednje leto, 27. junija 1932, pa objavi kratko notico *Alma Karlinova v Berlinu* z Almino fotografijo in pripisom o več zelo dobrih obiskih predavanj v Berlinu.

Vrata za naklonjen sprejem med Slovenci so bila Karlinovi odprta, vendar je pomenljivo, da se nobena založba ni odločila v slovenščino prevesti vsaj njenega dvodelnega potopisa. Morda temu botruje pretežno žensko izobraženo bralstvo, ki je bilo sposobno branja v nemščini, ali pa je morda Karlinova sama postavila previsoko ceno za objavo nemške uspešnice v slovenščini? V vsakem primeru pa si je do sredine tridesetih let v slovenski javnosti že ustvarila takšno ime, da je zanjo vedel vsak, ki je prebiral takrat popularne slovenske revije in dnevnike. Njene predmete iz Oceanije so si celo izposodili za misijonarsko razstavo ob 7. misijonarskem kongresu leta 1930 v Ljubljani.²⁶ Kljub temu, da so praviloma vsi z naklonjenostjo in občudovanjem pisali o njej, pa je anonimni avtor v časopisu *Pohod*, časopisu jugoslovanskih nacionalistov, leta 1933 v članku z naslovom *Večno hvalisanje* med drugim zapisal: “/ ... / V Celju je doma nemška pisateljica / ... / vse mogoče jezike je znala, slovenskemu se ni marala priučiti / ... / in sedaj si jo skušamo tako solzavo svojiti / ... /”²⁷ Tako kot ljubljanskim vseučiliščnikom pet let poprej gre avtorju tudi tokrat v nos nemški jezik, v katerem je pisala Karlinova, vse drugo v zvezi z njo mu je manj ali sploh ne pomembno.

V objemu temnih sil do *Samotnega potovanja* leta 1969

Po okupaciji leta 1941 in že v zadnjih letih pred njo je Alma M. Karlin postala trn v peti nemškem rojakom v Celju, ki so bili člani Kulturbunda in prepričani nacisti. Svoj protinacizem je Alma najbolj eksplicitno pokazala, ko je v drugi polovici tridesetih let skrivala nemška disidenta Joachima Bonsacka in Ubalda Tartarugo,²⁸ zato so se ji Kulturbundovci maščevali tako, da so jo v prvem valu deportacij zavednih Slovencev namenili za koncentracijsko taborišče Dachau in jo zaprli najprej v celjski Stari pisker, nato pa v celjski kapucinski samostan skupaj z

²⁵ *Slovenski narod*, 5. 2. 1931.

²⁶ Šmitek, *Klic daljnih svetov*.

²⁷ *Pohod*, 1933, št. 20.

²⁸ Karlin 2007.

drugimi Slovenci. Glede na to, kako uboga je bila videti znana pisateljica, so slovenske zapor-nice ravnale z njo še posebej prijazno in skrbno ter se z njo pogovarjale v nemščini.²⁹

Dejstvo, da je znana pisateljica, je Almo rešilo gotove smrti na Graški gori jeseni 1944.³⁰ Karlinova se je takrat priključila partizanom v hribih nad Dobrno in ko so jo privedli v štab, so jo imeli za vohunko in jo nameravali ustreliti, dokler ni po naključju posegla vmes partizanka Darinka, Ana Šterbenk, in v njej prepoznala pisateljico, katere potopis je prebrala, saj je dobro govorila nemško. Tudi v nadaljevanju Almine partizanske epizode ji je posetnica “znana pisa-teljica” odprla vrata na osvobojeno ozemlje v Beli Krajini in med vodilne partizanske kultur-nike, Božidar Jakac jo je celo portretiral. Vendar ko je prostodušno odklonila, da bi pisala pro-pagandna besedila pod sekretarskim nadzorom, saj je v sebi čutila, da je komunizem prav tako totalitarna ideologija, kot je nacizem, si je bržkone dokončno zapečatila usodo.³¹ Do smrti ja-nuarja 1950 se ime Alme M. Karlin ni pojavilo v javnosti. Izjema je bila črtica *Puška mladega Petra*,³² ki je izšla decembra 1946 v celjskem časopisu *Naše delo*.

Slovenski poročevalec je 1. marca 1950 objavil daljši nekrolog brez podpisa avtorja (kot je razbrati iz nekrologa, so bili informatorji zanj iz Celja), v katerem Karlinovo imenuje pi-sateljica, slikarka in komponistka, meščanska svetovljanka, raziskovalka. Izpostavi, da je kot ženska sama prepotovala svet, ugotovi, da jo je slovenski kulturni svet pred vojno zaznal in re-gistriral kot v Nemčiji znano in uspešno pisateljico, izpostavi knjigo *Mystik der Südsee*:

*“To delo je spisano z znanstvenimi ambicijami / ... /, vendar pa avtorica ni mogla nadome-stiti znanstveno kritičnega pogleda in trdne etnološke metode. Pozneje je svoje bogate skušnje iz daljnega sveta združevala s fantazijo in spisala številne napol potopisne, napol pripovedne in po-nekod kar pravljične knjige, ki so se uvrstile med obilno nemško avanturistično-eksotično litera-turo.”*³³

V strnjeni obliki tako v nekrologu prvokrat beremo literarnokritične oznake Alminih književnih del in obenem iz njega razbiramo “partizansko zavezo” nemško pišoči pisateljici, ki se je priključila partizanom. Ta zaveza pa očitno ni delovala v povojnih letih, ko so ji kljub ude-ležbi v partizanih konfiscirali vilo v Zagradu.

Po smrti je z Almino zapuščino razpolagala njena prijateljica in sopotnica Thea Schrei-ber Gamelin, ki se je odločila, da bo literarni del zapuščine predala ljubljanskemu NUK-u, ma-terialni del, predmete, ki jih je Karlinova nabrala med potovanjem, pa celjskemu pokrajin-skemu muzeju.³⁴ Pričakovala je, da bodo začeli izdajati Almine knjige v slovenskem jeziku in da bo Almina zbirka v muzeju dobila svoje stalno mesto za obiskovalce. To se je zgodilo skoraj tri desetletja kasneje, leta 1982 so ob 100-letnici Pokrajinskega muzeja Celje odprli posebno sobo, posvečeno Almi M. Karlin.

29 *Ibid.*

30 Pismo partizanke Darinke – Ane Šterbenk Muzeju revolucije Celje 10. septembra 1967.

31 Karlin 2007.

32 *Naše delo*, 7. 12. 1946. Brez prevajalca. Črtica je bila ponovno objavljena v daljši inačici leta 1992 v reviji *Borec* v prevodu Branka Žužka.

33 *Slovenski poročevalec*, 1. 3. 1950.

34 Več o tem v *Almine meje in margine*.

Prvo javno razstavo Alminih etnoloških in turističnih predmetov s potovanja okoli sveta pa sta spomladi leta 1960 v celjskem muzeju pripravila takratna kustosinja za etnologijo Milena Moškon in slikar Milan Lorenčak. Razstava je požela veliko zanimanje obiskovalcev.³⁵

Moškonova je z etnologinjo in kustosinjo Slovenskega etnografskega muzeja Pavlo Štrukelj sodelovala tudi pri veliki razstavi Almine etnološke zbirke leta 1967 na gradu Goričane, kjer je imel Slovenski etnografski muzej prostor za svoje neevropske zbirke. Razstavo je postavil arhitekt Marjan Loboda, ob razstavi pa je izšel tudi katalog, v katerem so popisani vsi predmeti na razstavi (predmeti iz Indije, Siama, z Malajskega otočja, iz Burme, z Jave, Sumbe, Nove Gvineje, Fidžija, Salomonovih otokov, z otočja Samoa, Nove Zelandije, Oceanije, Kitajske, Japonske), razstavljeni pa so bili tudi japonski barvni lesorezi, ki jih je Karlinova prinesla z Japonske. V katalogu je objavljena fotografija Alme M. Karlin, ki jo predstavlja kot zbirateljico, dodan je kratek biografski zapis o njej in zapis o njeni etnološki zbirki, bibliografija njenih izdanih knjig ter zemljevid sveta z vrisano potjo, ki jo je prepotovala.³⁶ Katalog po nekrologu iz leta 1950 predstavlja prvo obširnejšo predstavitev Karlinove med Slovenci, ki so jo tako spoznali še kot zbiralko etnoloških predmetov. Razstava je imela ogromen obisk.³⁷ Podoba Alme M. Karlin je s to razstavo v slovenskem kulturnem prostoru postala komplementarna, če so do nje govorili o Almi izključno kot o pisateljici in svetovni popotnici, so jo od tedaj naprej obravnavali tudi kot etnološko zbirateljico. Slovenski etnologi so na ta način prevzeli pobudo pri oživljanju in ohranjanju spomina na delo in lik Alme Karlin ter njenem vrednotenju, saj je bilo njeno književno delo slovenskim bralcem povojne generacije še vedno neznanka.

Le dve leti po odmevni razstavi na gradu Goričane je Mladinska knjiga v zbirki *Globus* (zbirka potopisov, monografij, dnevnikov in življenjepisov slavnih raziskovalcev) v prevodu Mete Sever izdala potopis *Samotno potovanje*³⁸ v 3.000 izvodih, štirideset let po prvem izidu v nemščini in skoraj dvajset let po avtoričini smrti. Prevod je deloma okrajšan, prevajalka pa v spremnem zapisu *O pisateljici* povzame Almino življenjsko usodo in omeni vsa njena glavna dela ter zavzame stališče, da s tem prevodom "Slovenci z zamudo poravnavamo kulturni in človeški dolg naši nemško pišoči rojakinji, ki so ji Nemci v svoji literarni zgodovini odmerili že zdavnaj zasluženost mesto".³⁹ Prevod ni doživel kakšnih posebnih odzivov v kulturni javnosti,⁴⁰ izpostaviti pa velja zapis Janeza Gradišnika v reviji *Prostor in čas*, ki opozarja založbo, da bralce zavaja, saj je izdala le prvi del potopisa in da *Im Banne der Südsee* še čaka na prevajalca.⁴¹

Anonimni zapis v celjskem turističnem časopisu *Lepo mesto* z naslovom *Celjanka Alma Karlin (Zanimiva osebnost, popotnica in pisateljica, ob osemdesetletnici njenega rojstva)* pov-

³⁵ *Celjski tednik*, 3. 6. 1960. in osebni razgovor z M. Moškon 13. 7. 2009.

³⁶ *10 let potovanja okoli sveta zbirateljice in pisateljice Alme Karlinove*. Razstava v okviru cikla *Naši popotniki – zbiratelji*. Grad Goričane 1967. Založil Slovenski etnografski muzej. 1967.

³⁷ Milena Moškon v pogovoru 13. 7. 2009.

³⁸ Alma M. Karlin, *Samotno potovanje*. Prevedla Meta Sever. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1967.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Več o tem v Pušavec 2006.

⁴¹ *Ibid.*

zame v grobih črtah Almino življenje ter se navduši nad izidom prevoda *Samotno potovanje*, obenem pa izrazi pričakovanje, da se katera od novih celjskih ulic poimenuje po njej.⁴²

Izid knjige je botroval tudi razmišljanju Milene Moškon v celjski reviji *Obrazi*,⁴³ ki mu je dodala Jakčev portret Karlinove iz partizanskih časov, Seebacherjevo⁴⁴ jedkanico, ki prikazuje vogal Almine rojstne hiše (porušena je bila ob koncu druge vojne zaradi letalskega bombardiranja) in črno-belo reprodukcijo barvnega lesoreza japonskega umetnika Kuniyoshija Utagawe *Žena z drevesno vejico* (iz Almine zapuščine).

Popularni tisk v sedemdesetih letih in Thea Schreiber Gamelin. Alma Karlin vstopi v akademski prostor.

Thea Schreiber Gamelin (Brunshaupten, 1906 – Celje, 1988) se je tako navdušila nad Alminimi potopisi in drugimi njenimi knjigami ter kasneje tudi nad njeno osebnostjo, da se je po predhodnih pismenih stikih in nekaj obiskih pri pisateljici leta 1934 za stalno priselila k Almi v Celje in tu ostala do svoje smrti. Za časa Alminega življenja je bila njena vsakdanja družabnica in neke vrste poslovna sekretarka, ki je skrbela predvsem za vsakodnevne življenjske reči, ob tem pa je tudi slikala (študirala je slikarstvo v Stockholmu) in pripravila ilustracije za nekaj Alminih knjig.⁴⁵ Živel je odmaknjeno življenje v hišici na Pečovniku pri Celju, ob pešpoti na Celjsko kočjo. Po smrti prijateljice je poskrbela za njeno zapuščino, sama pa se je ukvarjala predvsem z duhovnim življenjem, prestopila je v katolicizem, se kot laikinja priključila Tretjemu redu sv. Frančiška in začela študirati teologijo na Teološki fakulteti v Ljubljani. Spoprijateljila se je s profesorico nemščine in slovenščine Zdenko Serajnik iz Slovenskih Konjic in jo navdušila, da je začela prevajati izbrane odlomke iz Alminega drugega dela potopisa *Im Banne der Südsee*, prevodi so bili objavljeni v družinski reviji *Nova mladika* v letih 1973–1974, ki jo je izdajala Mohorjeva družba v Celju.⁴⁶ Serajnikova svojih prevodov nikoli ni izdala v knjižni obliki.

Svoj spis o Almi (z njeno fotografijo ob Eriki) je prvič objavila tudi Thea, in sicer v reviji *Nova Mladika* pod naslovom *Alma potuje okrog sveta*.⁴⁷ Po katalogu ob razstavi na gradu Goričane spis prvič prinaša urejeno obsežnejšo bibliografijo Alminih del.

⁴² Lepo mesto, 1969, št. 1.

⁴³ Milena Moškon: *Alma Karlinova. Misli ob literarni in muzejski zapuščini*. *Obrazi*, 1971, št. 2–3.

⁴⁴ August Seebacher (1887–1940), celjski slikar in grafik, pri katerem se je Alma učila slikanja, preden je odšla na potovanje okoli sveta.

⁴⁵ Več o tem glej Pušavec 2016.

⁴⁶ Več o tem glej Pušavec 2017.

⁴⁷ *Nova mladika*, 1973, št. 3.

Od julija 1974 do februarja 1975 je potopis *Im Banne der Südsee* pod naslovom *Čarna morja* izhajal v nadaljevanjih v ženski reviji *Jana*, prevajala in priredila ga je Olga Ratej.⁴⁸ Preden je prevod začel izhajati, je Janez Kajzer v isti reviji objavil obširno reportažo v rubriki Slavne Slovenke *Samotarska svetovljanka Alma Karlin*,⁴⁹ v kateri povzame že znana dejstva iz Alminega življenja, zaključi pa z ugotovitvijo, da nemški založniki po vojni niso našli poti do nje, Slovenci pa da je tako rekoč nismo poznali. Slovenskim založbam prijazno svetuje, naj iz obširne zapuščine Karlinove izberejo dela, ki bi jih bilo vredno ponuditi slovenskemu bralcu, še posebno navdušenje nad romanom *Am Laibachertor*, ki je pred vojno izhajal v *Deutsche Zeitung*, pa kaže na to, da mu je bila glavna informatorka pri pisanju reportaže Schreiberjeva.

Tri tedne pred Kajzerjem je v reviji *7D* Ivan Ivačić objavil s fotografijami opremljeno dvostransko reportažo *V tujini spoštovana, doma pozabljena*,⁵⁰ ki je nastala ob obisku Schreiberjeve v Pečovniku. Thea mu je natrosila obilico podrobnosti iz Alminega življenja, na primer, da je med vojno pisala Churchillu in da jo je Selma Lagerloef predlagala za Nobelovo nagrado,⁵¹ reportaža pa kar nekaj odstavkov nameni tudi Thei in njenemu skupnemu življenju z Almo. Na ta način se je podobi Alme M. Karlin v javnosti od tedaj naprej za vedno neločljivo priključila tudi Theina podoba, ki je do svoje smrti leta 1988 delovala kot “varuhinja Alminega izročila”, vendar je svojo prijateljico dostikrat mitizirala.⁵² Theino mitiziranje lika in dela Alme M. Karlin v javnosti je sicer ustvarjalo nerealne predstave o Karlinovi, dobra plat tega pa je bilo naraščajoče zanimanje in raziskovanje Karlinove v naslednjih desetletjih.

Poleti 1977 je novinarka celjskega *Novega tednika* Zdenka Stopar objavila celostranski zapis *Pozabljena Alma – svetovna potnica je sledila klicu*⁵³ s fotografijama Alminega groba na Svetini in Alme v inkovskem oblačilu. Članek je prva tako obsežna predstavitev svetovno znane celjske rojakinje z besedo in sliko v lokalnem časopisu. V njem jo imenuje “prva celjska novinarka”, bila je “malce čudaška”, “ena redkih žensk, ki se je pred 58 leti podala na pot okoli sveta”, v tedanji slovenski malomeščanski družbi zanjo ni bilo prostora, “zanjo, ne za njeno pisanje, zato je bila prisiljena pisati v nemškem jeziku”. V nadaljevanju se posveti potopisu in potovanju okoli sveta, navaja daljši odlomek iz *Samotnega potovanja*, iz katerega čutimo “zdrav in pristen humor”, zaključi pa s povzetkom pogovora s Theo. Ta je ogorčena, “škandal!”, “Kar je imela, je pustila Celju, to pa se še danes ne spomni nanjo. Škandal je to, da dvajset zabojev še danes leži v celjskem muzeju.”

Deset dni kasneje, 10. 7. 1977, je Branko Jeranko v *Nedeljskem dnevniku* objavil članek s pompoznim naslovom *Slovenka – Nobelova kandidatka*. Članek ima nadnaslov: *Med nami je živel velika pisateljica Alma Karlinova*. In podnaslov: *Njena dela so bila na nemškem jezikovnem področju tako cenjena, da jo je švedska pisateljica Selma Lagerloef predlagala za najvišjo nagrado*

48 *Jana*, 10. 7. 1974 – 14. 2. 1975.

49 *Jana*, 18. 4. 1974.

50 *7D*, 28. 3. 1974.

51 Eden od mitov o Almi, ki ne vzdrži. Več o tem glej M. Pušavec: *O zapuščini Alme M. Karlin in kaj njenega hrani Osrednja knjižnica Celje*. V: *Almine meje in margine*, 2009.

52 Glej Pušavec 2016.

53 *Novi tednik*, 30. 6. 1977.

za književnost. Bila je “pisateljica, etnografka, partizanka v NOB, novinarka, poliglot, svetovna potnica, botaničarka, planinka, skladateljica, slikarka, znanstvenica, kandidatka za Nobelovo nagrado ...”. V nadaljevanju piše, da je “Karlinova vse objavljala in pisala v nemščini, ker je stara Jugoslavija ni hotela objavljati / ... /” in “da ni bila kakšna tretjerazredna pisateljica, saj so se njene knjige znašle v času nacizma na indeksu, torej so jih popolnoma prepovedali (zaradi njene aktivnosti v NOB)”, Nobelova nagrada pa “se ji je izmuznila”. Ugotavlja tudi, da je krivično, da je Karlinova pozabljena, in da naj se ji mesto oddolži s poimenovanjem kakšne ulice.⁵⁴ Na članek se je odzvala Vida Rudolfova iz Ljubljane:⁵⁵ “Alma Karlinova ni bila Slovenka. Njena stara mati je bila sicer Slovenka, toda pisateljica se je imela vedno za Nemko.” Svojo trditev je podkrepila z navedki iz potopisa in meni, da je treba Almino odločitev spoštovati. “Vsekakor pa smo lahko ponosni na nemško pisateljico in celjsko rojakinjo, ki se je ob okupatorjevem nasilju pogumno postavila na stran zatiranih.” Na pismo se je odzval avtor članka Branko Jeranko in pojasnil, da mu v članku ni šlo za to, da bi Karlinovo nacionalno opredeljeval in da jo je za Slovenko razglasil po tehtnem premisleku, ker “vlada v krogih, ki so bili pisateljici blizu, prepričanje, da se je kasneje absolutno opredelila za Slovenko. /... / Sploh pa smo narod, ki ima mnogo velmož in velikih žena in se nam jih ni potrebno izposojati v tujih logih.”⁵⁶ V isti številki časopisa se je oglasil tudi France Brenk,⁵⁷ ki ima Almo za Nemko, v nadaljevanju pa je prispeval dragocen osebni spomin na srečanje s Karlinovo v partizanih, iz katerega izvemo, da mu je Alma prepustila svoje v nemščini napisane partizanske pesmi.

Povečano zanimanje za Karlinovo v javnosti in razprodano *Samotno potovanje* je bržkone spodbudilo uredništvo celjskega *Novega tednika*, da je v nadaljevanjih od 27. 3. 1980 do 17. 9. 1981 objavljalo *Samotno potovanje* kot podlistek, zelo podoben tistemu, ki je v dvajsetih letih izhajal v *Cillier Zeitung*. Prvi podlistek, *O pisateljici*, tudi povzame biografijo Karlinove in objavi njeno sliko v inkovskem oblačilu.

Thea je leta 1982 končno le dobila nekaj zasluženega zadoščenja, saj so ob 100-letnici Pokrajinskega muzeja v Celju odprli posebno sobo s predmeti iz Almine etnološke zbirke in ob tem izdali tudi katalog⁵⁸ avtorjev Vlada Šlibarja in Zmaga Šmitka. Katalog predstavlja dotlej najobsežnejši prikaz Alminega življenja in dela, vsebuje pa, podobno kot katalog razstave z gradu Goričane, tudi popolno bibliografijo njenih objavljenih del.

Doslej so se s Karlinovo, razen v primeru obeh etnoloških razstav, ukvarjali izključno v popularnem ali lokalnem časopisju, njenega književnega opusa pa se je na akademski ravni prvi lotil Janez Stanonik, ki je na mednarodnem simpoziju o avstralski književnosti in kulturi na Bledu leta 1982 govoril o Karlinovi in njeni knjigi *Mystik der Südsee*, ter “s svojim referatom ponovno ‘odkril’ malo znano pisateljico”, kakor preberemo v poročilu s simpozija *Bogastvo različnosti*, ki ga je v Naših razgledih objavil Mirko Jurak.⁵⁹

54 Ulico v Celju na Ostrožnem po Almi poimenujejo leta 1986.

55 *Nedeljski dnevnik*, 17. 7. 1977.

56 *Nedeljski dnevnik*, 31. 7. 1977.

57 *Ibid.*

58 Šlibar in Šmitek 1982.

59 *Naši razgledi*, 22. 10. 1982.

Januarja 1983 je Janez Stanonik v *Delovih Književnih listih* objavil strnjen literarnozgodovinski pregled čez objavljeni književni opus Alme M. Karlin *Vse, kar je opisovala, je tudi dobro poznala. Prikaz življenja in dela popotnice in pisateljice Alme Karlinove*.⁶⁰ Prikaz je verodostojen v biografskih podatkih, v opisovanju in vrednotenju literarnih del je opisen, poleg tega pa bralca z vsakim delom informativno seznanj z njegovo vsebino. Pravzaprav še do danes nismo dobili podobnega pregleda nad literarnim opusom Karlinove. Istega leta je Stanonik objavil tudi obsežen članek v angleščini *Alma Maximiliana Karlin* v reviji *Australian papers*.⁶¹

Leta 1986 je pri založbi Borec izšla knjiga etnologa Zmaga Šmitka, monografija *Klic daljnih svetov*, ki prinaša pregled slovenskih popotnikov in popotnic na vse celine sveta. Svoje mesto enakovredno drugim v njej ima tudi Karlinova, pri kateri Šmitek še posebej izpostavi njeno znanje o vzhodnoazijskih religijah ter v zvezi s tem knjigo *Glaube und Aberglaube in fernen Osten*, in teozofijo, pa tudi knjigi *Der Todesdorn (Smrtonosni trn)* in *Mystik der Südsee (Uroki ljubezni – uroki smrti: nenavadni običaji daljnih dežel)*.

V *Celjskem zborniku 1988* je Vlado Šlibar objavil bibliografijo člankov, ki jih je Karlinova v letih 1920–1928 pošiljala v brezplačno objavo v časopis celjskih Nemcev *Cillier Zeitung*.

Ob 100-letnici rojstva Karlinove je Celjsko slavistično društvo na ostanke nekdanjega zidu, kjer je stala njena rojstna hiša, postavilo spominsko ploščo kot pomnik na svetovno popotnico in pisateljico.

Ob 40. obletnici smrti Karlinove je v *Celjskem zborniku 1990* Božena Orožen objavila sestavek *Dom, domovina, jezik ... in Alma Karlin*, v katerem na podlagi Alminih izjav v potopisih ugotavlja Almino "večdomovinskost": je Evropejka, Staroavstrijka in lastnica potnega lista Države SHS (kasneje Kraljevine Jugoslavije).

Revija *Borec*, revija za zgodovino, literaturo in antropologijo, je leta 1992 objavila obširen blok, posvečen Karlinovi v partizanih.⁶² Štiri črtice s partizansko tematiko (*Popoldne v marcu, Krava, Petrova puška, Božja ura*) je prevedel Branko Žužek, obširen in podroben prikaz Alminega življenja v partizanih in njen življenjepis je prispeval Emil Cesar: *Svetovna popotnica in pisateljica Alma M. Karlin v partizanih*.

⁶⁰ *Delo, Književni listi*. 13. 1. 1983.

⁶¹ *Australian papers. Yugoslavia, Europe and Australia*. Ljubljana 1983.

⁶² *Borec*, 1992. Št. 3-4-5.

Telex, Celjanka med ljudožerci in Alma

Revija *Telex* je v zadnjem letu svojega izhajanja od 1. 2. 1990 do 12. številke istega leta v rubriki Etnologija tedensko objavljala *Spise Alme M. Karlinove*, ki jih je izbirala in prevajala Irena Dular ter objavila skupaj s fotografijami iz Almine zapuščine. Izšlo jih je devet in sledijo Alminemu potovanju od Peruja do Japonske. Prevajalka se je osredotočila na informativnost o daljnih krajih in navadah ter posebnostih tamkajšnjih ljudi, torej na etnološke vsebine spisov.

TV Slovenija je leta 1992 predvajala televizijski dokumentarni film o Almi z naslovom *Celjanka med ljudožerci*, scenarij zanj je napisal Marko Radmilovič, posnel pa Jure Pervanje. Vesna R. Marinčič je o njem v oceni "*Neznana*" Slovenka zapisala, da je dokumentarec "izjemno zanimiva informacija o človeku, za katerega komajda kdo ve, da je obstajal".⁶³ Ustvarjalci filma pa so o njem zapisali, da "Alme zaradi filma ne bomo poznali bog ve koliko bolje. Bomo pa jo spoznali, kajti večini Slovencev se niti sanja ne, da je med nami nekoč živel Alma Maksimiljana Karlin."⁶⁴ Alma je s tem filmom vstopila v vsak slovenski dom.

Tri leta kasneje je na besedilo Uršule Cetinski *Alma* igralka Polona Vetrlih izvedla monodramo *Alma. O življenju svetovne popotnice A. Karlin*, besedilo je naštudirala tudi v angleškem jeziku ter s predstavo gostovala v angleškem govornem območju.⁶⁵ Uprizoritev je spremljal študijsko zastavljen gledališki list, ki ga je uredila Sonja Dular, in prinaša kar nekaj odlomkov iz Alminih spisov, povzame bibliografijo Alminih objavljenih in neobjavljenih del ter kronološko predstavi njeno biografijo, ob tem pa je v gledališkem listu objavljenih tudi precej fotografij iz Almine in Theine zapuščine. Po Šmitkovi omembi v Klicu daljnih svetov se v tem gledališkem listu tudi prvič eksplicitno izpostavi Almino teozofsko naziranje.

Državljanke sveta postane slovenska

Leta 1996 pri Mohorjevi družbi v prevodu Majde Šijanec Novak v slovenščini izide drugi del potopisa *Urok Južnega morja*.⁶⁶ Prevajalka je knjigo opremila s prevajalskimi opombami in napisala kratko predstavitev Karlinove, v knjigi pa so objavljene tudi fotografije, ki jih izdajatelj pripiše Almi. Vrata za prevode v slovenski jezik so se Alminim delom odprla na široko, s tem pa tudi priložnost, da jo slovenski bralci spoznajo tudi kot pisateljico. Že isto leto pri celjski založbi Mavrica izide prevod Alminih novel *Zmaji in duhovi*⁶⁷ v prevodu Alenke in Marjana Furlana. Potem pa do konca tisočletja izidejo še *Popotne skice* (1997), *Modri mesec* (1997), *Angel na zemlji* (1998) in *Svetlikanje v mraku* (1999).

⁶³ Delo, 9. 12. 1992.

⁶⁴ Delo, 4. 12. 1992. (*Vikend magazin*)

⁶⁵ Predstava je nastala v produkciji Cankarjevega doma v Ljubljani, premiera je bila 17. oktobra 1995.

⁶⁶ Alma Karlin, *Urok Južnega morja*. Prevedla Majda Šijanec Novak. Celje: Mohorjeva družba, 1996.

⁶⁷ Drachen und Geister. Frundsberg-Verlag, 1930.

Leksikon *Slovenska književnost*, ki ga je izdala Cankarjeva založba leta 1996, vsebuje tudi geslo *Karlin, Alma Maximiliana*, njegov avtor je E(mil) C(esar). Dileme okoli uvrstitve v leksikon ni nobene: “rojena v Celju, pesnica, pisateljica, mladinska pisateljica, nemščino imela za materni jezik, vendar znala slovensko /.../”. V geslu je omenjena Nobelova nagrada, 10-letno potovanje okoli sveta, izviren prevod naslova *Osamljena okoli sveta* za potopis *Samotno potovanje*, omenjeno je, da so zaradi njene branosti in popularnosti ustanavljali društva Karlin (Karlin Verein).

Alma M. Karlin je bila z objavo v leksikonu pripoznana kot del nacionalnega kulturnega in duhovnega izročila in ne glede na njen ustvarjalni jezik sprejeta enakovredno med tiste, ki pišejo v slovenščini. Zanimanje za njo je v slovenski kulturni in splošni javnosti v naslednjih desetletjih raslo sorazmerno z njenim pojavljanjem, bodisi ob izidu katerega od novih prevodov ali izidu avtobiografije, ob izidu dveh monografij in biografskega stripa o njej, bodisi ob filmu o njej na velikem platnu, razstavah, predavanjih, plesni predstavi, pogovornih srečanjih o njej, javnem spraševanju, ali je bila lezbijka ali ne ...

Sklep

Alma M. Karlin je v slovenski javni prostor vstopila v času po izidu obeh delov potopisa: *Ein-same Weltreise*, 1929 in *Im Banne der Südsee*, 1930. Slovensko časopisje jo je predstavljalo kot našo rojakinjo, popularno, nemško pišočo pisateljico iz Celja, ki je opravila herojski podvig osemletnega potovanja okoli sveta. Na Slovenskem se je zanjo najbolj navdušil krog izobraženih žensk, zbranih okoli revije *Ženski svet*. Nekateri so sicer problematizirali, da piše v nemščini, vendar v njenem domačem okolju tega niso izpostavljali, nasprotno, bili so ponosni na svojo rojakinjo, ki se je v lokalnem okolju izkazala tudi z dobrodelnostjo. Paradoksalno je v drugi polovici tridesetih let najbolj zmotila prav celjske Nemce, združene v Kulturbundu, ki jih je motil Almin protinacizem. Zato so jo nacisti leta 1941 zaprli in namenili za uničevalno taborišče Dachau. Enoletna partizanska epizoda v krogu slovenskih kulturnikov ji je omogočila, da je fizično preživela vojno, vendar je zavrnila, da bi bo nareku pisala agitpropovska besedila za partizansko gibanje. Prislužila si je ignoranco v javnosti, ki se je zavlekla v nekaj desetletij po vojni. Karlinovo so po vojni najprej obudili slovenski etnologi z dvema razstavama njene zbirke etnoloških predmetov. Prvi knjižni prevod Karlinove, potopis *Samotno potovanje*, smo dobili šele 40 let po prvem izidu. Po izidu prevoda je zanimanje za Karlinovo v sedemdesetih letih naraslo, o njej pa so pisali v popularnih slovenskih časopisih *Nedeljski dnevnik*, *Jana*, *7D*, največkrat na podlagi pripovedovanj Almine “sestre po duši” Thee Schreiber Gamelin. Schreiberjeva je nekatera dejstva spreobrnila in posameznosti iz Alminega življenja napihnila do meja senzacionalizma, kar je v javnosti lik in delo Alme M. Karlin mitiziralo. V osemdesetih letih je Janez Stanonik Karlinovo pripeljal v akademski svet, z njo so se pričeli ukvarjati slovenski germanisti. Dokončno afirmacijo med Slovenci pa je Alma M. Karlin doživela v devetdesetih letih 20. stoletja, ko so o njej posneli dokumentarni film, ko je bila vključena v *Leksikon slovenske književnosti* in je po skoraj tridesetih letih od izida prvega dela izšel še drugi del njene najboljši znanega književnega dela – potopis *Urok Južnega morja*.

Literatura

10 let potovanja okoli sveta zbirateljice in pisateljice Alme Karlinove. Katalog razstave. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1967.

Alma. *O življenju svetovne popotnice A. Karlin.* Gledališki list. Ljubljana: Cankarjev dom, 1995.

Australian Papers. Yugoslavia, Europe and Australia. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1983.

Jezernik, Jerneja: *Alma M. Karlin, državljanka sveta. Življenje in delo Alme Maximiliane Karlin (1889–1950).* Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009.

Karlin, Alma M.: *Moji zgubljeni topoli: spomini na drugo svetovno vojno.* Muzej novejšje zgodovine Celje in Mladinska knjiga, 2007.

Novak, Majda Šijanec: *O pisateljici.* V: *Urok Južnega morja.* Celje: Mohorjeva družba, 1996.

Počivavšek, Marija (ur.): *Almine meje in margine.* Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2009.

Pušavec, Marijan: *Alma M. Karlin in Einsame Weltreise.* Karlin, Alma M.: *Samotno potovanje.* Celje: Mohorjeva družba, 2006.

Pušavec, Marijan: *O zapuščini Alme M. Karlin in kaj njenega hrani Osrednja knjižnica Celje.* V: Počivavšek, Marija (ur.): *Almine meje in margine.* Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2009.

Pušavec, Marijan: *Kdo je bila Thea Schreiber Gamelin? V: Dvoje življenj – en cilj.* Celje: Mohorjeva družba, 2016.

Pušavec, Marijan: *Zdenka Serajnik – ena prvih prevajalk Alme M. Karlin v slovenščino.* V: Krajnc, Slavko (ur.): *Svetloba drami našega duha. Znanstvene razprave o delih Zdenke Serajnik.* Občina Slovenske Konjice in Teološka fakulteta v Ljubljani, 2017.

Sever, Meta: *O pisateljici.* V: *Samotno potovanje.* Mladinska knjiga, 1969.

Slovenska književnost. Leksikon. Cankarjeva založba, 1996.

Šlibar, Vlado in Šmitek, Zmago: *Zbirka Alme Karlinove.* Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov 113. Celjski muzej V. 1982.

Šmitek, Zmago: *Klic daljnih svetov. Slovenci in neevropske kulture.* Borec, 1986.

Trnovec, Barbara: *Kolumbova hči. Življenje in delo Alme M. Karlin.* Celje: Pokrajinski muzej, 2011.

Časopisni viri

7D, 1974.

Borec, 1992.

Celjski tednik, 1960.

Celjski zbornik, 1988, 1990, 1994.

Jana, 1974, 1975.

Delo, 1992.

Delo, Književni listi, 1983.

Deutsche Wacht, 1916.

Ilustracija, 1931.

Jutro, 1934.

Lepo mesto, 1969.

Naše delo, 1946.

Naši razgledi, 1982.

Nedeljski dnevnik, 1977.

Nova doba, 1928.

Nova mladika, 1973, 1974.

Novi tednik, 1977, 1980, 1981, 1983.

Obrazi, 1971.

Pohod, 1933.

Slovenski narod, 1931.

Slovenski poročevalec, 1950.

Telex, 1990.

Ženski svet, 1930, 1933, 1934, 1935.

Življenje in svet, 1928.

Povzetek

Članek na podlagi objav v slovenskem tisku pred drugo svetovno vojno ugotavlja, da so Almo M. Karlin slovenski javnosti predstavljali žurnali in časopisi, kot modno pisateljico pa so jo brali v izobraženih krogih, pretežno ženskih. V sedemdesetih letih se je situacija s tiskom ponovila. Ignoranca do Alme M. Karlin v povojnih letih je bila bržkone posledica njene medvojnje odločitve, da ne bo pisala agitpropovskih besedil. V šestdesetih letih 20. stoletja so Karlinovo v slovensko kulturno javnost priklicali slovenski etnologi, akademski svet je zanjo pokazal zanimanje v osemdesetih letih, s prevodi v slovenščino od leta 1996 naprej in umestitvijo v Leksikon slovenske književnosti 1996 pa je Alma Karlin postala del nacionalnega izročila.

Summary

Based on publications in the Slovenian press before the Second World War, this article concludes that Alma M. Karlin was portrayed to the Slovenian public by magazines and newspapers as a fashionable writer who was read in educated circles, particularly by women. In the 1970s the situation in the press was repeated. The ignoring of Alma M. Karlin during the post-war years was most likely the result of her wartime decision not to write agitprop texts. In the 1960s Slovenian ethnologists brought Karlin to the attention of the cultural public, the academic world began showing interest in her in the 1980s, and with translations of her works into Slovene from 1996 on and her placement in the Lexicon of Slovenian Literature in 1996 Alma Karlin became part of the national tradition.

Ključne besede

Alma M. Karlin, Thea Schreiber Gamelin, slovenska književnost, recepcija Alme M. Karlin, predvojni slovenski tisk, slovenska etnologija

Keywords

Alma M. Karlin, Thea Schreiber Gamelin, Slovenian literature, reception of Alma M. Karlin, prewar Slovenian press, Slovenian ethnology

“Slika mesta se naglo izpreminja”¹

Bojan Cveľfar

Le kam bi se obrnila svetovna popotnica in pisateljica Alma Maksimilijana Karlin, ko se je s svojim znamenitim kovčkom znašla na izhodu celjskega kolodvora in ne bi bila to njena, po dolgotrajnem in napornem popotovanju končna postaja, vrnitev domov, v njeno domače mesto?

1 Celjski župan je leta 1934 ob ustanovitvi *Kronike slovenskih mest*, strokovne revije slovenskih zgodovinarjev, izrekel zgornje besede in nadaljeval s preprosto ugotovitvijo, s katero se v celoti lahko strinjamo tudi, ko gre za Celje: “V mestih nimamo tiste stalnosti kakor na kmetih. V mestih se živi hitreje, se hitreje pozablja, prebivalstvo fluktuirata tako, da izpremeni mesto v dobrih dveh generacijah skoro popolnoma svoje lice.” (Goropevšek 2001, 82)

Obiskati: Celje

Alma bi se zagotovo mirnodušno sprehodila mimo najbolj veličastnih simbolov tedaj izrazito nasprotujočih si nacionalnih struj v mestu. Prvi od njih, Nemška hiša ali Celjski dom še danes kraljuje na trgu pred železniško postajo. Impozantna stavba v "Altdeutsch" slogu, ki je bila zgrajena prav z namenom, da s svojo arhitekturo naključnega popotnika takoj po vstopu v starodavno mesto skuša prepričati o njegovem nesporno nemškem značaju. In drugi, Narodni dom, nič manj impozanten simbol in središče slovenstva, nasproti katerega je sicer stala njena stara rojstna meščanska hiša.

Lahko si dovolimo predvidevati, da bi najverjetneje ravnala naravnost podobno kot tisoči prišlekov, ki so se od konca 19. stoletja pa vse do začetka druge svetovne vojne zgrinjali v "biser ob Savinji", kraj, ki so si ga nekateri posamezniki, pijani od navdušenja, drznili primerjati celo z Bad Ischlom ali Heidelbergom. Ja, Celje je bilo v tem obdobju prijetno letoviško mestece z milim podnebjem, okrančljano z bogato kulturno dediščino, skozenj je tekla kristalno čista Savinja, ob kateri so bila lepo urejena številna kopališča – seveda striktno ločena na ženski in moški del. Mesto je bilo v štajerski maniri resnično zeleno. Premoglo je skrbno urejen mestni park s čudovitim kostanjevim drevoredom, vodometom in glasbenim paviljonom. Obdajali so ga čudoviti iglasti in bukovi gozdovi, idilični hribčki na njegovi južni strani so bili posejani z vinogradi. Vse to je turistom nudilo izjemne pogoje za prijeten oddih. (Studen 1996, 103)

Ko je namreč počitka željni gost izstopil na celjski železniški postaji, se mu je pred očmi prikazalo čisto in lepo urejeno staro mesto, polno zgodovine in čudovitih zgradb – še danes na tem trgu kraljujejo najstarejša moderna poslopja v mestu: palača Mestne hranilnice (1887), zgradba pošte (1898), preurejen kompleks hotela Mesto Dunaj / Evropa (1903) in Nemška hiša (1907).

Za namestitev je lahko izbiral med številnimi odličnimi hoteli. Odločitev so mu lahko kaj hitro olajšali številni izvoščki, ki so z eno ali dvovprežnimi kočijami potrpežljivo čakali pred kolodvorom in so jih za prevoz gostov in njihove prtljage sprva organizirali kar hoteli sami. Na "svoje žrtve" so prežali tudi številni hotelski sluge, ki so v pisanih livrehah tega ali onega hotela ob prihodu vlaka planili na peron ter hiteli prepričevati potnike, da je prav "njihov" hotel najboljši. (Cvirn 1993, 67)

Po namestitvi v hotelu se je gost lahko z mestom spoznal na več načinov. Če je izbral lahkoten sprehod med starimi, lepo urejenimi in v neorenesančnem slogu okrašenimi hišami, je z veliko mero začudenja opazil, da je nemalokatera od njih bila okrašena z vzdano antično napisno ploščo. Lahko je pokukal v kakšno od bogato opremljenih cerkva (v starodavni Marijini cerkvi si je za oltarjem bilo moč ogledati lobanje slavnih celjskih grofov), si ogledal izjemen lapidarij na prostem pri župnijski cerkvi ali se enostavno prepustil raznovrstnim zanimivim zbirkam Muzejskega društva.

Na široko so mu bila odprta vrata (pre)številnih celjskih gostiln in kavarn, ki so potencialne obiskovalce poskušale privabljati predvsem s pestro ponudbo hrane in pijače, v vseh boljših restavracijah je vsaj ob nedeljah igrala godba. Nekatere gostilne so rade prirejale tudi domače zabave – "Hausbale" in "Jour-fixe" –, na katerih so poskrbeli za vsestransko zabavo s

petjem in plesom. Skladno s policijskim redom so gostilne v mestu zapirali ob polnoči, kavarne pa ob eni uri zjutraj. Edino kavnarna Hausbaum blizu železniške postaje je obratovala vso noč, vanjo pa so se prav zato zgrinjale tudi prostitutke. Celjska mestna oblast je po vzoru nekaterih drugih mest dokaj hitro regulirala tudi to vprašanje – prostitucija je bila dovoljena pod strogim zdravstvenim in policijskim nadzorom vse do konca dvojne monarhije. (Cvirn 1990, 45–52)

Tudi trgovine v mestu so bile odlično založene, v njih je bilo moč kupiti raznovrstno, tudi najbolj luksuzno blago. Pred prvo svetovno vojno je bilo v mestu kar okoli 90 trgovskih lokalov – največ tistih z mešanim, špecerijskim in manufakturnim blagom. Predvsem za okoliško prebivalstvo so bile pomembne trgovine z železnino. Trgovine z galanterijskim blagom so običajno ponujale tudi nürnberško blago, igrače in razne družabne igre. V knjigarnah in papirnicah je bilo najti tudi razne umetnine in muzikalije, popotnik pa si je lahko kupil nepogrešljive obširne in natančne turistične vodnike po mestu in okolici. (Cvelfar 1998, 136–139)

Razlog, zaradi katerega je velika večina turistov obiskala Celje, pa je tičal v takrat kristalno čisti Savinji. Kopanje v reki naj bi namreč celo po mnenju cenjenih strokovnjakov imelo enako zdravilno moč kot termalna voda v bližnjih zdraviliščih. Za vse skupaj pa je skrbelo že leta 1871 ustanovljeno celjsko turistično (olepševalno, kot se je sprva imenovalo) društvo. Žal so zlati časi celjskega turizma kmalu minili. Že v naslednjih desetletjih se je tehtnica nagnila na stran industrializacije. Nekdanji biser na Savinji je zameglil smog iz tovarniških dimnikov, kristalno čiste reke in potoke pa so preplavile smrdljive odplake. (Cvelfar 1998, 142).

Živeti: v dvojni monarhiji

Območje današnje Slovenije je bilo vselej posejano z majhnimi mesti in trgi. Dolgo časa so v svetu in tudi v habsburški monarhiji veljala statistična načela, da štejejo za mesta samo kraji, v katerih je živelo več kot dva tisoč prebivalcev (Melik 1995, 7). In če je za naključnega obiskovalca mesto ob Savinji predstavljalo idilično provincialno mestece, pa njegovi prebivalci (leta 1880 jih je premoglo 5.393), striktno ločeni z gesli “*Hie Deutschen – hie Slowenen*” ali “*Svoji k svojim*”, niti približno niso mogli deliti vsaj približno podobnih občutkov. Vsak Celjan se je bil, ne glede na svoj socialni položaj, prisiljen nacionalno opredeliti, vsako odstopanje se je namreč kaznovalo z ostro moralno segregacijo.

Na zapleteni poti narodnega prebujanja druge polovice 19. in začetka 20. stoletja sta tako nemška kot slovenska stran prav Celje prepoznali kot odločilno prizorišče za prevlado na Spodnjem Štajerskem. Medtem ko je nemška stran Celje videla kot “starodavno nemško mesto” (*Cilli ist eine urdeutsche Stadt*), ki naj bi ga utemeljili nemški kolonisti na ruševinah rimske Celeie, je slovenska stran Nemce v Celju videla kot tujek, kot vsiljivce na slovenskem narodnostnem območju.

V revolucionarnem letu 1848 je Celje še dajalo podobo povsem slovenskega mesta z dokaj močnim slovenskim meščanstvom (Melik 1982, 213–217). Vse do konca sedemdesetih let 19.

stoletja v Celju ni opaziti resnih nacionalnih konfliktov, kar je predvsem posledica dejstva, da je v mestu živela le peščica narodno zavednih Slovencev ter se zaradi tega nemštvo ni počutilo niti malo ogroženega. S krepitvijo nacionalne zavesti pri slovenskih someščanih in njihovih doseženih uspehih pa se je ta občutek stopnjeval.

Upravljanje celjske mestne občine je vse do razpada monarhije ostalo trdno v nemških rokah. Tudi zaradi tega, ker slovenska stran (zaradi javnega glasovanja in preokupacije z okoliško občino) vse do razpada monarhije ni hotela sodelovati na občinskih volitvah. Tako je popolnoma nemška mestna oblast na vsak način z dovoljenimi in nedovoljenimi sredstvi skušala zavirati slovensko napredovanje v mestu. Razmere so postajale tako napete in nevzdržne, da se zdi izjava enega od slovenskih prvakov, da je Celje najbolj zanikrno mesto v monarhiji, kar se nacionalnih odnosov tiče, povsem upravičena.

Ko je po skoraj dve leti trajajočem neizprosnem boju leta 1892 slovenski strani uspelo doseči, da je najvišje državno sodišče na Dunaju izdalo t. i. jezikovno naredbo za Celje, ki je uzakonila slovenščino kot zunanji uradovalni jezik mestnega urada, so bili celjski Nemci popolnoma ogorčeni. Hiteli so pojasnjevati, da je Celje popolnoma nemško mesto, da okoliški prebivalci govorijo vindišarski jezik, ki je popolnoma drugačen od umetno ustvarjenega novo-slovenskega jezika, ki ga uporabljajo nekateri celjski meščani in da ti sicer tudi v medsebojni komunikaciji velikokrat uporabljajo kar nemški jezik. (Cvirn 1988, 38–41)

Ti očitki, ki niso povsem iz trte izviti, so se ponavljali vse do konca propada črno-žolte monarhije. Veliko prelomnico v nacionalnem boju zagotovo pomeni t. i. celjsko gimnazijsko vprašanje oziroma ustanovitev nemško-slovenskih vzporednic na nižji gimnaziji v Celju leta 1895, ki je povzročila celo padec centralne vlade. Pa bi nepoučen bralec pomislil, da je to pomnilo rešitev tega vprašanja – še zdaleč ne. Boj za slovenski učni zavod je potekal še vsa naslednja leta. Tako je Celje v pomladanskih mesecih 1902 z isto temo ponovno pristalo v središču vseavstrijske medijske pozornosti. Sicer pa je bilo slovensko gimnazijsko vprašanje dokončno rešeno šele leta 1919 z razpadom dvojne monarhije. S tem pa se je pojavilo novo – nemško gimnazijsko vprašanje, saj je nemudoma prišlo do ukinitve nemškega učnega jezika.

Skrajna radikalizacija nacionalnega vprašanja je v Celju prišla do polnega izraza v številnih ekscesnih dogodkih, kot na primer ob ustanovitvi Celjskega Sokola (1890), slavnostnem odprtju Narodnega doma (1897), obisku čeških visokošolcev (1899), septembrskih dogodkih (1908) in Sokolskem zletu (1910). Vročekrvneži na obeh straneh so za razreševanje medsebojnih sporov uporabljali tudi najmočnejša prepričevalna orožja – od navadnih preteпов pa celo do revolverjev.

Ugodna prometna lega, izgradnja železne ceste, izdatne zaloge premoga v bližnji okolici, povečan pritok poceni delovne sile s podeželja in dotok svežega kapitala so pomenili vodo na mlin vse večjemu prodiranju industrijske proizvodnje. Ta je svoj prostor dobila na obrobju mesta – v takšno industrijsko predmestje se je v tem času spreminjalo predvsem Gaberje. Izmed industrijskih obratov so se hitro pričeli razvijati predvsem opekarna na Spodnji Hudinji, državnna cinkarna (zaradi katere so celjski veljaki z županom na čelu celo prosili cesarja, naj jo postavijo v Celju in ne v Rimskih Toplicah, kot je bilo najprej predvideno), Westnova tovarna emajlirane posode, bližnja železarna v Štorah ...

Čeprav je obrt še kar nekaj časa ohranjala svoj pomen, so v tem obdobju stari rodovi celjskih obrtnikov počasi izginjali, pojavljali pa so se novi. Tehnični napredek in modernizacija v

drugi polovici 19. stoletja sta nekatere stare, tradicionalne obrtne panoge dobesedno povozila. Novi časi in novi ljudje pa so v mesto prinesli nove obrti – Italijani na primer umetno vrtnarstvo, izdelovanje loščila za čevlje, brusaštvo. (Cvelfar 1998, 130–131)

Tekmovanje med nemškimi in slovenskimi podjetniki je razvoju industrije in vseh ostalih gospodarskih panog v Celju samo koristilo. Tako so nastajala istovrstna podjetja – kot protiutež najmodernejšemu parnemu Majdičevemu mlinu na Spodnji Hudinji so celjski Nemci leta 1903 ustanovili Prvi mestni mlin. Nasprotno je Majdičevo trgovsko železninarsko podjetje “Mercur” nastalo kot konkurenca istovrstnemu Rakuschevemu podjetju. (Mikola 1998, 158) Med najpomembnejša trgovska podjetja v Celju je že pred prvo svetovno vojno sodila trgovska hiša Stermecki, znana tudi po najrazvitejši kataložki prodaji. Kot je v uvodu k drugi številki zapisal lastnik: “... je s tem vstrežena želja marsikaterega rodoljuba in rodoljubkinje, ki lahko sedaj podpira svoj lastni narod ne pa različne nemške in židovske tvrdke, katere prodajajo svoje blago z večkratnim dobičkom kakor jaz.” (Počivavšek, 1998, 199)

Sicer je tako ali tako bila za vse sfere družbenega življenja značilna nekakšna dvojnost, ki je sčasoma postala povsem sprejemljiva. V mestu se je vse delilo na nemško in slovensko: šole, cerkve, gostilne, kopališča, igrišča, denarni zavodi, celo pokopališča ... Nasproti nemški Kazini (1857) je delovala slovenska Čitalnica (1862), nasproti Turnarskemu društvu (1862) celjski Sokol (1890), nasproti nemškemu kolesarskemu društvu (1886) kolesarski odsek celjskega Sokola (1891) oziroma slovensko kolesarsko društvo (1904), nasproti nemškemu tenišskemu društvu (1899) slovenski Lawn-Tennis-Klub (1902), nasproti nemškemu Celjskemu moškemu pevskemu društvu (1857) slovensko Celjsko pevsko društvo (1895) ... (Cvirn 1998, 60)

Za nemške meščane je bilo že od leta 1811 v Marijini ali “nemški” cerkvi na prošnjo mestnih oblasti organizirano redno bogoslužje s pridigo v nemškem jeziku. (Kolar 1998, 350). Kljub temu je bilo prav v tem času gibanje “*Los von Rom*” (*Proč od Rima*) med celjskimi Nemci precej popularno – posamezniki so svoje prestope ponosno objavljali celo v lokalnem časniku. Ob tem ne gre prezreti dejstva, da pri tem ni šlo toliko za religiozno dejanje kot za politično sredstvo za ohranitev nemškega naroda. (Cvirn 1997, 260) V kontekstu navdušenja nad tem gibanjem je Celje leta 1906 dobilo tudi novo evangeličansko cerkev na Otoku.

Tudi razcepljenost družabnega življenja na socialni podlagi, ki se je kazala v izrazito prezirljivem in paternalističnem odnosu meščana do delavca in kmeta, je bila v primerjavi z nacionalno razcepljenostjo neznatna. Tako so tudi povsem običajne družabne, kulturne in spomske prireditve nujno pridobile politični pridih.

Srečati znance in spoznati nove, zanimive ljudi, biti sam opažen – to so bili glavni motivi za obiskovanje promenade – najpomembnejšega družabnega dogodka na prelomu stoletja. Fran Roš je v svojih spominih dogajanje na promenadi opisal takole: “... Tiho je ob reki sameval senčni mestni park. Ob nedeljskih dopoldnevih in včasih delavnikih pred večerom je v njem zaigrala mestna ali vojaška godba, medtem pa se je na poti pod hribom zvrstila promenade mestne gospode: dame v šumečih svilenih krilih, z ogromnimi klobuki in pahljačami v rokah, med njihovimi spremljevalci pa je bilo dokaj oficirjev z zvenečimi sabljami in ostrogami.” (Roš 1955, 47)

Med najpomembnejše družabne dogodke zagotovo sodijo tudi plesi. Vsi največji plesi v Celju so potekali v predpustnem času – plesna sezona se je tako začela že takoj po novem letu

ter se raztegnila tja v mesec marec. Med najbolj priljubljene elitne plesne redute – plesi v maskah. Na slovenski strani je bila najbolj znana sokolska reduta na pustno nedeljo, vsako leto izvedena pod posebnim vodilom (leta 1909 se je ta na primer glasilo "Postaja Triglav leta 2000"). Na nemški strani je bila najbolj znana reduta "Jagaball". Nižji sloji so se brezskrbno vrteli v ritmu polke in valčka zlasti na veselicah in različnih gostilniških plesih predvsem v okolici – tradicionalen je bil vsakoletni prvomajski ples v gostilni Pri zelenem travniku, edini, kjer so se brez predsodkov družno zabavali Nemci in Slovenci. (Cvirn 1990, 59-63)

Izjemnega pomena je bilo (redno) obiskovanje gledaliških predstav. Celjski gledališčniki, ki bi jih za takratne razmere lahko označili kot polprofesionalne, so leta 1885 pridobili popolnoma novo, moderno poslopje. Obiskovanje teatra seveda ni bila samo kulturna potreba, ampak tudi ali predvsem statusni simbol celjskega meščanstva. Vsak uglednejši Celjan si je na začetku sezone po visoki ceni hočeš-nočeš moral privoščiti gledališki abonma. Zaradi tega pri obiskovanju gledališča dolgo časa ni bilo pomembno, kakšne narodnosti so bili obiskovalci – tudi voditelji celjskih Slovencev so vse do leta 1893 redno obiskovali teater, četudi so se predstave v njem vse do prevrata odvijale izključno v nemškem jeziku. Od leta 1896 naprej pa so pravi magnet za zabavo predstavljali tudi potujoči kinematografi.

Nedelje so bile v glavnem namenjene počitku ali pa krajšim in daljšim izletom v okolico, ki je bila dobesedno preprejena z različnimi gostilnami in "pušelšanki". Najbolj priljubljena izletniška točka v bližnji okolici je bil Stari grad.

Manj premožni meščani, ki si niso mogli privoščiti večjih počitniških potovanj, so ustvarili tipično meščansko obliko počitnic – poletno svežino ("Sommerfrische"). Tako so poleti počitnice preživeli na svežem zraku, večinoma na podeželju, s preprostimi, skopim načinom življenja. Glavno vodilo je bilo, da je bilo treba počitnice preživeti proč od naporenega vsakdanjika, preprosto in zdravo. (Studen 1995, 77)

Športna dejavnost se je poleg najstarejšega celjskega društva, strelskega društva (1812), odvijala predvsem v obeh telovadnih društvih, nemškem Turnverein (1862) in slovenskemu Celjskemu Sokolu (1890). Sicer so se višji sloji najraje ukvarjali s tenisom, streljanjem, kolesarjenjem, lovom, pozimi pa z drsanjem in sankanjem, medtem ko je med nižjimi sloji bila najbolj priljubljena telovadba, nekoliko kasneje pa tudi atletika in nogomet.

Celjsko meščanstvo je bilo po premoženju in izobrazbi dokaj heterogena socialna konfiguracija, ki jo je povezoval skupni kulturni habitus. Med tovarnarjem, ki je zaposloval tisoč delavcev, in lastnikom malega obrtniškega obrata so bile seveda velikanske razlike, čeprav sta velikokrat skupaj sedela v odborih društev in povsem normalno komunicirala v kavarni ali gostilni. Gledano s kulturnozgodovinske perspektive je tako meščanstvo po premoženju kot tudi meščanstvo po izobrazbi povezovalo isto spoštovanje posameznikove individualne sposobnosti in učinkovitosti, tako meščani "izobraženci" kot tudi meščani "gospodarstveniki" so podobno ali enako utemeljevali svoje zahteve po materialnem nagrajevanju, socialnem ugledu in političnem vplivu, eni in drugi so videli pomembno, celo edino pravo zagotovilo uspeha v rednem in vztrajnem delu in nagnjenosti k racionalnemu in metodičnemu življenjskemu slogu, načinu življenja, v katerem sta bili javna in privatna sfera relativno ostro ločeni. Osrednje mesto v meščanskem načinu življenja je imel ideal družine kot sami sebi zadostne in le k sebi obrnjene skupnosti, ki jo v nasprotju s pragmatizmom in tekmovalnostjo v zunanjem

svetu odlikujejo tesne čustvene vezi. Meščanska družina je bila izrazito patriarhalna, družinske vloge so bile natančno določene, kar se je jasno videlo že pri vsakdanjem skupnem obedu. Osrednje mesto v družini je pripadalo ženi, ki je morala imeti vse pod kontrolo: posle, vzgojiteljice, morala je skrbeti za stanovanje, privoščila si je lahko kakšen popoldanski klepet s prijateljico, vsekakor pa je morala potrpežljivo čakati na svojega prezaposlenega moža. V javnem življenju je bila njena vloga omejena le na reprezentativno in družabno področje. Javna sfera, ki sicer v celjskem primeru ni bila tako striktno in popolnoma ločena od privatne, je bila skoraj izključna domena moških. Večina najuglednejših celjskih meščanov se je aktivno udeleževala političnega življenja, v katerem ni bilo prostora za ženske. Skoraj vsak celjski meščan je bil dejaven tudi v vsaj enem od številnih društev. (Cvirn 2001, 197–198)

Socializacija meščanskih otrok se je že v najrosnejših letih ravnala po spolu. Poleg branja in pisanja je bilo veliko deklic deležno tudi učenja klavirja. Obvezno je bilo učenje plesa, urjenje v ročnih delih ter verska vzgoja, zelo zaželeno pa tudi učenje tujih jezikov. Vzgoja dečkov je potekala bistveno drugače: obiskovali so večinoma javne šole, nekateri tudi internate, svojo izobrazbo so si širili s pomočjo privatnega učitelja. Dečke so pripravljali na poklicno tekmovanje v javni sferi, medtem ko so se deklice pripravljale na obveznosti v gospodinjstvu. K dobri meščanski vzgoji tako dečkov kot deklic so spadali še izborno, dostojno izražanje, pravilno pozdravljanje, obvladovanje mimike in gest, snažnost ter običaji pri mizi. (Studen 1995, 16)

Meščanska kultura se je tako na zunaj izražala v svojih lastnih oblikah in normah, "kulturi" pa pripisuje dvojno funkcijo. Pojavlja se kot model identitete, pa tudi kot sredstvo distinkcije. (Studen 1995, 11)

V takšnem zapletenem okolju provincialnega mesteca, prepletenega s skorajda vsakdanjimi nacionalnimi nasprotji na vseh področjih družbenega življenja, se je oblikovala osebnost Alme Ide Wilibalde Maximiliane Karlin. Njena starša, oče Jakob Karlin, major v avstroogrski vojski, in mati Wilibalda, rojena Miheljak, učiteljica na meščanski šoli, sta bila sicer oba slovenskega rodu. A sta, kot številni drugi brez pretirano razvite narodne zavesti, hitro podlegla nemškemu pritisku v mestu. Kako ne bi, saj sta, kot smo videli, nemški jezik in kultura takrat veljali za edino omikani, celo za nekakšen statusni simbol meščanstva nasproti okoliškemu kmečkemu prebivalstvu. In dejstvo je, da takšnemu splošnemu (oportunističnemu) prepričanju niso podlegli le ljudje z visoko razvito narodno zavestjo. Zanimivo je, da prav takšen primer predstavlja Almina teta, materina sestra Ida, ki se je omožila z vrlim slovenskim narodnjakom, notarjem Lovrom Bašem. Tako je prav Almin stric predstavljal enega izmed trdnih stebrov slovenstva v mestu in bil eden izmed najbolj izpostavljenih slovenskih narodnjakov – od leta 1881 dolgo časa edini slovenski notar v mestu (notarsko mesto je prevzel od svojega tasta), podpredsednik Celjske posojilnice, član ravnateljstva Južnoštajerske posojilnice, urednik slovenskega časnika *Domovina* ... Ta družina je seveda živela v povsem drugem svetu – a v istem mestu. Alma je že pri dopolnjenih osmih letih starosti ostala brez očeta. Vlogo njenega skrbnika je prevzel prav njen stric Lovro Baš. In tako je Alma v pogostih stikih nadobudno spoznavala tudi ta, slovenski meščanski svet.

Živeti: v vojni

V vojnem času je seveda pričel veljati sistem zakonov, ki so omejevali osebno in politično svobodo, svobodo združevanja in zborovanja ter tiska. V Celju so te radikalne spremembe na svojih plečih občutili predvsem Slovenci – režim jih je preganjal zaradi domnevnega slovanofilstva, protinemštva, špijonaže, veleizdaje, žalitve cesarja ...

Praktično vse večje javne zgradbe v mestu (Narodni dom, Nemška hiša, šolska poslopja ...) so spremenili v provizorična okrevališča za preštevilne ranjence, ki so jih neprestano dovažali s fronte. Takšno namembnost je, zanimivo, dobilo tudi povsem na novo zgrajeno gimnazijsko poslopje, v katerem se je dejavnost, zaradi katere je bilo sploh zgrajeno, pričela izvajati šele po koncu vojne.

Velika vojna je tako mnoge tegobe, s katerimi so se do tedaj soočali le vojaki na fronti, prenesla tudi na civilno prebivalstvo v zaledju. Neizprosne posledice vojne so tako ali drugače kaj hitro čutili vsi državljani, tudi tisti lojalni. Če pustimo ob strani vojno psihozo, ki je prevečala javnost, mobilizacijo, stalno prisotnost vojakov, povečan nadzor države nad državljani, vesti o izgubah, motnje v delovanju gospodarstva, je pomanjkanje osnovnih življenjskih potrebščin tisto dejstvo, ki predstavlja rdečo nit življenja tudi v medvojnem Celju. Tako je ta čas zaznamovalo predvsem pomanjkanje hrane, oblačil in kurjave. (Himmelreich 1998, 88)

Sicer so naborniki s Celjskega služili v 87. (celjskem) pešpolku – vpoklicani so bili vsi za vojsko sposobni moški, stari od 21 do 42 let. Ob odhodu na fronto so slovenski vojaki Celjskega pešpolka po ulicah ponosno korakali tudi s slovenskimi trobojnicami. Največji del polka je bil najprej poslan na fronto v Galicijo, kjer je ostal do pomladi 1915, manjši deli pa v okolico Skadra. Nato so vojaki celjskega pešpolka sodelovali v bojih na Drini pri Višegradu. Leta 1915 so bili premeščeni v Dolomite, nato leta 1916 na Soško fronto. Števila mobiliziranih vojakov s Celjskega ni moč ugotoviti, ostaja pa seveda žalostno dejstvo, da se jih (pre)veliko iz svetovne morije nikoli več ni vrnilo, mnogi, ki so se, pa so bili ranjeni ali kako drugače telesno ali duševno pohabljeni. (Goropevšek 2001, 44)

Živeti: v kraljevini SHS / Jugoslaviji

Oktober 1918 so celjski Slovenci v kaotičnem stanju vračajočega se vojaštva ter problemov, povezanih predvsem s preskrbo prebivalstva, ustanovili Narodno stražo. Kot organ začasne uprave so ustanovili Narodni svet, v katerem so sodelovali politiki vseh takratnih političnih opcij. (Kregar 2001, 57). Že 1. novembra 1918 so v celjski vojašnici pod sokolskim praporom Narodnemu svetu in Državi SHS prisegli slovenski častniki ter tako tudi simbolično prevzeli vojaško oblast v mestu, civilno pa je nekaj dni kasneje po naročilu Narodne vlade prevzel regent.

Vojna psihoza, ki se je sicer počasi začela umirjati, pa se zaradi novačenja za boj za severno mejo kar ni mogla dokončno umiriti. Mnogi slovenski fantje so si prostovoljno naredili vojaško uniformo ter pod vodstvom narodno zavednih častnikov krenili v boj za slovensko Koroško.

Po prvi svetovni vojni se je za Celjane začelo življenje v novi politični stvarnosti, kar je na simboličen način napovedovalo tudi poimenovanje novega političnega lista, ki je takrat pričel izhajati v mestu, *Nova doba*. (Perovšek, 2001, 13) Sledila je namreč hitra in popolna slovenizacija mesta. Celjski Slovenci so se s precejšnjo mero revanšizma znesli nad nemškimi someščani. Že januarja 1919 so odpustili vse nemške sodnike, naslednji mesec so se lotili ene od najmogočnejših trdnjav nemštva v mestu – gimnazije, razpustili so nemške paralelke, posledično so zaradi tega brez službe ostali vsi nemški profesorji. Podobno je slovenizacija potekala tudi v vseh drugih javnih službah. Po vojni je tako Celje zapustila vrsta uglednih nemških meščanov – nemški uradniki, sodniki, učitelji in profesorji, ki so tako rekoč čez noč ostali brez službe in s tem eksistence, so se morali odpraviti čez mejo v Avstrijo. Ostali so predvsem večji obrtniki in trgovci, tovarnarji in podjetniki, pa še kakšen zdravnik in odvetnik.

Hkrati so hiteli z zaplembami nemškega premoženja, predvsem društev in organizacij. Zanimiv je primer Nemške hiše oz. Celjskega doma, kot so ga po novem imenovali. Ko je spodletela namera slovenske vlade po sekvestru in tudi namera društva, da bi lastništvo razporedili med svoje člane – jugoslovanske državljane, so sledila leta sodnih procesov na sodiščih vseh instanc. Nemška stran se je leta 1930 s peticijo odločila obrniti celo na Društvo narodov v Ženevi. Obtožili so jugoslovansko oblast in sodišča kršitve manjšinskih pravic, ki so jim bile zagotovljene s saintgermainsko pogodbo. Vendar so celjski Nemci tudi tukaj potegnili krajši konec – Nemcem v Jugoslaviji je veliko več kot Nemška hiša v Celju pomenila popustitev takratnih jugoslovanskih oblasti glede zahtev po manjšinskih koncesijah na področju šolstva. (Goropevšek 2001, 60–61)

Med prvimi ukrepi je bilo tudi preimenovanje celjskih ulic in trgov, spreminjanje nemških napisov v slovenske, tako da je mesto tudi na zunaj kaj hitro kazalo slovensko podobo. Teh sunkovitih novosti pa so se prebivalci le počasi navajali. Kakšno je bilo razmerje med nemščino in slovenščino, kažejo na primer tudi notice iz tega časa, da se jugoslovanski nadporočnik pogovarja s hčerko “celjske narodne družine” po nemško, da neimenovane celjske dame govore v trgovini po nemško in podobno. (Orožen 2001, 296)

Če pogledamo rezultate ljudskih štetij, ki so jih v dobi Avstro-Ogrske izvajali po občevalnem jeziku, in ti nikakor ne morejo biti adekvaten prikaz nacionalne strukture v mestu, je leta 1910 le 29,3 % prebivalcev Celja kot svoj občevalni navedlo slovenski jezik. (Cvirn 1988, 6). Da je bilo v prevratnih dneh spreminjanje Celja več kot uspešno, so pokazali rezultati popisa prebivalstva leta 1921, ko so v Celju našteali le še 11,1 % nemškega prebivalstva. (Cvirn 2001, 201)

Povsem drugače so seveda meščani doživljali in preživljali svoje vsakdanje življenje. Iluzija politike o boljšem in srečnejšem življenju v novi državi se je morala vsaj še za nekaj časa umakniti kruti stvarnosti – vsesplošnem pomanjkanju, izjemni draginji in razvrednotenju denarja. Vsaj za kakšen dan je iluzije uspel povrniti obisk regenta in prestolonaslednika kraljevine SHS v Celju 29. junija 1920. A kako simptomatično – samo dve leti sta pretekli, odkar so isti ljudje z isto vnemo in gorečnostjo klicali avstrijskemu cesarju.

Pred vojno bogato društveno življenje se še dolgo po prevratu ni moglo prav opomoči – to velja zlasti za društveno življenje nemškega meščanstva. Občasne družabne prireditve celjskih Nemcev je slovensko meščanstvo doživljalo enako kot pred vojno Nemci slovenske. Tako

je ob organizaciji tradicionalnega "Jagaballa" 1. februarja 1923 prišlo do hudih nacionalnih ekscesov in spopadov s policijo in orožništvom. (Cvirn 2001, 214)

Največji družinski prazniki celjskega meščanstva so poleg božiča, velike noči in binkošti še vedno bile kolone, ki so veljale za eminentno "zadevo časti vsake boljše meščanske hiše v Celju". Najpremožnejši so jih organizirali v obliki manjših veselice, na katerih so se številni gosti zabavali še pozno v noč. Enako ali še bolj pomembna je bila vsakoletna vinska trgatev – vsak celjski meščan, ki je nekaj pomenil, je obvezno premogel večji ali manjši vinograd z lepo urejeno zidanico v bližnji ali daljni okolici. Kljub vsemu temu in dejstvu, da je marsikateri ugleden Celjan na dvorišču svoje hiše redil svinje in kokoši, pa celjski meščani nikakor niso bili "napol kmetje". Kulturni model je bil definiran z rabo materialnih dobrin, z odnosom do idealnih vrednot, z uporabo modelov obnašanja, ki so vsi skupaj tvorili orkester vsakdanjega življenja. (Cvirn 2001, 184, 193)

Tehnični napredek, ki se je začel že v letih pred prvo svetovno vojno, je v letih po njej postal še intenzivnejši. To je imelo za posledico nastanek vrste novih obrtnih panog, predvsem tistih v zvezi z mehaniko, avtomobilizmom, elektriko in elektromehaniko. Sicer je na širše družbeno dogajanje imela velik vpliv velika svetovna gospodarska kriza 1929–1934. Ta se je občutila predvsem v trgovini. Kupna moč je padla, zaradi slabih letin in višjih stroškov prevoza so se dvignile cene življenjskih potrebščin, primanjkovati pa je začelo tudi različnih vrst blaga. (Počivavšek 2001, 120, 135)

Kljub vsemu pa je celjsko območje med obema svetovnima vojnama gospodarsko neverjetno napredovalo. Z ustanovitvijo nove države se je odprlo tudi novo tržišče. V mestu je bilo ustanovljenih preko 40 novih industrijskih podjetij, število zaposlenih v tej panogi pa se je več kot podvojilo. Med panogami je prednjačila kovinarska industrija, vse bolj pa se je pričela uveljavljati tekstilna industrija, ki je Celje prej sploh ni premoglo. (Mikola 2001, 94–96)

Hitro se je razvijal tudi promet, ki je zahteval urejene površine – avtobusni in tovorni promet pa sta še dodatno uničevala že tako slabo vzdrževane ceste. Vožnje po takšnih prometnicah so bile precej vratolomne – sploh, ko so posamezniki radi pokazali, kaj zmorejo njihovi jekleni konjički. Tako se je enemu izmed "lastnikov avtotakse" spomladi 1930 kot prvemu povsem uspelo z avtomobilom pripeljati na Stari grad – "brez najmanjšega defekta" se je avtomobilu s petimi potniki uspelo mimo Skalne kleti po strmem in razdejanem ozkem kolovozu povzpeti do dvorišča na gradu. Le koliko strahu in vznemirjenja so doživeli člani zanimive ekspedicije? (Goropevšek 2001, 72)

Temu v uteho, bi lahko rekli, je bolje pozno kot nikoli. Mestna občina leta 1930 le pričela z asfaltiranjem mestnih trgov in ulic. Prvi je na vrsto prišel najprometnejši Krekov trg – polaganje asfaltne prevleke je kot vse novosti poželo izjemno zanimanje. Vsak dan so si ga prišli ogledat številni radovedneži in imeli so kaj videti – predvsem zaradi takratne tehnike in precejšnje nerodnosti izvajalcev je asfaltiranje trga trajalo kar cela dva meseca.

No, hiter napredek je s sabo prinašal nove tegobe. "Ko hodijo ljudje zjutraj na delo, opazujejo z žalostjo in gnevom, da je Savinja v jutranjih urah prepojena z rjavo tekočino in da plavajo po njej ostudne pene..." Kopalci so izjavljali, da se, kadar je voda posebno umazana, "širi iz nje tudi neprijeten duh". Savinja se je začela spreminjati v rjavo in smrdljivo brozgo. Odnos oblasti do tega problema je s svojim ravnanjem odseval takratni ban Dravske banovine, ko je sprejel

zastopnike ogorčenih in zaskrbljenih prebivalcev. Prizadevanja Savinjčanov in Celjanov je označil za demagoška, ob koncu sprejema pa celo izjavil “da je najprej kruh, nato voda, potrebna za piti in nato šele voda za kopanje.” (Goropevšek 2001, 86)

Stalnica življenja v Celju so (bile) tudi poplave – največja v dvajsetem stoletju je doletela mesto leta 1933, ko so podivjane reke in potoki odnesli večino mostov. Deročo Savinjo je zdržal le železniški most, vse ostalo je podivjana reka odnesla s sabo. Visoka voda je hipoma oblila celotno Celje, pravcato jezero je segalo vse do Westnove tovarne. Praktično vse je bilo pod vodo. Tako je bila, kot ničkolikokrat doslej, potrebna prava katastrofa, da so oblasti odobrile protiplovne ukrepe – tako so že naslednje leto pričeli z resno regulacijo struge Savinje – leta 1935 so z zahtevnimi deli pričeli pri Tremarjah ter se do druge svetovne vojne prebili le do Grenadirjeve brvi na Polulah. (Goropevšek 2001, 78–80)

Živeti: v strahu

Velika večina nemških prebivalcev Celja je bila v času med obema vojnama včlanjena v *Kulturbund*. Ko so to organizacijo prevzeli “mladi”, je nastopila splošna radikalizacija nemštva pri nas, ki je namesto gospodarskih in kulturnih zavzelo izrazito politične položaje. Ob obnovi *Kulturbunda* leta 1931 je še veljalo njegovo splošno priznano geslo: “*Zvesti narodu – zvesti državi!*”. Po prihodu Hitlerja na oblast v Nemčiji leta 1933 se je dotedanje geslo umaknilo novemu: “*Neustrašen, resničen, zvest!*” – a le za kratek čas, saj ga je po razpustu organizacije leta 1935 nadomestilo ilegalno, po obnovi leta 1939 pa legalno geslo o enem narodu in enem vodji. S tem geslom se je tudi nemštvo v Celju popolnoma podredilo brezpogojni vojaški disciplini ter nacističnemu notranjemu življenju “*Kulturbunda*”. (Malnar 2001, 340)

Hitlerjeva propaganda iz Gradca in Celovca se je že takoj po priključitvi Avstrije pokazala v izjemnem vplivu na nemško mladino v Celju, ki je vse pogosteje “ob tujih znakih in petju izzi-valnih pesmi, ob dviganju desnic in govorih, ki so poslušalce razvneli do ekstaze”, kazala svojo nadutost in superiornost. (Goropevšek 2001, 88)

Neoposredno pred prvo svetovno vojno se je slovensko Celje sicer množično (po poročanju *Nove dobe* naj bi se manifestacije v podporo mladoletnemu kralju 27. marca 1941 pred pravoslavno cerkvijo udeležilo 15.000 ljudi) opredelilo za neodvisno in svobodno jugoslovansko državo. (Perovšek 2001, 41).

A seveda to ni moglo prepričati nacističnega vkorakanja v Celje 11. aprila 1941. Verjetno je odveč omeniti, da je po dobrih dvajsetih letih na celjskem magistratu ponovno zadonela samo nemška beseda. Pomembno pa je še enkrat več poudariti, da je nemški okupator od vsega začetka jasno pokazal, s kakšno politiko bo skušal “vrniti” nemško posestno stanje in narediti to deželo zopet nemško. Kaj hitro je pričel, tudi s pomočjo številnih domačinov nemške narodnosti, z najmračnejšimi raznarodovalnimi ukrepi, kot so bili ponemčevanje, rasno razlikovanje, izseljevanje zavednih Slovencev (tudi v koncentracijska taborišča), ukradeni otroci, streljanje

talcev. Za slednje zavrženo početje so izbrali Stari pisker, ki si ga je ob svojem obisku mesta 19. aprila 1941 ogledal tudi prvovrstni nemški nacistični vojni zločinec "Reichsführer-SS".

Z zavezniško zmago nad silami osi se je končalo tudi to strahotno obdobje človeške zgodovine. Prišla je svoboda, ki so jo v Celje prinesli slovenski partizani. A ne za vse. Takoj po prevzemu oblasti maja 1945 so se novi "ljudski" oblastniki s strahovitimi povračilnimi ukrepi lotili tudi nemškega manjšinskega prebivalstva v mestu. Rešili so se le tisti, ki jim je uspelo pravočasno pobegniti čez mejo – nekaterim izmed znanih obrazov je to uspelo tudi kasneje v izrazito sumljivih in še ne dovolj pojasnjenih okoliščinah. Za tiste, ki so ostali, nova oblast, zasvojena z močnim maščevalnim nabojem, ni pokazala nikakršne milosti. Za številnimi pripadniki nemške manjšine, predvsem člani *Kulturbunda*, je preprosto izginila vsakršna sled – najverjetneje so bili zverinsko pobiti in zakopani v bližnji okolici. Nekateri med njimi preprosto tudi samo zato, ker so bili Nemci. Zmagovalci so takoj dali jasno vedeti, da v mestu ne bodo trpeli in dovoljevali nikakršnega nemštva.

Tako kot velja naslovna trditev, da se mesto hitro spreminja, velja, sploh za Celje, najstarejšo mestno naselbino na Slovenskem, tudi zaključna misel:

"To, kar se drži, kar se upira, je za Victorja Hugoja mesto; in sicer materialnost mesta, trmasto vztrajanje njegovih krajev in zvokov – v tem lahko prepoznamo staro humanistično idejo, ki jo izkušnja sicer vztrajno izpodbija, nikoli pa je ne more zares ovreči: ideja je namreč v tem, da verjamemo, da bo preobilje lepote in veličine zmoglo kljubovati hudobiji sveta." (Boucheron 2018, 7)

Literatura

- Boucheron, Patrick: *Kaj zmore zgodovina*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2018.
- Cvelfar, Bojan: *Gospodarska podoba Celja pred prvo svetovno vojno*. Od Maribora do Trsta, Mednarodni simpozij "Slovenska mesta od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne". Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998. 127–144.
- Cvirn, Janez: *Boj za Celje, Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1988.
- Cvirn, Janez: *Kri v luft! Čreve na plot!* Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja, Celje: Novi tednik – Radio Celje, 1990.
- Cvirn, Janez: *Biser na Savinji*. Celje: Fit Media, 1993.
- Cvirn, Janez: *Trdnjavski trikotnik*. Maribor: Obzorja, 1997.
- Cvirn, Janez: *Celje – izginjajoči nemški otok na Spodnjem Štajerskem*. Od Maribora do Trsta, Mednarodni simpozij "Slovenska mesta od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne", Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998. 57–64.
- Cvirn, Janez: *Meščanstvo v Celju po razpadu Avstro-Ogrske*. Odsevi preteklosti 3, Iz zgodovine Celja 1918–1941. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2001. 191–216.
- Goropevšek, Branko: *Stoletje v Celju*. Celje: Fit Media, 2001.
- Himmelreich, Bojan: *Celje v letih prve svetovne vojne 1914–1918*. Odsevi preteklosti 2, Iz zgodovine Celja 1848–1918. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 1998. 87–126.
- Kolar, Bogdan: *Navzočnost Cerkve v vsakdanjem življenju Celja*. Od Maribora do Trsta, Mednarodni simpozij "Slovenska mesta od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne", Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998. 349–365.
- Kregar, Tone: *Upravna zgodovina Celja s poudarkom na celjski mestni občini 1918–1941*. Odsevi preteklosti 3, Iz zgodovine Celja 1918–1941. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2001. 49–74.
- Malnar, Mateja: *Kulturbund v Celju*. Odsevi preteklosti 3, Iz zgodovine Celja 1918–1941. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2001. 335–348.
- Melik, Vasilij: *Celje in leto 1848*. Zgodovinski časopis 36, 1982/2, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1982. 213–217.
- Melik, Vasilij: *Središča, provinca, meščani*. To in ono o meščanstvu v provinci. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1995. 5–8.
- Mikola, Milko: *Razvoj industrije na območju Celja od začetkov do prve svetovne vojne*. Odsevi preteklosti 2, Iz zgodovine Celja 1848–1918. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 1998. 155–185.
- Mikola, Milko: *Industrija v Celju med obema vojnama*. Odsevi preteklosti 3, Iz zgodovine Celja 1918–1941. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2001. 93–117.
- Orožen, Božena: *Razgledi po celjskem kulturnem dogajanju v desetletju po 1. svetovni vojni*. Odsevi preteklosti 3, Iz zgodovine Celja 1918–1941. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2001. 295–319.
- Perovšek, Jure: *Celje in politične razmere v jugoslovanski državi v letih 1918–1941*. Odsevi preteklosti 3, Iz zgodovine Celja 1918–1941. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2001. 15–48.
- Počivavšek, Marija: *Celjska obrt in trgovina po sprejetju obrtnega zakona leta 1859*. Odsevi preteklosti 2, Iz zgodovine Celja 1848–1918. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 1998. 187–205.
- Počivavšek, Marija: *Obrt in trgovina v Celju med svetovnima vojnama*. Odsevi preteklosti 3, Iz zgodovine Celja 1918–1941. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2001. 119–140.
- Roš, Fran: *Iz učenčevih spominov*. Osemdesetletnica prve slovenske šole v Celju. Celje: Odbor za proslavo osemdesetletnice prve slovenske šole v Celju, 1955.
- Studen Andrej: *Meščanska stanovanjska kultura*. To in ono o meščanstvu v provinci. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1995. 10–18.
- Studen, Andrej: *K zgodovini potovanj in začetkih turizma pred prvo svetovno vojno*. To in ono o meščanstvu v provinci. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1995. 70–78.
- Studen, Andrej: *Iz avanturizma v turizem*. Razvoj turizma v Sloveniji, 28. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Zbornik referatov, Bled 1996. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996. 96–104.
- Wastian, Heinrich: *Der Kampf um Cilli*. Celje: Georg Adler's Buchhandlung, 1896.

Povzetek

Celje je bilo na prelomu iz 19. v 20. stoletje prijetno letoviško mestece, že v naslednjih desetletjih pa se je tehtnica nagnila na stran industrializacije. V mestu se je vse delilo na nemško in slovensko: šole, cerkve, gostilne, kopališča, igrišča, denarni zavodi, celo pokopališča ... Skrajna radikalizacija nacionalnega vprašanja je prišla do polnega izraza v številnih ekscesnih dogodkih. Obdobje prve svetovne vojne je zaznamovalo predvsem pomanjkanje hrane, oblačil in kurjave, po njej in razpadu dvojne monarhije se je za Celjane začelo življenje v novi politični stvarnosti. Sledila je hitra in popolna slovenizacija mesta, celjski Slovenci so se s precejšnjo mero revanšizma znesli nad nemškimi someščani. Največji družinski prazniki celjskega meščanstva so poleg božiča, velike noči in binkošti bile kolone in vinska trgatev. Celje je v obdobju med obema svetovnima vojnama doživelo velik napredek, ki je s seboj prinašal nove tegobe – vse bolj intenzivno onesnaževanje. Po okupaciji aprila 1941 so nacisti v Celju tudi s pomočjo domačih Nemcev pričeli z najhujšimi raznarodovalnimi ukrepi. Takoj po zmagi zaveznikov in prevzemu oblasti maja 1945 se je nova "ljudska" oblast s strahovitimi povračilnimi ukrepi znesla tudi nad nemškim manjšinskim prebivalstvom v mestu.

Summary

Celje at the turn of the 20th century was a pleasant resort town, but in the succeeding decades the balance was already tipping more towards industrialization. Everything in the town was divided into German and Slovene: schools, churches, inns, bathing areas, playgrounds, money institutions, even cemeteries. Extreme radicalization of the national question came to full expression in a number of extraordinary events. The period of the First World War was marked by shortages of food, clothing, and fuel, and after the war and the collapse of the Dual Monarchy, life for Celje residents began in a new political reality. It ushered in rapid and complete Slovenization of the city, and Celje Slovenes with a large dose of revanchism turned on their German fellow townspeople. The biggest family holidays for the Celje bourgeoisie, in addition to Christmas, Easter, and Pentecost, were hog butchering time and the wine harvest. Celje underwent great progress in the interwar period but this also brought with it new problems – increasingly intensive pollution. After the occupation in 1941, Nazis in Celje with the assistance of local Germans introduced extreme measure aimed at suppressing national identity of Slovenes. Immediately after the Allied victory and assumption of power in May 1945 the new "people's" government took terrible retaliation measures against the German minority population in the city.

Ključne besede

Celje, Slovenci / Nemci, nacionalna trenja, meščanstvo

Keywords

Celje, Slovenes/Germans, national tensions, bourgeoisie

Alma M. Karlin – snovna in nesnovna kulturna dediščina Celja(nov)?

Matija Plevnik

Sodobna percepcija Alme M. Karlin v Celju se v veliki meri kaže v odnosu do njene snovne in nesnovne dediščine ter njunih interpretacij. Bolj kot o pisateljici sami ta govori o mestu in njegovih prebivalcih, ki se še vedno ne zavedajo Alminega pomena, vloge in potencialov. Vse dosedanje dejavnosti za ohranjanje njenega spomina so stihijske, brez jasnih ciljev in vizije vsakokratnih mestnih oblasti.

Zakon o varstvu kulturne dediščine¹ definira dediščino kot skupek dobrin, podedovanih iz preteklosti, opredeljenih kot odsev in izraz vrednot, identitet, etnične pripadnosti, verskih in drugih prepričanj, znanj in tradicij. Odnos do dediščine in kulturnih dobrin je dober indikator, ki kaže na stopnjo kulturne ozaveščenosti neke skupnosti.

Z opisom odnosa do nepremične kulturne dediščine in kulturnih dobrin, kot so javni spomeniki, obeležja in sodobna umetnost, vezanih na Almo Karlin, bom skušal odgovoriti na vprašanje, ali Karlinova Celju, Celjanom predstavlja kulturno dediščino, in v kakšni meri. Načrtno ne bom izpostavljajal treh javnih kulturnih ustanov v mestu,² ki v svojih zbirkah hranijo, dokumentirajo, vrednotijo, interpretirajo in popularizirajo Almine fonde. Te institucije svoje poslanstvo opravljajo zgledno, ker pa so to njihove temeljne naloge, se bom osredotočil na drugi pol, na splošno dojemanje Alme, ohranjanje spomina nanjo v javnosti in njegovo vključenost v kulturno strategijo mesta. Zato je prispevek razdeljen na podpoglavja, ki skupaj tvorijo približno vozlišče, presek odnosa lokalne skupnosti do Karlinove in njene zapuščine.

Spominska plošča

Prvo javno obeležje Karlinovi v Celju je bilo postavljeno leta 1989, ob stoletnici njenega rojstva. Preprosta, skoraj kvadratna sivkasto-črna marmorna plošča, ki ima vklesane belo-srebrne velike tiskane črke, je umeščena v nepravilno nišo ostalin srednjeveškega mestnega obzidja ob uličnem nizu. Postavljena je v neposredno bližino Almine rojstne hiše, na Ljubljanski ulici 6, ki je danes ni več, saj je bil ulični trakt stavbe med vojno v bombnem napadu uničen, kasneje pa so celotno stavbo podrli.³ (Počivavšek 2009, 96–97) Pobudnik postavitve je bilo Slavistično društvo Celje. Napis, ki ga je sestavila gospa Božena Orožen, se glasi:

V HIŠI, KI JE STALA
NA TEM MESTU OB MESTNEM
OBZIDJU, SE JE RODILA
ALMA KARLIN
1889 – 1950
SVETOVNA POPOTNICA IN
PISATELJICA

1 Zakon o varstvu kulturne dediščine (Uradni list RS, št. 16/08, 123/08, 8/11 – ORZVKD39, 90/12, 111/13, 32/16 in 21/18 – ZNOrg)

2 Muzej novejšje zgodovine Celje, Osrednja knjižnica Celje, Pokrajinski muzej Celje.

3 Alma se je iz hiše že pred vojno preselila v vilo Beli slon v Zagradu.

• Spominska plošča, ki označuje rojstno hišo Alme Karlin | foto: Matija Plevnik, junij 2018

Obležje je sicer intaktno ohranjeno, bližnja okolica pa je že več let bolj ali manj zanemarjena ter predstavlja črno urbanistično točko mesta. Zaradi drevesa in ostalega rastlinja, ki pre-rašča ploščo, ta skorajda ni več opazna, razen v zimskih mesecih. Plitva niša služi za odlagališče pločevink in smeti vseh vrst. Zmedo in neprepoznavnost dopolnjujeta še dve plitvi, nizki betonski koriti s posajenim raznovrstnim rastlinjem pred obeležjem na pločniku ter stojnica s hitro prehrano tik ob obzidju. Žalostno je, da je ta lokacija v strogem mestnem središču, nasproti sedeža Mestne občine Celje, na eni izmed najbolj prometnih mestnih ulic. Občina občasno poskrbi za čiščenje rastlinja in smeti, a je plošča s pripadajočo okolico kljub temu večino časa zanemarjena in skrita očem.

Spomenik na Krekovem trgu in razmišljanje o njem

Javni spomenik, javna plastika,⁴ ki je posvečena Almi M. Karlin, stoji na zahodnem delu Krekovega trga, ob njegovem izteku v Prešernovo ulico, med stavbama Hotela Evropa in meščanske hiše Krekov trg 5. Celopostavni spomenik upodablja Almo v naravni velikosti. Stoji na gladkem pravokotnem kovinskem podstavku, kjer so v globokem reliefu poudarjeni: napis *ALMA M. KARLIN*, letnici *1889–1950*, celjski grb ter napis z letnico *Mestna občina Celje 2010*. Usmerjen je v skladu s potekom trga, sprednji del telesa je obrnjen proti zahodu. Stilizirana ženska figura je pokončno stoječa, v razkoraku, v rahlem kontrapostu in bežnem zasuku v levo, s pogledom usmerjenim predse. Odeta je v plašč s poudarjenim ovratnikom, ki je od pasu navzdol razprt. Pod njim je obleka, ki sega do polovice goleni. V ob telesu spuščeni desnici drži kovček (v katerem je nosila pisalni stroj), levica pa je v pregibu rahlo upognjena in pomaknjena stran od telesa. Obutev je zaradi stilizacije nedefinirana. Na glavi ima klobuk s širokimi krajci, pričeska je paževska in skoraj popolnoma prekriva ušesa, obraz je zaznamovan z bežnimi sledovi portretnih potez.

Spomenik je nastal leta 2010, njegov avtor je akademski kipar Vasilije Četković –Vasko. Ta je skupaj s soprogo kip podaril občini, ki je plačala le vlivanje v bron in postavitvev. (Koritnik 2013, 34) Slavnostnega odkritja 10. aprila 2010 so se poleg številnih obiskovalcev in gostov udeležili tudi župan in avtor s soprogo. S tem se je obeležila 120. obletnica Alminega rojstva iz preteklega leta in 60. obletnica smrti.

Plastika Alme Karlin je pri domačinih in obiskovalcih vseh generacij zelo priljubljena. Nenazadnje je njena lokacija na eni izmed najbolj frekventnih con za pešce v mestu, na trgu, ki ga zamejujejo pomembne javne stavbe iz druge polovice 19. in začetka 20. stoletja. Umestitev na trg pred železniško postajo je smiselna, saj se je od tod Alma odpravila na svoje osemletno potovanje in se z njega sem tudi vrnila. Do danes se je spomenik trdno zasidral v kolektivno podobo mesta, kljub temu, da so zaradi celovite prenove javnih površin starega mestnega jedra spomenik odstranili in ga junija 2013 ponovno postavili na prvotno lokacijo.

Tako kot vsak javni spomenik je tudi Almin sprožal in še sproža številne sodbe, opazke in anekdote. Nekateri likovno bolj občutljivi in hudomušni osebki kipu pravijo kar Mary Poppins zaradi velike podobnosti s priljubljeno britansko varuško iz istoimenskega filmskega muzikala. Obstaja tudi anekdota o nerodnosti in zapletih, povezanih s postavitvijo. Prvotno bi moral biti kip (sprednji del telesa) usmerjen proti železniški postaji. Na ta način bi se "Alma" odpravila na postajo, na pot okoli sveta. Pa je takšno umestitev preprečila ulična svetilka, ki naj bi botrovala novemu konceptu – Almini vrnitvi v mesto, ob prenovi pohodnih površin mestnega jedra pa je v takšni poziciji tudi ostala. Da to ni samo plod zlonamernih natolcevanj pričajo

⁴ Obstaja razlika med javnim spomenikom in javno plastiko (kipom). Prvi, ki je nekomu posvečen in ima vlogo opominjati na nekoga ali nekaj, je nadrejeni pojem drugemu, ki ima zgolj estetsko funkcijo. Glej Koritnik 2013, 11–13.

• Javni spomenik Almi Karlin v mestu | foto: Matija Plevnik, avgust 2018

poročila medijev o otvoritvenem dogodku; Multimedijski center RTV Slovenija,⁵ Televizija Celje,⁶ multimedijski spletni portal SiOL.net⁷ in radijska postaja Radio 1,⁸ vsi so poročali o Alminem kipu, ki ponazarja njen odhod na železniško postajo in v svet. Kontradikcijo med tem, kaj kip predstavlja in kako je postavljen, je dopolnil še župan, ki je v radijski izjavi poudaril, da se s tem kipom Alma simbolno vrača v Celje.⁹

Pojavnost spomenika in njegova recepcija izdajata marsikaj; umetnikove strategije, ambicioznost investitorja, okus okolja, v katerem se nahaja, ter njegov odnos do upodobljenega. Vse zgoraj naštetu predstavlja vozlišče problematike, ki jo lahko ta javni spomenik sproža.

Dober javni spomenik mora biti oblikovno in estetsko premišljen, drzen do te mere, da opazovalca ne pusti ravnodušnega, ga s svojo narativno platjo nagovarja in v njem sproža razmišljanja, hkrati pa mora, zaradi svoje javne dolgotrajne funkcije, stremeti k brezčasnosti. Zato bi vsak odgovornejši občinski upravljavec za spomenik Almi Karlin razpisal javni natečaj. Komisijo bi, poleg predstavnikov občine, sestavljali strokovnjaki s področja urbanizma, umetnostne zgodovine ter poznavalci Alme. S sklepom komisije bi se izbral zmagovalni projekt natečaja, ki bi vključeval tudi najustreznejšo mikrolokacijo umestitve. Takšen proces je seveda dražji, postopkovno bolj zapleten, bi pa presegal stihijsko odločanje in tudi s tem pokazal odgovornost, zlasti resen odnos lokalne skupnosti do Karlinove.

Mestna občina po vsej verjetnosti ni intenzivneje razmišljala o likovnem obeležju Karlinovi ob teh dveh pomembnih obletnicah, zato je bil dar zakoncev Četković poslan z neba. Avtor je bil, poleg dveh Celju podarjenih plastik, s svojimi kiparskimi darili velikodušen tudi v bližnjih občinah Rogaška Slatina in Slovenske Konjice. Vsa ta dela so postala javne plastike. Morda lahko strategijo umetnika označimo kot "samozgodovinjene". S to svojo plemenito gesto je Mestni občini Celje naprtil stroške vlijanja v bron, ki so znašali 14.973,00 evrov.¹⁰ Ta se je avtorju naslednje leto (2011) zahvalila s podelitvijo občinske nagrade zlati celjski grb za življenjski kiparski opus in korpus monumentalne spomeniške plastike.¹¹ Temu je sledil nov avtorjev dar, javni spomenik in vnovično vlijanje v bron na stroške občine.

Spomenik je zgolj eden izmed številnih povprečnih javnih plastik in s svojo všečno korektnostjo ne dosega Alminih standardov. Ker je morda trditev drzna, bi jo želel podkrepiti z določenimi izjavami in dejstvi. Avtor ob ustvarjanju kipa ni razmišljal o njegovi funkciji kot o

5 *Spomeniško mesto za Almo M. Karlin odlito v bron.* MMC RTV Slovenija, 10. 4. 2010; <https://www.rtvsl.si/kultura/drugo/spomenisko-mesto-za-almo-m-karlin-odlito-v-bron/227717> (20. 5. 2018)

6 *Kmalu kip Alme Karlin.* Spletni portal Televizije Celje; <http://www.tvcelje.si/index.cgi?m=3&id=2094> (20. 5. 2018)

7 *Skulptura Alme M. Karlin v Celju.* SiOL.net, 22. 3. 2010; <https://siol.net/trendi/svet-znanih/skulptura-alme-m-karlin-v-celju-133073> (20. 5. 2018). Ta spletni portal poudarja, da so o tem kaj kip ponazarja sporočili s celjske občine.

8 *Kip Alme M. Karlin.* Radio 1, 9. 4. 2010; <https://www.radio1.si/3300/kip-alme-m-karlin> (20. 5. 2018)

9 *Kip Alme M. Karlin. Bojan Šrot, župan MOC* [zvočni posnetek]. Radio 1, 9. 4. 2010; https://www.radio1.si/img/Gallery/Audio/aL_443be1c5-9941-4a6a-823e-cda28809c2ed.mp3 (20. 5. 2018)

10 *Transakcije, kjer je plačnik Mestna občina Celje in prejemnik Livarna umetnin Kamšek Roman, s.p.* Komisija za preprečevanje korupcije v Sloveniji, Erar: Aplikacija za prikaz porabe javnega denarja v Republiki Sloveniji; <https://erar.si/placnik/75108/prejemnik/70934754/#transakcije> (8. 6. 2018)

11 Ožir, Špela: *Mestna občina Celje podelila najvišja občinska priznanja.* Celje.info, spletni časopis Celja in okolice, 13. 4. 2011; <http://www.celje.info/aktualno/mestna-obcina-celje-podelila-najvisja-obcinska-priznanja/> (7. 6. 2018)

javnem spomeniku, saj je bil sprva namenjen zgolj njegovi soprogi. Ta pa je vedela in celo pričakovala, da bo spomenik iz bronu čudovito sovpadal s pomembnimi obletnicami.¹² Zaradi stilizacije in omiljenih psevdorealističnih portretnih potez kip izgublja svoj identifikacijski naboj, ki bi ga lahko avtor dosegel morda tudi z večjo veristično drznostjo pri portretiranju. Iz dostopnih fotografij, ki jih je veliko, je razvidno, da je imela Karlinova nesimetrični polovici obraza zaradi močno povešene leve veke. To je verjetno botrovalo temu, da se je sama najraje dala fotografirati z desnega profila. Svojega videza se je zavedala in ga sprejela. O tem je zapisala: "Čedna nisem – žalibog –, a ko bo moj bodoči soprog videl moj obraz, bo najhujše že prestal, tako pač je, povrhu pa ne bom nikoli skrivala najmanjše napake." (Omahen 2014) Z odločnejšimi portretnimi potezami kipa bi lahko opazovalec ponotranjil nelagodje do drugačnosti, obenem pa bi se ustvarila ambivalenca do upodobljene, ki se še vedno zrcali v odnosu do slavne Celjanke.

Že obstoječi spomenik bi lahko konceptualno nadgradili v dveh smereh. Lahko bi ga predstavili v neposredno bližino njene rojstne hiše, v vrsto za kebab. Takšna umestitev bi bila duhovita, domiselna, saj bi opozarjala tako na problematiko črnih točk mestnega urbanizma kot tudi na zgodovinski spomin na Karlinovo. Druga, konceptualna nadgradnja že obstoječe javne plastike bi lahko bila v tem, da bi se čez njo poveznil stekleni zvon. Alma je namreč dejala: "Večkrat sem že pomislila, da bi se z 'Eriko' postavila pod steklen zvon in dovolila, da me proti plačilu opazujejo kot 'umetnico stradanja'. To bi mi verjetno prineslo več slave in denarja kot pisateljvanje." (*Ibid.*)

Almino življenje, delovanje, zlasti pa odnos mesta do nje, ponujajo neskončno imaginacijo motivnih in interpretativnih različic javnega obeležja. Glede na to, da je bila Karlinova več desetletij skorajda popolnoma pozabljena, bi bilo celo smiselno razmišljati o "anti kipu", ki bi svoje jedro gradil na odsotnosti, na vrzeli.

12 "Tudi sam se je poglobil v nekaj njenih del in se prepričal o veličini ženske, ki ga je pri iskanju njene podobe motivirala h kiperskemu oblikovanju. O tem, da dela javni spomenik, ni hotel razmišljati in se obremenjevati. Poudarjal je, da Almo dela meni in zaradi mene. Jaz pa sem si tiho želela, ko bi jo končal, podariti 'mojim' Celjanom. Vsekakor sem vedela in pričakovala, da bo postavitve njene bronaste figure v Celju dogodek, ki se bo smiselno vključil v 120-letnico pisateljicinega rojstva in 60-letnico njene smrti. Vasko se je strinjal z mojo namero, s katero sva potem seznanila celjsko občino," pravi Četkovič Vodovnikova. V: *Slovo Alme Karlin, zamrznjeno v bronu*. MMC RTV Slovenija, 22. 3. 2010; <https://www.rtvlo.si/kultura/drugo/slovo-alme-karlin-zamrznjeno-v-bronu/226330> (1. 6. 2018)

Hiša Pečovnik 44

Hiša s hišno številko Pečovnik 44 stoji na pobočju pod goro Grmada, tik ob priljubljeni pešpoti do Celjske kočje. Z daljšima stranicama je obrnjena v smeri severozahod-jugovzhod. S krajšo stranico v breg potisnjena hiša, ki je preprosta stavba z začetka 19. stoletja, je prvotno služila kot gospodarski objekt z vinsko kletjo – zidanica. Danes je to vrhkletna, delno podkletena stanovanjska hiša podolžnega pravokotnega tlorisa s somerno dvokapnico, krito z opečnim bobrovcem. Ometan objekt je grajen iz kamna, razen zatrepnega dela na SZ pročelju, ki je bil grajen iz vitičja in blata. Na vzhodni strani stavbe je bila prislonjena lesena šupa (lopa), v njej je bilo svoj čas, poleg drvarnice, tudi suho stranišče. Ta prizidek se je z nadstreškom nadaljeval v podaljšano streho osnovnega objekta. Na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja je bila šupa v tako klavrnem stanju, da jo je lastnica podrla. (Hostnik 2009, 152)

• Današnje stanje hišice za goste na Pečovniku | foto: Matija Plevnik, september 2018

Nekaj metrov proč od hiše, proti jugu, stoji pritlična lesena stavba pravokotnega tlorisa s somerno dvokapno streho, krito s salonitnimi ploščami. Objekt, nekdanja hiška za goste, je v klavrnem stanju in ji grozi podrtje.

Verjetno bi skromno posestvo ostalo v svoji anonimnosti, če se nanj ne bi po 2. svetovni vojni za stalno naselili Alma in Thea. Posestvo je slednja kupila že pred vojno, ker pa je bila nemška državljanka, je postala uradna lastnica Alma. Tudi po Almini smrti je na njem, vse do svojega konca leta 1988, prebivala Thea. Zapuščeno več let je postalo samopostrežna trgovina za nepridiprave vseh vrst, ki so iz stavb odtujili številne predmete in pisno gradivo. Objekt je naglo propadal. Najbolj kritično točko je predstavljala poškodovana strešna kritina, ki je močno zamakala ter stavbno substanco statično ogrožala do te mere, da se je porušil del severozahodnega vogala. Odpadal je fasadni omet, okoli objekta ni bilo drenaže.

Decembra 1992 je pobudnik, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS), sklical nujni sestanek, ki so se ga poleg predstavnikov pobudnika udeležili še ga. Helena Ojsteršek (lastnica objekta), predstavniki Osrednje knjižnice Celje in Pokrajinskega muzeja Celje. Organiziran je bil terenski ogled, kmalu pa je objekt ZVKDS evidentiral kot etnološki kulturni spomenik. Naslednje leto (1993) je ZVKDS pripravil osnovna konservatorska izhodišča za obnovo, ki so vključevala tudi finančno ovrednotenje nujnih zaščitnih posegov, leta 1995 je bil izdelan *Konservatorski program prenove hiše Pečovnik 44; Hiša Alme Maksimiljane Karlin*.¹³ Kot priloga programa so bile podane smernice za muzeološko-vsebinsko zasnovo, ki jih je pripravil Muzej novejšje zgodovine Celje. Temeljni cilji so bili: obujanje spomina na osebnost, prikaz njene življenjske poti, njenih del in življenjske filozofije. Zaradi danosti prostora naj bi bila razstava zgolj informativnega značaja, brez originalnih dokumentov in muzealij. Konservatorski program je bil v več fazah noveliran, nazadnje leta 2007 za potrebe razpisa *Celje, Evropska prestolnica kulture 2012*. Eden izmed poglobitvinih razlogov za novelacije je bil ta, da je objekt hitro propadal, zato je bila vsaka nadaljnja različica razširjena ter tako sledila novim poškodbam in predpisovala njihovo sanacijo.

Ker je hiša s pripadajočim posestvom pomemben, integralni del Almine dediščine (tam je preživela zadnja leta življenja in v hiši hranila največji del svoje etnografske zbirke), je ZVKDS septembra 2001 pripravil strokovne osnove za razglasitev za kulturni spomenik lokalnega pomena, Mestna občina Celje pa je istega meseca z Odlokom to tudi potrdila.¹⁴ Temu sta verjetno botrovala pritisk zainteresirane javnosti in številni časopisni članki, ki so opozarjali na propadanje objekta. Odlok v 2. členu eksplicitno navaja poleg stanovanjske hiše tudi hiško za goste kot nedeljivo spomeniško celoto. Zanimivo je, da obstaja večja diskrepanca med Odlokom o razglasitvi in Registrom nepremične kulturne dediščine.¹⁵ V tem je kot ime enote navedeno:

13 Vsa opravljena konservatorska dela in njihova kronologija so predstavljeni v dveh poročilih: Hostnik 2011, 259–261 in Hostnik, 2016. 162–164.

14 Odlok o razglasitvi hiše Alme M. Karlin za kulturni spomenik lokalnega pomena na območju Mestne občine Celje, Ur.l. RS, št. 78/2001-4075

15 Register nepremične kulturne dediščine. Spletna stran Ministrstva za kulturo Republike Slovenije; http://www.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_nepremicne_kulturne_dediscine/ (20.5.2018)

Pečovnik – Hiša Alme M. Karlin, s svojo evidenčno številko dediščine (EŠD) 14626. V opisu enote je navedena zgolj hiša, brez posestva in hiške za goste.¹⁶

To neskladje je zgolj formalnega značaja, a se je v nadaljevanju prevesilo v neenakovredno dojetje in obravnavanje posestva kot celote. Medtem ko je občina leta 2002 odkupila od lastnice hišo in del posestva, v nakup ni bila vključena hiška za goste, ker je imela drugega lastnika. (Hostnik 2009, 155)

Že leta 2001 so bila izvedena urgentna zaščitna dela, ki so vključevala ponovno pozidavo manjkajočega dela stene in začasno prekritje strehe s starejšim bobrovcem, pred tem je bila izvedena čistilna akcija v objektu, da bi zbrali preostalo ohranjeno gradivo in ga predali Muzeju novejših zgodovine Celje. Naslednjo jesen so se dela nadaljevala in bila kljub številnim nerodnostim¹⁷ na koncu solidno izvedena. Ta nujna, osnovna dela (ureditev delne drenaže, injektiranja objekta, izvedba novega venčnega zidu, popolna zamenjava ostrejšja, novo prekritje objekta z opečnim bobrovcem) so prispevala k temu, da objekt ni bil več fizično ogrožen. Sočasno so restavradorji Oddelka za restavradorstvo Akademije za likovno umetnost in oblikovanje sneli tri poslikave, ki so obroblyale okna notranjščine glavnega prostora – “hiše” in jih deponirali.¹⁸ Konservatorska dela so se zaradi pomanjkanja finančnih sredstev, nadaljevala šele po nekajletnem premoru, leta 2009. Prišlo je do srečnega razpleta, saj je Šolski center Celje, Srednja šola za gradbeništvo objekt “posvojila”¹⁹ in ga začela obnavljati v sklopu praktičnega pouka pod stalnim nadzorom odgovorne konservatorke²⁰ ZVKDS. Dela so vključevala izvedbo notranjih in zunanjih ometov, čiščenje bližnje okolice, mizarji so vso stavbno pohištvo, z izjemo enega okna, zamenjali z replikami. Osrednji bivalni del, “hiša”, je zaradi didaktičnih predstavitev brez stropa.

Občina je leta 2010 dala objekt v upravljanje Zavodu Celeia Celje, ki ga je leta 2014 odprl javnosti, s stalno razstavo *Samotno potovanje Alme M. Karlin* kustosinje Pokrajinskega muzeja Celje Barbare Trnovec, v nekdanji kuhinji pa je predstavljen potek konservatorskih posegov.

Hiša je obnovljena in ima svojo spominsko-muzeološko funkcijo, občasno je odprta za javnost. Pa vendar ostaja grenak priokus ob vseh postopkih in dejanjih. Objekt je okrnjen, saj manjka podrt lesen prizidek, kljub temu da je v konservatorskem programu predvidena njegova popolna rekonstrukcija. Manjka tudi fasadna poslikava imitacije kamna desno od glavnega vhoda. Nič boljše se ne godi drugemu delu “nedeljive celote”, hiški za goste, ki je danes v tako slabem stanju, da je možna zgolj še popolna replika. Ob ogledu starih fotografij in ob pre-

16 *Iskanje enot nepremične kulturne dediščine*. Spletna stran Ministrstva za kulturo Republike Slovenije; <http://rkd.situla.org/> (25. 5. 2018)

17 Izbrani izvajalec ni vedel, da bodo posegi na kulturnem spomeniku ter se temu ni prilagodil, saj je želel objekt porušiti in nato narediti njegovo rekonstrukcijo. Brez vednosti odgovorne konservatorke so delavci porušili strop v osrednjem prostoru, na jugozahodnem delu fasade so uničili zgornji del poslikave – imitacije kamna, nestrokovno je bil odstranjen del stavbnega pohištva.

18 Leta 2014 so bile poslikave vrnjene na svoje izvorno mesto, več o tem v internem gradivu ZVKDS: Montaža in restavriranje poslikav v hiši Alme Karlin; Poročilo o restavratorskih posegih, Celje 2014. Oznaka elaborata: NC 1018/14.

19 Projekt *Dediščina v rokah mladih – mladi posvojijo spomenik*, ki je potekal v okviru projekta Unesco ASPnet.

20 Božena Hostnik, univ. dipl. etnol., je zadnjih 22 let gonilna sila pri vseh postopkih in pobudah, vezanih na obnovo Almine hiše v Pečovniku.

• Almina hiša na Pečovniku, stanje po obnovitvenih delih | foto: Matija Plevnik, september 2018

biranju pričevanj (Ojsteršek Slapšak 2009, 15–16) lahko ugotovimo, da je posestvo, ki je nekdaj obsegalo dva objekta, lesene plotove, vodnjak, vinograd, vrt, eksotične rastline in drevesa, danes samo še lepo okinčana škrbina. Z obnovljeno hišo in zanemarjenimi, uničenimi ostalimi integralnimi elementi posestva se vztrajno izgublja celovito občutenje prostorske pričevalnosti Alminega in Theinega skromnega mikrokozmosa. Nehote se poraja občutek, da se občina že v samem začetku ni zavedala (simbolnega) pomena Alme in njenih dosežkov. Posledično ni imela izoblikovane jasne vizije in funkcije, kaj s tem posestvom storiti, zato so bili, kljub intervencijam in nasvetom strokovnih služb, vsi dosedanji posegi sporadični, stihijski in nesimetrični, brez jasno definirane končnega cilja – celovite obnove posestva. Zadostno ni bilo niti financiranje, zato bi se brez požrtvovalnosti Srednje gradbene šole prepotrebna obnova najverjetneje zamaknila za vsaj nekaj let.

Štor v Štorah²¹

Etimologija krajevnega imena Štore se nanaša na izkrčeno ozemlje, tj. posekan gozd, kjer so stali štori.²²

Almino zadnje počivališče je na pokopališču južno od vasi Svetina v občini Štore. V grobu je pokopana tudi Thea. Nahaja se v prvi vrsti levo od glavnega vhoda, s svojo skromnostjo predstavlja pravo nasprotje sosednjih, bližnjih grobov. Pravokotna grobna parcela je zamejena z nizkimi betonskimi robniki. Poudarjeni del groba, v grobnem polju, predstavlja betonski podstavek na katerem je umetelno oblikovan litoželezni križ s Križanim, pod njim pa je na črni ovalni kovinski kartuši napis bele barve, ki označuje pokopani osebi s njunima letnicama rojstva in smrti, nad podnožjem križa je v šilastolčni niši figura s križem v roki. Desno od križa, prav tako v grobnem polju, je drevesni štor z vrezanim križem na vrhu. Grob kot spominski objekt je vpisan v Register nepremične kulturne dediščine kot *Svetina – Grob Alme M. Karlin*, s svojo evidenčno številko dediščine (EŠD) 3145. V tekstualnem opisu enote je zapisano: "Grob Alme M. Karlin (1889–1950), popotnice, pisateljice, pesnice in zbirateljice, označen z umetelno oblikovanim železnim križem. Poleg križa raste drevo (trdoleska). V grobu je pokopana še prijateljica Thea S. Gammelin."²³ V tem opisu je eksplicitno navedeno, da je integralni del te nepremične dediščine tudi drevo trdoleska. Le to naj bi Thea posadila na lokaciji, ki sta si jo izbrali za svoj zadnji počitek. Kljub simbolnemu pomenu trdoleske ni več. 7. novembra 2016 je drevo na lastno pest posekal delavec režijskega obrata občine Štore, saj naj bi s svojimi koreninami ogrožalo sosednje grobove. Po njegovem mnenju naj bi šlo za vrsto, ki raste ob vsakem potoku, zato v drevesu ni videl neke vrednosti, saj bi se lahko enako drevo ponovno zasadilo. (Kuralt 2016) S tem neodgovornim dejanjem, ki je plod nevednosti, malomarnosti, se je oskrnil grob, ki je tako izgubil svojo estetsko in prostorsko celovitost ter posledično zgodovinsko pričevalnost. Kljub ogorčenju in burnemu medijskemu odzivu tako uslužbenec kot institucija, v kateri je zaposlen, nista bila sankcionirana. Peripetija okoli Alminega groba je žal eden izmed številnih primerov nerazumevanja, nespoštovanja nepremične kulturne dediščine.

²¹ *štor* – po podiranju drevja preostali del debla; slabšalno neroden, okoren človek.

Iskanje po Slovarju slovenskega knjižnega jezika;

<http://bos.zrcsazu.si/cgi/neva.exe?name=ssbsj&tch=14&expression=zs%3D77401> (25. 5. 2018)

²² *Štore*. Wikipedija, prosta spletna enciklopedija; <https://sl.wikipedia.org/wiki/%C5%A0tore> (5. 6. 2018)

²³ *Iskanje enot nepremične kulturne dediščine*. Spletna stran Ministrstva za kulturo Republike Slovenije; <http://rkd.situla.org/> (25. 5. 2018)

Ohranjanje spomina in sodobna umetnost

Umetniki ter kustosi, ki delujejo na polju sodobnih umetnosti v svojih projektih, vezanih na Celje, zelo radi osvetljujejo delovanje Alme Karlin. Razlog, da velika večina teh ravno v Almi najde tisti manjkajoči člen mesta, je njena svetovljanska svežina in drugačnost, ki odločno pre-sega lokalno, nacionalno in celo spolno. Nastali "Almini" projekti so po svoji naravi mnogoteri, zlasti pa veliko bolj drzni, saj skušajo s pomočjo sodobne naracije povezovati spomine, muzea-lije, zgodovinske izkušnje in jih umestiti v kontekst sodobne umetnosti.

Muzej novejšje zgodovine Celje je leta 2007 pripravil razstavo *Alma – Vox populi*, kjer so predstavili zbirko avdiovizualnih pričevanj posameznikov, ki so bili s Karlinovo v stiku. K pro-jektu so povabili umetnika Marka Požlepa. Ta je izhajal iz domiselnega koncepta – lesene hi-ške, ki je simbolično ponazarjala Almino hišo na Pečovniku. Zunanji ovoj fasade so sestavljale deske, okna so nadomestili ekrani, na katerih so bila predvajana pričevanja, v neprekinjenem pasu pod njimi pa so bile transkripcije pričevanj. V notranjščini objekta so se slišali glasovi in izseki pripovedi pričevalcev. Z dvojnostjo med zunanjščino in notranjščino je avtor predstavil preplet dediščine in sodobne umetnosti, obenem vizualiziral efemerno dediščino ter opozoril na njeno večplastnost, krhkost. Na svež, inovativen način je tako sodobna umetnost postala oblika interpretiranja dediščine.

Projekt je zanimiv tudi z druge plati, saj ponuja dobro izhodišče za razmislek o splošnem ljudskem dojemanju Karlinove v domačem okolju, ki z njo ni bilo v neposrednem stiku. Govo-ricice o njej so zelo zakoreninjene in so v veliki meri sokrvice, da je splošno védenje o Almi zve-deno na izkrivljene stereotipe, ki temeljijo na nerazumevanju, nepoznavanju in posploševanju. V fantazmi Celjanov še danes v povprečju predstavlja čudaško Nemko istospolnih nagnjenj, ki po osvoboditvi sploh ni prebivala v mestu. Zato ne preseneča, da še vedno preveč Celjanov pre-malo ali pa sploh ne pozna dela in življenja Karlinove, ki je bila več desetletij skorajda popol-noma prepuščena pozabi. Odklonilen odnos pa se nadaljuje tudi dandanes.

Almin predmet, fidžijsko bodalo iz človeške kosti, je v skupinski razstavnici projekt *Splav meduze* (2009) vključil srbski kurator, kustos Marko Stamenković. V okviru svojega reziden-čnega bivanja v Celju je med drugim raziskoval pojav "nevidnosti" in nepoznavanja Karlinove. Razstava je podala zametke razumevanja logike kanibalističnega načina preživetja pod tak-tirko kapitalizma v času politične dezorientacije, ekonomskega fundamentalizma, finančnega obupa, upada kulturnih vrednot in "neizpolnjenih" zgodovinskih obljub. Kot alternativo temu je *Splav Meduze* skušal ustvariti lastno mitologijo in ikonografijo, ki naj bi temeljila na dolgo-ročni, odprti "demokratični" strukturi, usmerjeni k ljudem. Muzealija, bodalo, je v projekt vstopalo na dveh nivojih; ilustrativno kot podoba kanibalizma in afirmativno kot utrditev poli-historične vloge Karlinove.

Nad Almino zgodbo se je navdušil tudi španski kurator Juan de Nieves. Ob zaključku svo-jega rezidenčnega programa v Centru sodobnih umetnosti Celje, je leta 2011 pripravil medna-rodno skupinsko razstavo z naslovom *Narratives in Progress / Pripovedi v nastajanju*. Projekt, ki je potekal v treh različnih institucionalnih kontekstih, je vzpostavil razmerja med prete-klostjo in sedanostjo ter prikazal hierarhije, ki jih uporabljamo pri pojasnjevanju dogodkov.

• Alma_VOX POPULI | foto: David Brusnjak, 2007, fototeka arhiva MNZC

Del projekta, ki ga je pripravil v sodelovanju z Marijanom Pušavcem, je bil javni poziv vsem, ki imajo v zasebni lasti Almine predmete, da jih anonimno, pod zaupnostjo prinesejo v galerijski prostor. Odzvalo se je nekaj posameznikov, takšen poskus identificiranja, dokumentiranja in evidentiranja predmetov je bil uspešen, saj se je, vsaj v obrisih, začrtala zbirka (odtujenih) predmetov, ki imajo potencial muzealij. Sočasno se je znotraj razstave v dvorani pod Celjskim stropom Pokrajinskega muzeja Celje odvil besednolikovni performans *Poševni dialog z Almo M. Karlin*, ki ga je zasnoval portugalski umetnik André Guedes ob pomoči Marijana Pušavca. Jedro performansa je predstavljalo zapolnjevanje vrzeli z refleksijo in poetičnost asociacij, ki sta nastopala med premori branih odlomkov Alminih besedil in sočasne projekcije fotografij, vezanih nanjo.

Alexandra Chowanec, kanadsko-ameriška likovna ustvarjalka, je kot koproducentka sodelovala pri dokumentarnem filmu o feministični umetnosti v 20. stoletju, *Women Art Revolution*. Leta 2014 je bila povabljen v Celje na rezidenčni program, kjer je v glavnem raziskovala Almino življenje ter ustvarila ogromno video zapisov, fotografij in skic. Ob koncu

rezidence je nastal projekt v nastajanju (work in progress) z naslovom *Finding Alma/Iskanje Alme*. Cilj le-tega je bil skupaj z obiskovalci galerije obupati spomine na Almo, z intervjuji zaobjeti mnogoterost razmišljanj o njej. Pridobljeno gradivo bo avtorica uporabila pri nadaljnjih projektih, vezanih na Karlinovo.

Problem vseh teh projektov predstavlja omejen doseg v lokalni javnosti, ki pregovorno sodobnim umetniškim praksam ne zaupa oziroma jim ne sledi. Pa vendar ti projekti puščajo trajno sled in širijo védenje o Karlinovi tudi izven Celja. Skupni cilj vseh teh praks je presekat urok "almofobije", ki je v lokalnem okolju prisotna že od Alminega prihoda v Celje po njenem osemletnem potovanju.

Razvojni potencial Almine zapuščine

Mesto nima jasno izoblikovani strategiji turizma in kulture, kaj šele, da bi bila vanju resneje vključena tudi Karlinova, katere življenje in delovanje kar sama ponujata številne zanimive koncepte. Dejstvo je, da sta tako njena snovna kot tudi nesnovna zapuščina nedvomno pomembni dediščini Celja. Žal pa njun potencial ni zadostno izkoriščen in je v bistvu marginaliziran. V primerih nepremične kulturne dediščine je včasih problematičen že pristop do obnove, njeno redno vzdrževanje in celo identificiranje, saj nekdanja vila Beli slon v Zagradu, v kateri je nekaj let prebivala, nima niti njej posvečene spominske plošče. Z odkritjem le-te bi tako označili vse postojanke Alminega bivanja v Celju in bližnji okolici. Vse to kaže, da se Celjani še vedno ne identificirajo s Karlinovo, njena dediščina pa je bolj predmet raziskovanja ozkih skupin poznavalcev, medtem ko je v splošni zavesti prebivalstva ni. Alma in njena zapuščina sta v očeh Celjanov žal še vedno predmet eksotičnosti, ki naj bo varno oddaljena v muzejskih ustanovah.

Da bi presekali ta gordijski voz, bi morali v prvi vrsti organizirati posvet o vključitvi Alme v strategijo promocije mesta, nato pa povezati celjske kulturne institucije in pripraviti odmevne razstavne dogodke v sklopu "Alminega leta", s katerimi bi poudarili Almino prepoznavnost, njen pomen, zlasti pa bi jo skušali prikazati čim bolj objektivno. Karlinova je namreč žrtev dveh nasprotujočih si silnic; prevladujoče "almofobije", ki vidi v njej grožnjo neznanega, samosvojega, in "almofilije", ki jo pretirano, nekritično povečuje. Oba pristopa sta zgrešena in skupaj vplivata na popačeno dojetanje in odklonilen odnos.

Karlinova bi lahko služila tudi kot poskus revitalizacije mestnega jedra. Dejstvo je, da mestu primanjkuje urbanega utripa, saj se je mestni vrvež v zadnjih 25 letih iz središča preselil na periferijo, v nakupovalna središča. Posledično je v starem mestnem jedru več praznih trgovskih prostorov in stavb, občinske službe pa se že več let neuspešno trudijo z oživljanjem starega mestnega jedra. Kot primer revitalizacije mestnega jedra s svežimi, kulturnimi vsebinami, vezanimi na Celje, je na mestu ideja Marijana Pušavca, ki bi lahko bila hitro izvedljiva in trajnostna. Pušavec bi v izbrano prazno stavbo umestil "literarno hišo Alme M. Karlin". Ti pro-

stori, opremljeni v duhu meščanskega stanovanja s preloma iz 19. v 20. stoletje, bi bili literarni muzej svetovno znane pisateljice. V njih bi bili poleg razstavnih eksponatov tudi knjižnica, prodajalna in kavarna, v kateri bi se odvijala literarna srečanja in predavanja.

Glede na primere dobrih praks bi morala “literarna hiša” svoje poslanstvo vezati tudi na sodobno umetnost. Z izvedbo dolgoletnega projekta rezidenčnih programov, ki bi vključevali domače ustvarjalce in ustvarjalce iz držav, v katerih je Karlinova bivala, bi se lahko mesto ponašalo z mednarodno prepoznavno zbirko sodobne umetnosti in tako nadaljevalo Almino svetovljanstvo.

Karlinova bi lahko postala tudi pomemben člen, ki bi povezoval kulturo in gospodarstvo. Številna slovenska podjetja so vpeta v globalne gospodarske tokove in delujejo na področjih, ki jih je svoj čas Karlinova obiskala in o njih tudi pisala, raziskovala. Ta podjetja bi lahko, v povezavi s slovenskimi diplomatskimi predstavništvi, organizirala tematske razstave, ki bi poudarjale Almino zanimanje za običaje in navade ljudstev, ki jih je srečala na svoji poti. Tak pristop bi sovpadal z interesnimi cilji podjetij, obenem pa Karlinovo simbolno revitaliziral kot most med preteklostjo in sedanjostjo, kulturo in gospodarstvom.

Zaključek

Alma je vsekakor celjska kulturna dediščina z ogromnim, a neizkoriščenim potencialom. Kar se tiče obeležij in nepremične kulturne dediščine, vezane na Karlinovo, je na osnovi njihovih mikrolokacij opaziti os, ki je iz mestnega središča usmerjena na podeželje. Ta smer je na nek način identična z Alminim odmikom iz urbanega središča, v pozabo, osamo. Tudi sama je namreč v svojem pisanju poudarila, da se je v Celju počutila samo.

S kančkom cinizma lahko rečemo, da vsaka lokacija pooseblja današnji splošni odnos do te svetovljanke, ki je v mestu danes hladen in nerazumljen, v najboljšem primeru pa kičasto pokroviteljski, stihijski. Mesto z Almo ne živi, se z njo ne identificira. Če malce posplošim, mesto še vedno trpi za “almofobijo”, ki se v devetih desetletjih ni bistveno spremenila. Alma in njena dediščina sta uporabni zgolj priložnostno, ob jubilejih in svečanih otvoritvah, ko je za trenutek celo presežen odklonilen odnos, ko je dovoljen “kulturni šok”, nato pa spet ponikneta v svet pozabe. Zanimivo je, da se mesto s svojimi prebivalci “sramuje” izredno uspešne, popularne, zvedave in emancipirane ženske. Celje se ne ponaša niti s šolo za tuje jezike ali turistično agencijo, ki bi bili poimenovani po njej, kljub temu da bolj primerne osebe ni najti daleč naokoli. Te asociacije in simboliko bi v nekem ozaveščenem okolju dobesedno pograbili. Vse to govori, da so meščani zadovoljno varni v povprečnosti, svetovljanstvo pa je zgolj odraz boemskosti. Morda odklonilen odnos do Karlinove tiči v tem, da ni bila “zvezana” z moškimi. Celje ima v svoji zgodovini številne ženske, ki jih je mesto posvojilo, vse pa so imele svoj moški protipol. Barbara Celjska, primer ambiciozne, protorenesančne, tolerančne osebe in alkimistke, je imela soproga Sigismunda Luksemburškega. Nesrečna Veronika Deseniška je imela Friderika

II., Sofija Hess pa svojega Nobela. Najsi so bile te ženske pretkane, nesrečne, ljubljene, ambiciozne, podrejene ali nadrejene, očitno je pomembno, da so ob sebi imele moškega. To potrjuje, da je Celje prežeto s patriarhalno miselnostjo, ki v svoji sredi že od nekdaj ne trpi samosvojih, svetovljanskih (dolgotrajno) samskih žensk.

Karlinova je državljanka sveta, kar potrjujejo številni obiskovalci, ki jo vedno znova "odkrijejo". Z gotovostjo lahko trdim, da so ti njeni življenjski poti in nazoru na splošno veliko bolj naklonjeni kot domačini, ki se povečini zadovoljijo že z nepreverjenimi govoricami in čenčami. Skorajda tragikomično je, da se v obdobju globalizacije lokalna skupnost ne zaveda potencialov njenega kozmopolitizma, ki bi Celju moral nujno predstavljati kulturni kapital. Šele jasno oblikovana, skupna dolgoročna strategija lahko Karlinovo trdneje zasidra v kolektivno zavest Celja(nov), kar je predpogoj, da bi Alma postala ambasadorica mesta.

Viri in literatura

Hostnik, Božena: *Almino zadnje domovanje – Pečovnik 44*. Almine meje in margine. Ur. Marija Počivavšek. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2009.

Hostnik, Božena: *Pečovnik – Hiša Alme M. Karlin*. Varstvo spomenikov-Poročila 46. Ur. Biserka Ribnikar. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2011. 259–261. Hostnik, Božena: *Pečovnik-Hiša Alme M. Karlin*. Varstvo spomenikov, poročila 50-51. Ur. Biserka Ribnikar Vasle. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2016. 162–164.

Iskanje enot nepremične kulturne dediščine. Spletna stran Ministrstva za kulturo Republike Slovenije; <http://rkd.situla.org/> (25. 5. 2018)

Kip Alme M. Karlin. Radio 1, 9. 4. 2010; <https://www.radio1.si/3300/kip-alme-m-karlin> (20.5.2018)

Kip Alme M. Karlin. Bojan Šrot, župan MOC [zvočni posnetek]. Radio 1, 9. 4. 2010; https://www.radio1.si/img/Gallery/Audio/aL_443be1c5-9941-4a6a-823e-cda28809c2ed.mp3 (20. 5. 2018)

Kmalu kip Alme Karlin. Spletni portal Televizije Celje; <http://www.tvcelje.si/index.cgi?m=3&id=2094> (20. 5. 2018)

Koritnik, Nuša: *Javni spomeniki v Celju po letu 1991*. Maribor: Filozofska fakulteta, 2013

Kuralt, Špela: *Almi M. Karlin podrl drevo in jo odnesel brez kazni*. Delo, 9. 11. 2016.

Odlok o razglasitvi hiše Alme M. Karlin za kulturni spomenik lokalnega pomena na območju Mestne občine Celje, Ur. l. RS, št. 78/2001–4075

Ojsteršek Slapšak, Alma Lea: *Alma Maximiliana Karlin*. Celje : Gimnazija Center, 2009.

Omahen, Rok: *Sama okrog sveta – življenjska pot Alme M. Karlin*. MMC RTV Slovenija, 28. 9. 2014; <https://www.rtvlo.si/prva-svetovna-vojna/sama-okrog-sveta-zivljenjska-pot-alme-m-karlin/347376> (1. 6. 2018)

Ožir, Špela: *Mestna občina Celje podelila najvišja občinska priznanja*. Celje.info, spletni časopis Celja in okolice, 13. 4. 2011; <http://www.celje.info/aktualno/mestna-obcina-celje-podelila-najvisja-obcinska-priznanja/> (7. 6. 2018)

Počivavšek, Marija: *Med literaturo in zgodovino: Percepcija Celja v Alminih [Z]gubljenih topolih*. Almine meje in margine. Ur. Marija Počivavšek. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2009.

Register nepremične kulturne dediščine. Spletna stran Ministrstva za kulturo Republike Slovenije; http://www.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_nepremicne_kulturne_dediscine/ (20.5.2018)

Skulptura Alme M. Karlin v Celju. SiOL.net, 22. 3. 2010; <https://siol.net/trendi/svet-znanih/skulptura-alme-m-karlin-v-celju-133073> (20. 5. 2018)

Slovo Alme Karlin, zamrznjeno v bronu. MMC RTV Slovenija, 22. 3. 2010; <https://www.rtvlo.si/kultura/drugo/slovo-alme-karlin-zamrznjeno-v-bronu/226330> (1. 6. 2018)

Spomeniško mesto za Almo M. Karlin odlito v bron. MMC RTV Slovenija, 10. 4. 2010; <https://www.rtvlo.si/kultura/drugo/spomenisko-mesto-za-almo-m-karlin-odlito-v-bron/227717> (20. 5. 2018)

Štaudohar, Irena: *Barbara Trnovec o Almi Karlin*. Delo, 22. 9. 2017; <https://www.delo.si/sobotna/barbara-trnovec-o-almi-karlin.html> (20. 5. 2018)

Štor. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: Iskanje po Slovarju slovenskega knjižnega jezika; <http://bos.zrc-sazu.si/cgi/neva.exe?name=ssbsj&tch=14&expression=zs%3D77401> (25. 5. 2018)

Štore. Wikipedija, prosta spletna enciklopedija; <https://sl.wikipedia.org/wiki/%C5%A0tore> (5. 6. 2018)

Transakcije, kjer je plačnik Mestna občina Celje in prejemnik Livarna umetnin Kamšek Roman, s.p. Komisija za preprečevanje korupcije v Sloveniji, Erar: Aplikacija za prikaz porabe javnega denarja v Republiki Sloveniji; <https://erar.si/placnik/75108/prejemnik/70934754/#transakcije> (8. 6. 2018)

Zakon o varstvu kulturne dediščine (Uradni list RS, št. 16/08, 123/08, 8/11 – ORZVKD39, 90/12, 111/13, 32/16 in 21/18 – ZNOrg)

Povzetek

V prispevku je predstavljena teza, da se splošen spomin Celja in njegovih prebivalcev na Almo M. Karlin zelo dobro odraža tudi v odnosu do kulturne dediščine: v Alminem primeru do njenega javnega obeležja in spomenika. Članek obravnava dve enoti nepremične kulturne dediščine in postopke pri njuni obnovi, zaščiti in upravljanju. Predstavljeno je Almino obeležje in njegovo današnje stanje ter razmišljanje o izboru in postavitvi javnega spomenika z vsemi postopki vred. Skupno ravnanje do teh kulturnih dobrin, ki je mačehovsko stihijsko, kaže na to, da se mesto ne identificira s Karlinovo. Razlogi za to v veliki meri tičijo v bipolarnosti dojemanja Alme in v izraziti patriarhalno naravnani družbi, ki ni naklonjena svetovljanstvu, drugačnosti. Takšen odnos je bilo opaziti že v času njenega življenja, bistveno nespremenjen je ostal vse do danes.

Spomin na Almo ohranjajo ustvarjalci sodobnih umetniških praks. Ti skušajo na inovativen način interpretirati Almino snovno in nesnovno zapuščino ter ozaveščati javnost o njenem liku in delu. Nedvomno ima Almina dediščina precejšen razvojni potencial, zato je resna, dolgoročna strategija za njeno polno uveljavitev v mestu nujna.

Summary

This article presents the thesis that the general memory of Alma M. Karlin by Celje and its inhabitants is also very well reflected in the attitude to cultural heritage: in Alma's case to her public memorial and monument. This article looks at two units of immovable cultural heritage and the procedures for their renovation, protection, and management. It presents Alma's memorial and its present-day state and thinking about the selection and erection of a public monument, including all the procedures. The common treatment of these cultural goods, which is neglectfully chaotic, indicates that the town does not identify with Karlin. The reasons for this lie to a great extent in the bipolar understanding of Alma and in a strongly patriarchal society that is not favorably disposed towards cosmopolitanism and diversity. This sort of attitude could already be observed during her lifetime and it has remained essentially unchanged up to the present day.

The memory of Alma is preserved by creators of modern artistic practices. These attempt to interpret Alma's tangible and intangible heritage and educate the public about her character and work. Alma's heritage undoubtedly has considerable development potential and so a serious, long-term strategy for its full implementation in the city is essential.

Ključne besede

Alma M. Karlin, spomin, odnos, nepremična kulturna dediščina, spomenik, obeležje, sodobna umetnost, Celje

Keywords

Alma M. Karlin, memory, attitude, immovable cultural heritage, monument, memorial, modern art, Celje

